ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

НАВЧАННЯ
БЕЗ МЕЖ

Олександр Гісем
Олександр Мартинюк

7 клас

Всесвітня історія

ФРАНКСЬКА ДЕРЖАВА. ІМПЕРІЯ КАРЛА ВЕЛИКОГО

- Франкська держава Меровінгів у 481 р.
- Території, завойовані Хлодвігом
- Кордони Франкської держави Меровінгів наприкінці правління Хлодвіга (511 р.)
- Кордони Франкської держави Каролінгів у 768 р.
- Території, завойовані франками в 715—768 рр.
- Території, завойовані Карлом Великим
- Походи Карла Великого у 768—814 рр.
- Кордони імперії Карла Великого на 814 р.
- Залежні країни
- 778 Місця і роки битв

Знак Карла Великого. Аахен (Німеччина).

ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ у V—XI ст.

- Східна Римська імперія в 395 р.
- Візантійська імперія наприкінці правління Юстиніана (565 р.)
- Зовнішні вторгнення у VI—VIII ст.
- Візантійська імперія наприкінці правління Василія II Болгаробійці (1025 р.)

СКАНДИНАВІЯ. ВПЛИВ ПОХОДІВ НОРМАНІВ (ВІКІНГІВ) НА ТОГОЧАСНУ ЄВРОПУ

Територія країн Скандинавії у IX ст.

Походи норманів у IX—XI ст.

Території, завойовані норманами у IX—XI ст.

Початок XI ст. — Часи утворення скандинавських королівств

Країни, які в 1397 р. уклали Кальмарську унію

Територія країн Скандинавії у XV ст.

Корабель вікінгів. Марка Фарерських островів.

УТВОРЕННЯ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

Кордони Великої Моравії

Переселення угорців наприкінці IX ст.

Кордони держав наприкінці X ст.

Кордони Священної Римської імперії

Кордони Візантійської імперії

Олександр Гісем
Олександр Мартинюк

Всесвітня історія

Підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Підручник видавництва "Ранок"

rnk.com.ua/106127
Електронний інтерактивний додаток до підручника

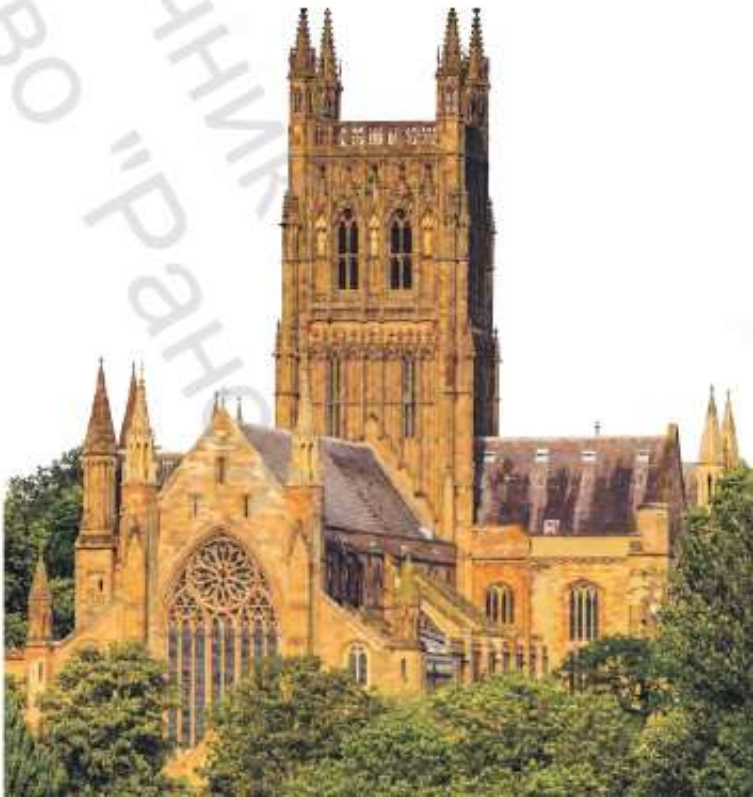

Київ • Харків
Видавництво «Ранок»
2024

УДК 94"04/14"(075.3)
Г 51

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник створено відповідно до модельної навчальної програми «Всесвітня історія. 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Гісем О. В., Бойко В. І., Василенко Я. Л., Даниленко В. М., Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Сирцова О. М.)

Ілюстрації художниці *Олени Пашинної*

Гісем О. В.
Г 51 Всесвітня історія : підруч. для 7 класу закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. — Х. : Вид-во «Ранок», 2024. — 224 с. : іл.
ISBN 978-617-09-8757-0

УДК 94"04/14"(075.3)

Електронний інтерактивний додаток до підручника доступний за QR-кодом або покликанням **rnk.com.ua/106127**

ЗРОБЛЕНО В УКРАЇНІ

© Гісем О. В., Мартинюк О. О., 2024
© Пашинна О. С., ілюстрації, 2024
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2024

ISBN 978-617-09-8757-0

Видавництво "Ранок"

Шановне учнівство!

Підручник зі всесвітньої історії для 7 класу відкриє перед вами неймовірно цікавий світ середньовіччя. На вас чекає мандрівка, що охоплює період від V до XV ст. Матеріал підручника укладено в такий спосіб, щоб вам було зручно стежити за розвитком подій у різних куточках світу. Ви дізнаєтеся про грандіозні битви, величні замки, відважних воїнів, мудрих правителів, що залишили помітний слід в історії. Виділені поняття і дати дадуть вам змогу зосередитися на найголовнішому.

Кожен параграф розпочинається з короткого огляду навчальної мети й завдань на повторення. Так ви зможете пригадати вже відоме та налаштуватися на вивчення нового матеріалу. Сторінки підручника містять яскраві ілюстрації, історичні карти та уривки з текстових джерел, що допоможуть краще зрозуміти події минулого.

Наприкінці параграфа наведено ключові дати та судження, над якими пропонується поміркувати. Підсумкові запитання і завдання сприятимуть самоперевірці та закріпленню знань. Не забувайте зазирнути в історичну скарбницю. У ній зібрано та узагальнено матеріал за розділами у вигляді ментальних карт.

Запрошуємо вас здійснити захопливу подорож у світ середньовіччя. Нехай підручник стане вашим дороговказом на цьому шляху!

Із повагою, авторський колектив

Рубрики

- Україна і світ
- Працюємо з джерелом
- Зверніть увагу
- Цікаві факти
- Постать в історії
- Словник
- Працюємо з хронологією

Зверніть увагу

За допомогою QR-коду або короткого покликання ви можете отримати доступ до електронного додатка, який містить:

- тексти історичних джерел і завдання до них;
- матеріали до практичних занять;
- завдання на узагальнення знань;
- тестові завдання для підготовки до тематичного контролю;
- плани-схеми для різних форм роботи;
- опис інтерактивних методів навчання та методів критичного мислення.

Замок Конві в Уельсі (Велика Британія). Кінець XIII ст. Сучасний вигляд.

§ 1. Повторення. Вступ

1. Римський і варварський світи напередодні середньовіччя

Порівняйте римський і варварський світи напередодні нової доби всесвітньої історії.

Початку нової доби всесвітньої історії передували вже відомі вам події: занепад Римської імперії, Велике переселення народів, розселення варварів на території Західної Римської імперії та утворення ними держав.

Варварами римляни вважали насамперед племена, що жили на просторах Європи: кельтів, германців, слов'ян.

Біля витоків середньовічної Європи стояли два різні світи: античний (греко-римський), що від початку нашої ери активно переходив у християнство, і варварський, на який також впливало християнство. Складний шлях поєднання цих світів тривав декілька століть (від кінця V до кінця IX ст.). У III ст. через кризу й занепад Римська імперія більше не могла витримувати навали варварів.

На подальшу долю Західної Римської імперії найбільше вплинули германці. У I—IV ст. вони розселилися на прикордонних із нею землях.

Суспільний устрій, що існував у германців у першій половині I тис., називали **воєнною демократією**. Вона була поширена майже в усіх народів і стала останнім етапом їхнього додержавного розвитку. У прикордонних із варварським світом римських містах розвивалася торгівля. Усе більше германців ішли служити до римського війська, а германська знать поступово переймала спосіб життя та звичаї римлян.

Проте в IV ст. варварські племена почали масово переселятися на інші землі, зокрема на терени Римської імперії. Цей процес перетворився на Велике переселення народів. У Європі постали нові держави та сформувалися нові спільноти.

ПРИГАДАЙТЕ

1. На які періоди поділяються всесвітня історія та історія України?
2. Що таке Велике переселення народів? Якими були його наслідки?
3. **Працюємо в парах.** Обговоріть і визначте культурні здобутки населення українських земель та інших регіонів світу за стародавніх часів.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про основні відмінності римського і варварського світів напередодні середньовіччя;
- про середні віки (середньовіччя) як період всесвітньої історії;
- якими є хронологічні межі середніх віків;
- якими є джерела вивчення Середньовічної історії.

А-Я Словник

Воєнна демократія — спосіб організації влади в спільнотах, що перебували на етапі переходу від первісності до утворення державності. Владу серед одноплемінників здійснював успішний і авторитетний вождь за допомогою дружини (загону відданих воїнів).

rnk.com.ua/107533
Для вас, допитливі

Відавництво «Ранок»

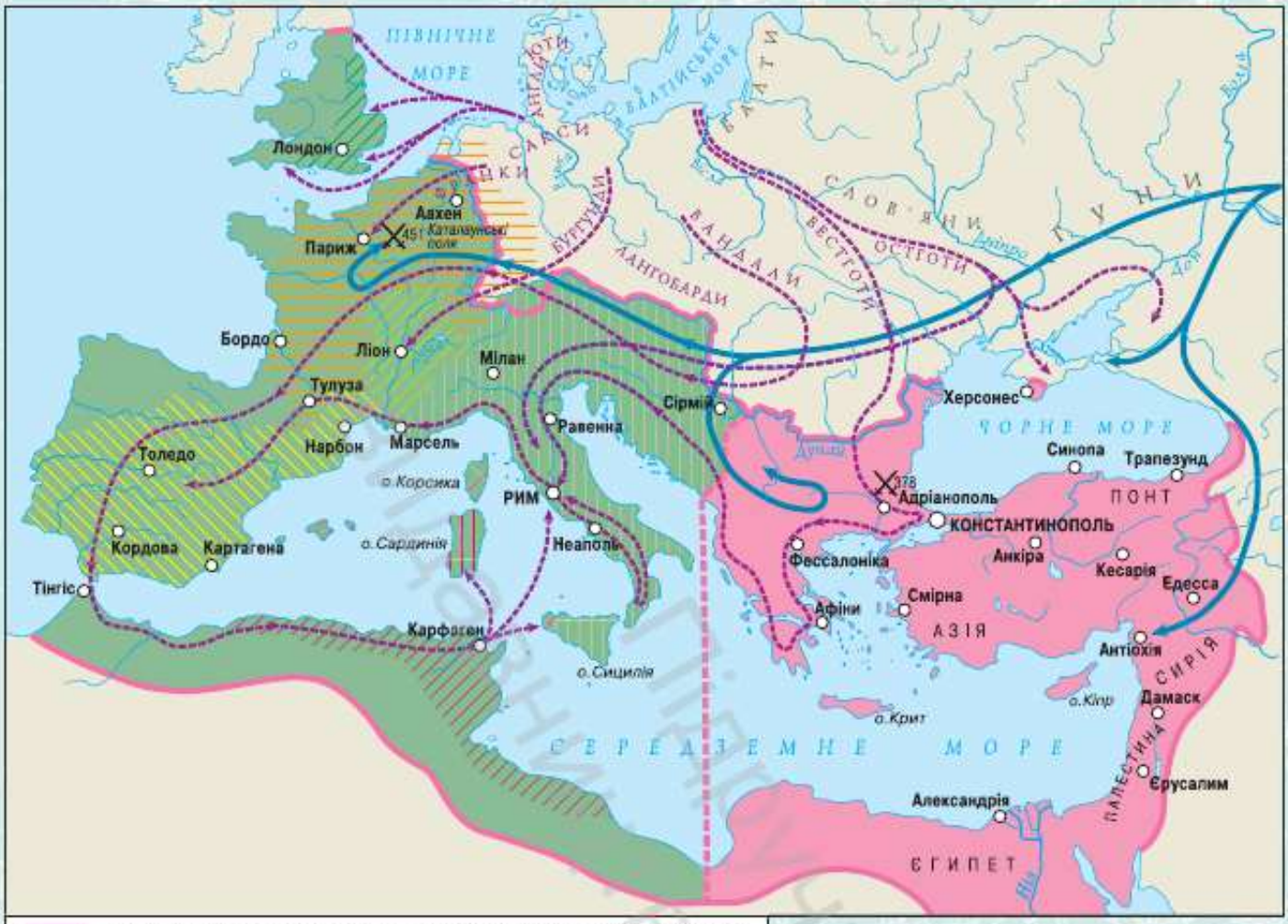

Кордони Римської імперії та межа її розподілу наприкінці IV ст.

Східна Римська імперія

Західна Римська імперія

ФРАНКИ Германські племена та шляхи їхніх переселень

Переселення і походи гунів

451 Місця і роки битв

«Варварські королівства» в першій половині VI ст.

Вестготське

Бургундське

Остготське

Вандальське

Франкське

Англосаксонські

1. Простежте за картою зміни, що відбулися в Європі в період Великого переселення народів. **2.** Яким був вплив Великого переселення народів на землі сучасної України?

Теракотова статуетка воїна-варвара. Ашмолівський музей мистецтва і археології (Велика Британія).

Опишіть зовнішність, одяг і захисні обладунки воїна-варвара.

Працюємо з джерелом

Із твору християнського проповідника і письменника Сальвіана Массілійського (V ст.)

Спустошення країни стало значним, проте цьому ще можна було зарадити. Сумно описувати те, свідком чого я був. Правителі міста бенкетували, було чутно їхні божевільні крики. Вони втрачали здоровий глузд. А може, навпаки, це і був їхній нормальний стан? Ніхто не повірить, що це місто загинуло від нашестя варварів, оскільки загибель римлян настала раніше за їхню загибель від варварів.

1. Про що повідомляв автор джерела? **2.** Поясніть, як ви розумієте думку, що «загибель римлян настала раніше за їхню загибель від варварів».

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ У ВАРВАРСЬКИХ ПЛЕМЕНАХ

Народні збори

↓

Рада старійшин

↓

Вождь

↓

Воєнна дружина

А-Я Словник

Середні віки (середньовіччя) — назва періоду всесвітньої історії від кінця V до XV ст.

Античність — термін, який застосовують щодо цивілізацій Давніх Греції та Риму.

Відродження (Ренесанс) — назва епохи в історії культури Європи кінця середньовіччя — початку Ранньомодерної доби, що ґрунтувалася на ідеалах людяності та орієнтувалася на спадщину античності.

На останньому етапі Великого переселення народів відбулося розселення слов'янства з його прабатьківщини, розташованої в лісовій та лісостеповій зонах між річками Дніпро і Вісла. Розпочалася нова доба всесвітньої історії.

2. Середньовіччя як період розвитку людства

Яким було первинне значення назви періоду V—XV ст. «середні віки»?

Уперше термін **«середні віки»**, або **«середньовіччя»**, почали використовувати в XIV—XVI ст. італійські мислителі. Цією назвою вони позначали відрізок часу між двома «просвіченими» епохами — **античністю** та **Відродженням (Ренесансом)**.

Захоплюючись досягненнями Давніх Греції та Риму, італійські мислителі вважали середні віки добою варварства й дикунства. Цей термін закріпився за періодом європейської історії від кінця V до XV ст., однак із часом набув іншого значення, втративши свій суто негативний зміст.

Середньовіччя в історії Європи охоплює приблизно тисячу років. Існують різні підходи до розгляду подій цієї доби. Чимало західноєвропейських вчених поділяють її на такі періоди:

- **Раннє середньовіччя (кінець V — середина XI ст.)** — зародження та становлення західноєвропейської християнської цивілізації.
- **Зріле (Високе) середньовіччя (середина XI — середина XIV ст.)** — розквіт західноєвропейської християнської цивілізації.
- **Пізнє середньовіччя (середина XIV — XV ст.)** — за висловом нідерландського історика XX ст. Йоганна Гейзінга, це «осінь середньовіччя», або часи пишного відцвітання середньовічної культури.

Історія України доби середніх віків загалом відповідає цій періодизації.

У середньовіччі розпочалася історія багатьох сучасних народів і держав у Європі, склалася культурно-політична й духовна спільність, яку

А-Я Словник

Історичні джерела — усе, що було створене людиною в процесі її діяльності та збереглося до наших днів. Історичні джерела дозволяють вивчати минуле суспільства та відображають його історичний розвиток.

Етнографія — наука, що вивчає особливості життя, побуту й господарства різних народів.

Археологічні розкопки — пошук речових історичних джерел.

МІСЦЕ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Стародавній світ	Середні віки	Ранньомодерна доба	Модерна доба
Поява людини на Землі — кінець V ст.	Кінець V — XV ст.	Кінець XV — XVIII ст.	Кінець XVIII ст. — наші дні

Як ви вважаєте, для чого вчені поділяють історію людства на періоди? Поясніть свою думку.

називають Заходом. Проте й на Сході в цей час відбувалися помітні зміни. Одна з них — виникнення арабо-мусульманської цивілізації.

Для вивчення історії середньовіччя використовують інформацію, отриману з різних типів **історичних джерел**. До *речових джерел* належать залишки матеріальної культури минулого (будівлі, знаряддя праці, меблі, зброя, одяг тощо). *Писемні джерела* — це документи, літописи, історичні твори-хроніки й інші писемні свідчення. *Етнографічні джерела* відображають особливості звичаїв, традицій і фольклору, що збереглися до нашого часу. Чимало даних можна отримати з *усних* (легенди, перекази, казки тощо) і *мовних джерел* (відомості з історії розвитку мов). Лише поєднання інформації з різних джерел створює цілісну картину життя людей у минулому.

Середньовічна доба залишила нам набагато більше історичних джерел, ніж стародавній світ. Це пов'язано з тим, що середньовіччя значно ближче до сьогодення.

Працюємо в парах. Накресліть на аркуші умовну «лінію часу» і позначте: 1) подію, що започаткувала історію стародавнього світу; 2) початок Великого переселення народів; 3) загибель Західної Римської імперії; 4) періоди історії людства; 5) періоди історії середніх віків.

rnk.com.ua/107534
Для вас, допитливі

Видавничий дім «Ранок»
Підручник для 7 класу

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- процес поєднання римського й варварського світів і вплив на нього християнства на початку нової доби в історії Європи;
- доцільність поділу доби середніх віків на періоди.

Працюємо з хронологією

Кінець V — XV ст.	Історія середніх віків
Кінець V — середина XI ст.	Раннє середньовіччя
Середина XI — середина XIV ст.	Зріле (Високе) середньовіччя
Середина XIV — XV ст.	Пізнє середньовіччя

Україна і світ

Чимало важливих подій історії середньовіччя відбулося на теренах України: виникнення Русі, Королівства Руського і Кримського ханату. Цей період пов'язаний з діяльністю княгині Ольги, князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Ярослава Осмомисла, Данила Романовича та інших. У середньовічній Європі залишилася пам'ять про деяких відомих представниць руського жіноцтва: французьку королеву Анну Київську, угорську — Премиславу Володимирівну, чеську — Предславу Володимирівну, норвезьку — Єлизавету Ярославну, імператрицю Священної Римської імперії Адельгейду (так називали руську княгиню Євпраксію Всеволодівну).

rnk.com.ua/107535
Для вас, допитливі

Запитання і завдання

Знаємо

1. Який суспільний устрій існував у германців у першій половині І тис.?
   А імперія **Б** каганат
   В воєнна демократія **Г** диктатура
2. Коли загинула Західна Римська імперія?
3. Прочитайте назву науки, переставивши сполучення літер. Дайте її визначення.

ГРА	ЕТ	ФІЯ	НО

Аналізуємо і пояснюємо

4. Якими були здобутки римського та варварського світів напередодні середньовіччя? Дайте аргументовану відповідь.
5. Як ви вважаєте, чи могло бути легким поєднання елементів римського й варварського світів? Поясніть свою думку.
6. Чи згодні ви з тим, що вивчати добу середньовіччя за наявними історичними джерелами складніше, ніж історію стародавнього світу за її історичними джерелами? Чому?

Застосовуємо і творимо

7. **Працюємо в парах.** Ознайомтеся зі структурою підручника. Що вам у ньому сподобалося? Що б ви запропонували для його покращення? Обміняйтеся думками.
8. Покажіть на карті (с. 5) територію Західної Римської імперії, розселення варварських племен і напрямки Великого переселення народів.
9. Користуючись «лінією часу», визначте: 1) скільки часу минуло від початку Великого переселення народів до загибелі Західної Римської імперії; 2) скільки часу минуло від загибелі Західної Римської імперії до наших днів.
10. **Працюємо разом. Метод «Прес».** Обговоріть, навіщо людині XXI ст. вивчати історію.
11. За додатковими джерелами підготуйте презентацію за темою «Типи історичних джерел для вивчення історії середніх віків».

Видавництво «Ранок»

Розділ I. РАННЄ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (кінець V — середина XI ст.)

§ 2. Виникнення «варварських королівств». Франкська держава

1. Утворення «варварських королівств»

Які «варварські королівства» виникли на землях Західної Римської імперії?

Першу державу варварських племен на теренах Західної Римської імперії утворили вестготи в 418 р. за згодою імператора Гонорія. Вона отримала назву Вестготське королівство. Держави, утворені варварами, вчені назвали **«варварськими королівствами»**. Влада в них належала колишнім ватажкам племен, які проголосили себе самостійними володарями.

Приблизно в той самий час на півночі Африки виникло **Вандальське королівство**, у басейні річки Рона — **Бургундське королівство**, а на північному заході Піренейського півострова — **Королівство свевів** (пізніше було завойоване вестготами). Після усунення від влади останнього римського імператора Ромула Августула утворилося **королівство Одоакра**. Проти нового правителя виступив вождь остготів Теодоріх. У 493 р. він убив Одоакра і проголосив себе «королем готів та італіків». **Остготське королівство Теодоріха** стало найбільшою державою варварів.

У середині V ст. розпочалося масове вторгнення на землі колишньої римської провінції Британія північно-західних германських племен англів, саксів і ютів. На півдні Британських островів виникло **сім королівств**. Англи утворили Мерсію, Нортумбрію та Східну Англію, що поділялася на Норфолк (у перекладі — «північний народ») і Саффолк (у перекладі — «південний народ»); сакси — Ессекс, Уессекс і Сассекс; юти — Кент.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке держава?
2. Як утворювалися та припиняли своє існування держави стародавнього світу?
3. Що таке імперія? Назвіть відомі вам імперії стародавнього світу.
4. **Працюємо в парах.** На прикладі Римської імперії поясніть, як здійснювалася влада в державі.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як утворилися «варварські королівства»;
- про ознаки, притаманні Франкській державі за правління Меровінгів;
- як утворилася і чому розпалася Франкська імперія.

А-Я Словник

«Варварські королівства» — держави, що постали на землях Західної Римської імперії в V ст. у час її занепаду та припинення існування. Творцями держав були варварські племена (переважно германців), які осіли тут унаслідок Великого переселення народів.

rnk.com.ua/107536
Для вас, допитливі

Електронний підручник «Ранок»

Мавзолей Теодоріха в Равенні. VI ст. Сучасний вигляд.

Статуя Теодоріха. Скульптор Петер Фішер Старший. XVI ст.

Усі германські племена розмовляли різними говірками, але поступово почала поширюватися та переважати мова англів із Мерсії. Цю мову назвали англійською, країну — **Англією**, а держави, що виникли, — англосаксонськими королівствами.

Германці принесли із собою власну культуру і традиції правління. Після завоювання їхні вожді стали королями. Король мав загін особисто відданих воїнів. При ньому існувала «рада мудрих», тобто «тих, хто знає звичаї». Вона затверджувала нові закони і в разі необхідності могла обрати нового короля.

У той самий час у Північній Галлії постало **Франкське королівство**.

Найпізнішим за часом утворення (друга половина VI ст.) було **Королівство лангобардів**. До середини VIII ст. воно займало майже весь Апеннінський півострів, півострів Істрія та острів Корсика.

Усі «варварські королівства» із часом розпалися або були завойовані іншими державами. Єдине Франкське королівство збереглося та відіграло помітну роль у розвитку середньовічної Європи.

2. Франкська держава Меровінгів

▸▸ Які особливості мала Франкська держава Меровінгів?

Назву «франки» (у перекладі — «вільні», «відважні») використовували від середини III ст. щодо германських племен, які жили вздовж нижньої і середньої течій річки Рейн. У V ст. вони захопили Північно-Східну Галлію. Сталося це за правління Хлодвіга, який походив із роду легендарного правителя Меровея. Тому цю династію франкських правителів називали **Меровінгами**.

У **486 р.** Хлодвіг об'єднав племена франків і вирушив на завоювання римських володінь. У вирішальній битві поблизу міста Суассон франки розгромили римські війська й захопили Північну Галлію. Після підкорення Галлії Хлодвіг узяв собі титул «короля римлян» і розпочав створення власної держави.

Державний архів України

ВЛАДА КОРОЛЯ У ФРАНКСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Працюємо в парах. Обговоріть і виконайте завдання. **1.** Поясніть, спираючись на схему та матеріал параграфа, як Хлодвіг управляв своєю державою. **2.** Порівняйте систему правління у варварів (с. 7) та у Франкській державі Меровінгів.

Хлодвіг припинив скликати загальні народні збори. Центром управління Франкською державою став королівський двір.

Усі питання Хлодвіг тепер вирішував самостійно або радився лише з довіреними особами. У його розпорядженні були ополчення франків і воєнна дружина, на утримання яких за римським звичаєм збирали податки до королівської скарбниці. Для збереження порядку в державі Хлодвіг призначав місцевих правителів — графів. Вищим суддею у Франкській державі став сам король.

До завоювання Галлії у франків не існувало писаних законів. Люди керувалися лише звичаями, які в усній формі передавалися з покоління в покоління. Такі правові норми називають звичаєвим правом.

Перший писаний збірник законів Франкської держави мав назву **«Салічна правда»** (від племені салічних франків, із якого походив Хлодвіг). Це одна з найдавніших пам'яток звичаєвого права в Європі. Поява писаних законів засвідчила початок переходу франків від варварства до цивілізації.

Після смерті Хлодвіга Франкську державу було поділено між його чотирма синами. Вони продовжили розпочаті батьком завоювання, але водночас намагалися знищити один одного та загарбати чужі землі.

Наприкінці VI ст. земельні ділянки, отримані франками після завоювання Галлії, стали для них, як і для іншого населення королівства

Хлодвіг I. Художник Франсуа-Луї Дежуен. 1837 р.

Цікаві факти

Більшість жителів завойованої франками Північної Галлії сповідувала християнство. Тому Хлодвіг разом зі своїми наближеними в 496 р. прийняв християнство за західноримським зразком. У такий спосіб Хлодвіг і його наступники здобули підтримку духовенства.

Словник

«Салічна правда» («Салічний закон») — збірник записів звичаєвого права германського племені салічних (приморських) франків, одна з найбільш ранніх «варварських правд»..

Україна і світ

У Русі норми звичаєвого права були зібрані в «Правді Ярослава», що стала основою «Руської правди». Пізніше її доповнили «Правда Ярославичів» і «Статут Володимира Всеволодовича».

А-Я Словник

Алод — індивідуальна або родинна земельна власність у «варварських королівствах». Вона була безумовним володінням, не пов'язаним із несенням служби й виконанням повинностей.

Бенефіцій (у перекладі з латинської мови — «благодіяння») — форма умовного користування землею. Бенефіцій надавав правитель Франкської держави за умови виконання певних обов'язків, найчастіше військової служби. Це започаткувало появу у франкському суспільстві великих землевласників і залежного селянства.

Васал (у перекладі з латинської мови — «слуга») — у середньовічній Західній Європі особа, що отримала землю за умови служіння **сеньйору** (у перекладі з латинської мови — «старший»). Так ця особа ставала залежною від сеньйора (надавала йому військову й грошову допомогу, брала участь у його нарадах і суді тощо).

Рицар (у перекладі з німецької мови — «вершник», «кінний воїн») — середньовічний шляхетський титул у Європі. Він був започаткований франками у VIII ст. після створення кінного війська.

Монарх — одноосібний спадковий або виборний (рідше) правитель держави.

«Каролінзьке відродження» — період розвитку культури в середньовічній Європі кінця VIII — початку IX ст., пов'язаний із правлінням Карла Великого та його нащадків.

(римлян, галлів), безумовним володінням — **алодом**, який можна було вільно продавати або передавати в спадок.

У другій половині VII ст. у Франкській державі розпочалася **доба «лінивих королів»**. У цей час правителі з династії Меровінгів залишалися при владі, але насправді всі справи в державі вирішували старші управителі королівського палацу — **майордоми**.

Працюємо в парах. Обговоріть і визначте, чи можна вважати Франкську державу Меровінгів прикладом нової форми державності, що формувалася в середньовічній Європі.

3. Каролінги. Франкська імперія

Визначте основні події розвитку Франкської імперії. Чому саме вони привернули вашу увагу?

Наприкінці VII ст. згуртованої і сильної Франкської держави не існувало, до того ж їй загрожували арабські завойовники. Боротьбу проти них очолив майордом **Карл Мартелл** («Молот»). Він розумів, що лише добре озброєна кіннота здатна зупинити арабське військо, основу якого також становила кіннота.

Проте спорядження вершника коштувало дорого (дорівнювало вартості 18—20 корів), і простий франкський воїн не мав змоги його купити. Тоді Карл почав роздавати землі своїм воїнам за умови несення ними служби. Селяни, які жили на цих землях, мали утримувати своєю працею нових власників. Така форма користування землею дістала назву **бенефіцій**.

Із VIII ст. людей, які володіли бенефіціями, називали **васалами**, а тих, кому вони служили, — **сеньйорами**. Відносини між васалом і сеньйором створювали систему васалітету. Завдяки створенню важкої кінноти згодом зародилося середньовічне **рицарство**.

Спираючись на кінне військо, Карл Мартелл розбив арабів у **732 р.** в **битві під Пуатьє**. Це зупинило просування арабо-мусульманських завойовників до Європи з південно-західного напрямку.

rnk.com.ua/107537
Працюємо з джерелом

Битва під Пуатьє 732 р.
Художник Карл Штейбен. 1837 р.

Наступником Карла Мартелла став його син Піпін Короткий, який спочатку також мав титул майордома. За підтримки Папи Римського він усунув від влади останнього короля з династії Меровінгів і в 751 р. був коронований. Піпін Короткий передав владу сину Карлу. Так постала нова династія Піпінідів, або **Каролінгів**.

Карла, якого назвали **Великим**, вважають одним із найвидатніших **монархів** середньовіччя. За час свого правління (768—814 рр.) він був королем франків, королем лангобардів, а останні 14 років життя — імператором. У створеній ним імперії Карл Великий поступово об'єднав більшу частину Західної Європи. Вчені вважають, що цим правитель поклав край добі «темних віків», яка настала після загибелі Західної Римської імперії. Він удосконалив систему управління, піклувався про розвиток культури. Цей час згодом дістав назву **«Каролінзьке відродження»**.

Карл Великий.
Художник Альбрехт Дюрер.
1511—1513 рр.

Із півночі й північного сходу державу Карла Великого оточували землі інших германських племен. На півдні розташовувалася Іспанія, захоплена арабами-мусульманами. На сході жили авари та слов'яни.

Усе життя Карл Великий провів у воєнних походах, збільшуючи територію своїх володінь.

Важкими і тривалими для Карла Великого стали війни проти саксів (772—804 рр.). Спочатку він захопив майже всю Саксонію та спробував навернути її населення на християнство. У відповідь сакси підняли повстання. Карлу тричі доводилося повертатися до завоювання Саксонії. Урешті-решт це протистояння завершилося

Коронація Карла Великого. Художник Фрідріх Вільгельм Каульбах. 1861 р.

перемогою Франкської імперії. Одного разу за його наказом було страчено 4,5 тис. полонених сакських воїнів.

У 773—774 рр. Карл Великий завоював Королівство лангобардів та приєднав його землі до своїх володінь. У 778 р. франкське військо розбили араби та племена басків. Це була єдина воєнна поразка Карла Великого. У 788 р. він захопив Баварське герцогство, додавши його володіння до Франкської держави.

Карл Великий воював проти слов'янських племен, а згодом уклав із ними союз для боротьби проти аварів. За підсумками трьох походів (791—796 рр.) король розгромив їх і знищив їхню державу.

Під владою Карла Великого опинилася значна територія, що за розмірами нагадувала колишню Західну Римську імперію. В оточенні правителя виникла ідея проголосити його імператором подібно до давніх римлян.

Утворення імперії у франків було пов'язане з прагненням Карла Великого посилити владу над підкореними народами та підтримкою з боку християнської церкви. Папа Римський сподівався, що утворення імперії зміцнить його вплив і сприятиме поширенню християнства.

У **800 р.** у Римі під час урочистого різдвяного молебню Папа Римський увінчав Карла імператорською короною та надав титул «правителя Римської імперії». У 812 р. Візантія також визнала його імператором Заходу.

Імперія Карла Великого була поділена на окремі округи — **графства**, якими керували призначені королем **графи**. Вони збирали податки, виконували управлінські й судові функції, очолювали місцеве ополчення. Цим правитель суттєво обмежив владу місцевої знаті.

Наприкінці весни й восени Карл Великий скликав загальнодержавні збори. На весняні збори могли прийти всі вільні люди. У такий спосіб правитель отримував відомості про стан справ і потреби тієї чи іншої місцевості у своїх володіннях. На схвалення учасників зборів він виносив

капітулярії (закони й розпорядження). На осінні збори, де обговорювали різні питання державного життя та затверджували капітулярії, запрошували лише найближчих радників Карла Великого.

Зміни почалися і в житті селянства. Деякі дрібні вільні власники землі перетворювалися на залежних селян, оскільки не могли витримати тягар військової служби та самостійно придбати необхідне спорядження.

Карл призивав до війська лише власників чотирьох наділів. Іншим селянам доводилося або на спільні кошти відправляти до війська одного кіннотника, або шукати захисників, які могли звільнити їх від служби. Захисниками селян ставали великі світські або церковні землевласники.

Залежні селяни звільнялися від військової служби й втрачали давні права: їхнім суддею та господарем ставав землевласник.

Працюємо разом. Метод «Уявний мікрофон». Як змінювалася організація влади від Франкської держави Меровінгів до імперії Карла Великого?

4. Поділ імперії Карла Великого

Якими були причини та наслідки розпаду Франкської імперії?

Після смерті Карла Великого у 814 р. створена ним імперія проіснувала недовго. Це було закономірно. Король силою об'єднав різні за рівнем розвитку й культурою племена, у яких спільною стала лише християнська віра. Господарство мало натуральний характер: усі необхідні речі та харчові продукти люди виробляли не на продаж, а для власного споживання. Через відсутність торговельних зв'язків графства імперії існували окремо. Графи, яких призначали для управління цими землями, прагнули закріпити їх за собою, щоб передати в спадщину своїм нащадкам.

За онуків Карла Великого — Лотаря II, Людовіка II й Карла II — Франкська імперія розпалася. У **843 р.** на з'їзді у **Вердені** було укладено угоду про поділ імперії на три частини. Лотар II отримав Середньофранкське королівство з імперськими містами Аахен і Рим, Людовік II Німецький — Східнофранкське королівство, а Карл II Лисий — Західнофранкське королівство. Імператорський титул зберігався за Лотарем II, але якихось особливих прав це йому не давало.

Поділ імперії започаткував три майбутні держави — Німеччину, Італію та Францію.

ПОДІЛ ФРАНКСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Хто з нащадків Карла Великого отримав Середньофранкську, Східнофранкську і Західнофранкську частини його імперії?

Монета Карла Великого — денарій.

Яку інформацію про рівень розвитку імперії Карла Великого надає факт існування власних грошей?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- «варварські королівства» як нові форми державності на землях колишньої Західної Римської імперії;
- особливості розвитку середньовічної державності на прикладі імперії Карла Великого.

Працюємо з хронологією

486 р.	Заснування Франкської держави
800 р.	Утворення Франкської імперії
843 р.	Розпад Франкської імперії

Запитання і завдання

Знаємо

1. Яку назву мала перша королівська династія франків?
   - **А** Каролінги
   - **Б** Піпініди
   - **В** Меровінги
   - **Г** Рюриковичі
2. Коли розпалася Франкська імперія?
3. Прочитайте назву терміна, переставивши сполучення літер. Поясніть його значення.

ФІ	НЕ	ЦІЙ	БЕ

Аналізуємо і пояснюємо

4. Як ви вважаєте, чи було утворення «варварських королівств» на землях Західної Римської імперії закономірним процесом? Дайте розгорнуту відповідь.
5. Які події в розвитку Франкської держави Меровінгів ви вважаєте найважливішими? Чому?
6. Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що Карл Великий став визначною історичною особистістю? Поясніть свою думку.
7. Як ви вважаєте, розпад імперії Карла Великого — випадкова чи закономірна подія? Обґрунтуйте свою думку.

Застосовуємо і творимо

8. Покажіть на карті (форзац 1 і с. 15) «варварські королівства», Франкську державу Меровінгів, імперію Карла Великого та межі її поділу за угодою у Вердені.
9. **Працюємо в парах.** Розв'яжіть хронологічні задачі. За допомогою «лінії часу» обчисліть: 1) тривалість існування Західної Римської імперії та імперії Карла Великого; 2) дати відзначення тисячоліття від років заснування Римської імперії та поділу імперії Карла Великого.
10. **Працюємо разом.** Метод «Синтез думок». Обговоріть, чим імперія Карла Великого відрізнялася від Римської імперії.
11. За додатковими джерелами підготуйте мінідослідження за темою «Каролінзьке відродження».

Видавничий дім "Генеза"

§ 3. Візантійська імперія

1. Візантійська імперія на початку середньовіччя. Правління Юстиніана I

Що було характерним для розвитку Візантійської імперії в період правління Юстиніана I?

Західну Римську імперію знищила навала варварів. Натомість Східна Римська імперія, або **Візантійська імперія**, продовжувала свій розвиток. Населення Візантії складалося із грецького, сирійського, єврейського, єгипетського, вірменського, грузинського та інших народів. Столиця імперії Константинополь розташовувалася на березі протоки Босфор, на перетині найважливіших торговельних шляхів. Морський шлях вів із Чорного в Середземне море, а суходільний — із Європи в Азію.

Візантія успадкувала від Римської імперії монархічну форму правління. Уся влада в державі належала **василевсу** (грецька назва імператора), який був «нижчим від Бога і наступним після Бога». Однак священною вважалася лише посада імператора, а не його

ПРИГАДАЙТЕ

1. Хто й коли заснував місто Константинополь?
2. Як і коли відбувся поділ Римської імперії на Східну й Західну?
3. Як здійснювалася влада у Франкській імперії?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як виникла Візантійська імперія;
- про особливості розвитку Візантійської імперії за доби Юстиніана;
- як розвивалася Візантія за Македонської династії;
- про внесок Візантії в культурну скарбницю людства.

Цікаві факти

Слово «Візантійська» є похідним від назви Візантій, яку використовували щодо Константинополя. Офіційною назвою держави була Ромейська імперія, її столицю називали Новий Рим, а населення — ромеями.

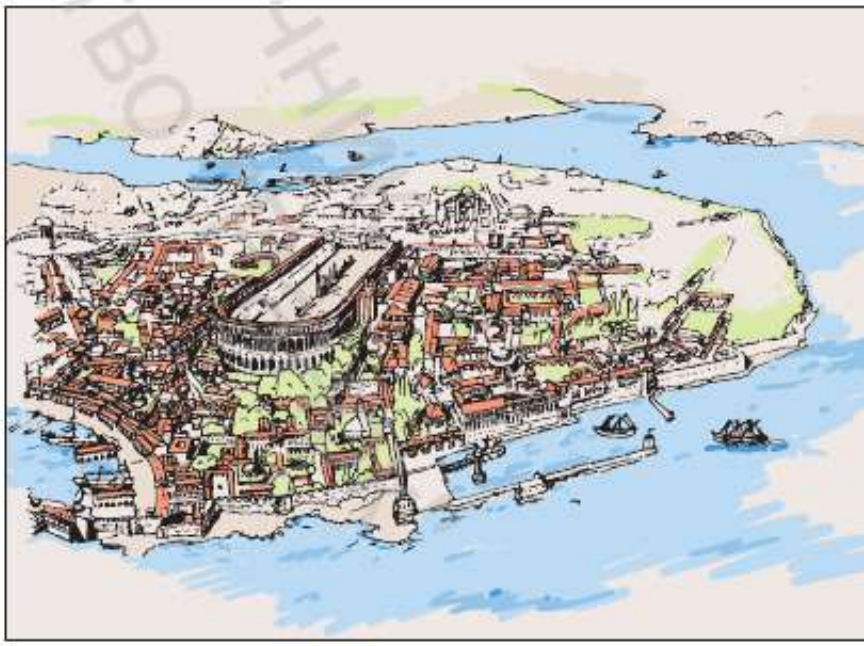

Константинополь VI ст. Сучасна реконструкція.

ЗРАЗОК НАВЧАЛЬНОГО ВИДАННЯ

Імператриця Феодора та її двір (фрагмент мозаїки). Церква Сан-Вітале в Равенні (Італія). VI ст.

Постать в історії

Дружина Юстиніана I імператриця **Феодора** впродовж 22 років правила державою нарівні зі своїм чоловіком. Саме з нею пов'язують прийняття у Візантійській імперії низки законів, які покращили становище жінок.

У складних ситуаціях імператриця ставала надійною підтримкою своєму чоловікові, виявляючи відвагу і наполегливість. Так, під час повстання «Ніка», коли Константинополь охопила паніка, Феодора завадила втечі Юстиніана з міста та цим допомогла йому зберегти трон.

▸▸ За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про візантійську імператрицю Феодору.

!¦! Зверніть увагу

«Кодекс Юстиніана» проголошував рівність усіх громадян перед законом. Рабство не скасовувалося, але заборонялося вбивати рабів, і за певних умов вони могли стати вільними. Закони зрівнювали в правах чоловіка та жінку, але забороняли розлучення, засуджене християнською церквою. Закріплювалося право недоторканності приватної власності. Правові норми «Кодексу Юстиніана» часто використовували для складання законів у країнах Західної Європи у XII—XIV ст.

Цікаві факти

У Візантії участь жінок у суспільному житті була незначною. Прояви жінками найменшої самостійності не схвалювалися (а інколи сприймалися відверто вороже). Жінки не могли виступати свідками в суді, надавати фінансові послуги або обіймати будь-які керівні посади. Проте за ними визнавали право володіти землею або успадковувати власність. Існували різноманітні обмеження щодо жінок. Так, до них застосовували покарання за носіння прикрас і одягу, схожих на ті, що були в імператорської родини. У сімейному житті жінка в усьому підпорядковувалася волі чоловіка.

особа. Імператор не успадковував трону. Людину на цю посаду пропонувала рада знаті й проголошували армія, синкліт (дорадчий орган при імператорі) і населення.

Імператор мав велику владу. Він правив державою за допомогою великої кількості чиновників, а також синкліту. Імператор був одночасно главою держави, вищим законодавцем, керівником уряду, вищим суддею, головнокомандувачем армії.

За правління імператора **Юстиніана I** (527—565 рр.) Візантійська імперія досягла вершини своєї могутності. За його наказом у 529—534 рр. видали **«Кодекс Юстиніана»**

Працюємо з джерелом

Із твору «Гетика» готського історика Йордана про враження остготського короля Атанаріха від відвідин Константинополя (551 р.)

Атанаріх… вступив до величного міста і від здивування промовив: «Тепер я бачу на власні очі це славетне місто, про яке я часто чув, але не йняв віри». Озираючись туди і сюди, він то захоплювався містом, то дивувався караванові кораблів, то дивився на знамениті стіни й на силу народу з різних племен, що буйною хвилею стікається сюди, як військо в бойовому порядку, в одну річку з різних боків.

▸▸ **Працюємо в парах.** Обговоріть і виконайте завдання. **1.** Яке враження справив Константинополь на короля Атанаріха? На підставі чого у вас склалася така думка? **2.** За рекомендованими вчителем (вчителькою) додатковими джерелами підготуйте віртуальну екскурсію Константинополем VI ст.

у 12 томах, який став основою імперського права й державного устрою Візантії до її падіння.

Здійснені Юстиніаном перетворення потребували значних коштів. Підвищення податків, зловживання та хабарництво чиновників спричинили в 532 р. в Константинополі повстання, яке дістало назву **«Ніка»** (через гасло повстанців, що в перекладі з грецької мови означає «перемога»). За допомогою загонів найманців імператор придушив його, стративши близько 45 тис. осіб. Потім Юстиніан узявся за відновлення Римської імперії в колишніх кордонах.

У 534 р. візантійська армія на чолі з полководцем **Велізарієм** захопила Північну Африку. Далі, оволодівши островом Сицилія, вона переправилася на Апеннінський півострів. У 536 р. армія вступила до Рима, а через чотири роки зайняла Равенну (колишню столицю Західної Римської імперії, пізніше — держави остготів і Королівства лангобардів). Здавалося, що Юстиніан майже досяг своєї мети. Однак Візантія зазнала нападу з боку слов'янських племен і Перської держави.

До завоювання земель на заході Юстиніан повернувся лише в 552 р. Він не зміг відновити межі Римської імперії часів її розквіту, проте збільшив територію своєї держави майже вдвічі.

2. Візантія та арабські завоювання. Правління Лева III Ісавра. Іконоборство

▸▸ Як відбувалася боротьба Візантії з арабською навалою?

У першій половині VII ст. біля кордонів Візантії з'явилися арабські завойовники, які розпочали підкорення її східних провінцій. Протягом 634—642 рр. Візантія втратила Сирію, Палестину, Верхню Месопотамію, а ще через 50 років — Північну Африку. Порівняно з добою Юстиніана I територія імперії зменшилася втричі.

Використання «грецького вогню». Середньовічна мініатюра.

▸▸ Яку перевагу в бою надавав візантійському флоту «грецький вогонь»?

Цікаві факти

«Грецький вогонь» — таємну зброю Візантійської імперії — винайшов у 673 р. сирійський архітектор і хімік Каллінік. Склад цієї суміші ретельно приховували. Ймовірно, вона містила смолу, сірку, селітру, нафту. «Грецький вогонь» неможливо було загасити, оскільки він горів навіть на поверхні води. Володіння секретом виготовлення цієї зброї протягом століть забезпечувало перемоги візантійській армії, особливо в морських битвах.

Іконоборці. Художник Доменіко Мореллі. XIX ст.

А-я Словник

Іконоборство — вчення, яке виступало проти використання образів Бога і святих у богослужінні та суспільному житті.

Візантійський важкоозброєний воїн-вершник — катафрактарій. Сучасна реконструкція.

Невдовзі Візантія зазнала поразки й на морях. Арабські завойовники завдяки могутньому флоту відібрали в неї острови Крит, Сицилія та території на узбережжі Балканського півострова. Починаючи з 672 р. арабські загони кілька разів намагалися захопити Константинополь, однак візантійці відбивали арабський флот, знищуючи його **«грецьким вогнем»**. У 673—678 рр. арабська армія тримала Константинополь в облозі із суходолу й моря, але так і не змогла його взяти.

У 717 р. араби вдруге розпочали штурм Константинополя, маючи 200 тис. воїнів та флот із 1800 кораблів. Проте завдяки рішучим діям візантійського війська на чолі з імператором Левом III Ісавром арабські загони вдалося відкинути від міста. Успішна оборона Константинополя зупинила навалу арабських завойовників на землі Візантійської імперії, через володіння якої вони намагалися потрапити до Європи.

Боротьба проти арабської навали спонукала **Лева III Ісавра** вдосконалити візантійську армію. Імператор створив **важку кінноту**. Згодом вона стала окремою суспільною верствою на зразок західноєвропейського рицарства. Однак озброєння такого кіннотника коштувало дорого. Тоді воїнам почали роздавати землі разом із селянами, що на них працювали. На отриманий прибуток від земельної ділянки воїн міг купити необхідне спорядження. Імператор прагнув збільшити кількість земель для кіннотників, щоб збільшити військо.

У цей час у країні поширилося **іконоборство**. Його прибічники засуджували поклоніння іконам, вважаючи, що ці зображення не мають святості. Лев III скористався ситуацією та підтримав рух іконоборців. Так він отримав привід вилучити землі в церкви, яка наполягала на святості ікон. У 726 р. імператор заборонив поклоніння іконам, а земельні ділянки, що перебували у власності монастирів, почали роздавати кіннотникам.

Нова військова знать підтримала імператора, на відміну від простого населення

Видавничий центр «Ранок»

й духовенства. Боротьба між прихильниками та противниками шанування ікон тривала понад століття. У ній було знищено значну кількість творів візантійського іконопису. Лише у **843 р.** собор у Константинополі засудив рух іконоборців, і поклоніння іконам відновилося.

3. Доба правління Македонської династії

▸▸ Що було характерно для розвитку Візантійської імперії за правління Македонської династії?

За правління імператорів **Македонської династії (867—1081 рр.)** відбувся розквіт Візантії. Наприкінці IX ст. вона розпочала активну діяльність із поширення християнства на сусідні землі.

Константинопольський Патріарх відправляв посланців навчати християнської віри до спільнот сербів, болгар і моравів, які оселилися в Центрально-Східній та Південній Європі під час Великого розселення слов'янства. (Про ці народи й державотворчі процеси, що відбувалися в них у цей час, ви дізнаєтеся з §6.) Проповідники Кирило і Мефодій створили слов'янську абетку та переклали Біблію церковнослов'янською мовою, що сприяло поширенню християнства серед слов'янства. Саме тоді прийняв християнство київський князь Аскольд.

У другій половині IX ст. Візантія розпочала війни за повернення втрачених територій. Найбільших успіхів у цьому досяг імператор **Василій II Болгаробійця**. Це прізвисько він дістав після перемоги у війні з Болгарією, наказавши виколоти очі 15 тис. полонених болгар. Василій II зробив Візантію наймогутнішою державою тогочасної Європи. Проте всі сили імперії правитель витрачав на завоювання нових земель, що згодом призвело до її занепаду.

rnk.com.ua/107538
Для вас, допитливі

Постать в історії

Засновником Македонської династії був **Василій I Македонянин** (867—886 рр.). Він народився в Македонії, походив із вірменської сім'ї, працював імператорським конюхом. Із часом Василій став співправителем імператора Михаїла III, а потім і сам посів візантійський престол. Згодом церква оголосила його святим за прагнення поширити християнство серед варварських племен.

Солід — золота монета Візантійської імперії із зображенням імператора Константина VII Багрянородного. Соліди мали поширення в середньовічній Європі. Від їхньої грецької назви «номізма» виникла назва історичної науки про походження монет — нумізматика.

Україна і світ

Правління у Візантії Македонської династії збіглося в часі з утворенням держави Русь, що постала на слов'янських землях. Русь була розташована у Східній Європі з центром у Середньому Подніпров'ї. Між Руссю та Візантією склалися дружні відносини. Це сприяло розвитку торгівлі й поширенню християнства серед руського населення.

Христос Вседержитель. Мозаїка із собору Святої Софії в Стамбулі.

▸▸ Порівняйте виконання мозаїк Христа Вседержителя в соборах Святої Софії Стамбула та Києва (у підручнику з історії України або додаткових джерелах).

А-Я Словник

Фреска — картина, написана водяними фарбами на вогкому вапняному тиньку.

Мозаїка — зображення або візерунок, зроблені з окремих щільно припасованих один до одного й закріплених на спеціальному розчині різноколірних шматочків скла, мармуру, камінців тощо.

Ікона — у християнстві живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Ісуса Христа, Богородиці, святих і подій Святого Письма.

rnk.com.ua/107775
Для вас, допитливі

4. Культура Візантії

▸▸ Які факти характеризують культурний розвиток Візантії в цей період?

В основу культури Візантії було покладено давньоримські традиції. За кількістю освічених людей вона набагато перевершувала країни Західної Європи. Це стало можливим завдяки розвиненій мережі шкіл (як безкоштовних, так і платних). Школа мала два ступені — початковий і середній. У початковій школі вивчали три цикли знання — «тривіум»: граматику, діалектику (логіку) та риторику (ораторське мистецтво). Середній ступінь передбачав «квадривіум», тобто чотири предмети: арифметика, геометрія, астрономія та музика.

У першій половині IX ст. при імператорському дворі відкрили школу вищого рівня для юнаків зі знатних сімей. У ній викладали, крім духовних, і світські науки (міфологію, історію, літературу). У 1054 р. в Константинополі з'явився заклад освіти, який також надавав можливість представникам заможних верств населення продовжувати навчання після закінчення початкової і середньої школи.

Найвідомішими вченими Візантії цієї доби були богослов і мислитель Іоанн Дамаскін та історик, мислитель і математик Михаїл Пселл. У IX ст. також уславився вчений Лев Математик — один із засновників алгебри (він перший почав використовувати буквені позначення).

Візантія мала надзвичайно високий для свого часу рівень розвитку будівельної техніки. Про це свідчили численні кам'яні храми, палаци, громадські й приватні будівлі.

З архітектурою був тісно пов'язаний живопис. Візантійські майстри прикрашали стіни храмів **фресками** та **мозаїками**. Зразками мистецтва візантійської мозаїки стали зображення в соборі Святої Софії в Константинополі, портрети імператора Юстиніана та імператриці Феодори в церкві Сан-Вітале в Равенні.

Високого рівня розвитку досягло мистецтво **ікони** — живописного зображення Христа,

Видавничий дім «Освіта»

Собор Святої Софії в Константинополі (нині Стамбул), зведений за наказом Юстиніана I. Сучасний вигляд.

▸▸ Підготуйте повідомлення або презентацію за темою «Собор Святої Софії в Константинополі: історія виникнення і сучасність».

Богородиці та різних біблійних сюжетів на дерев'яних дошках. Ікони прикрашали не лише храми, а й оселі візантійців.

Запитання і завдання

Знаємо

1. За правління якого візантійського імператора в Константинополі відбулося повстання «Ніка»?
   А Юстиніан I
   Б Лев III Ісавр
   В Василій II Болгаробійця
   Г Константин VII Багрянородний
2. На який час у Візантії припала боротьба між прибічниками і противниками шанування ікон?
   А VI—VII ст. **Б** VII—VIII ст.
   В VIII—IX ст. **Г** IX—X ст.
3. Прочитайте назву терміна, переставивши правильно сполучення літер. Поясніть його значення.

ВС	СИ	ВА	ЛЕ

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- місце і роль Візантійської імперії в історії середньовіччя;
- боротьбу Візантійської імперії та країн Західної Європи з арабськими завойовниками;
- значення доби правління Македонської династії для Візантії;
- рівень розвитку візантійської культури та її вплив на сусідні народи.

Працюємо з хронологією

527—565 рр.	Правління імператора Юстиніана I
726—843 рр.	Боротьба іконоборців та шанувальників ікон у Візантії
867—1081 рр.	Правління Македонської династії

Підручник "Ранок"

Спасіння римського народу. Ікона V ст.

Аналізуємо і пояснюємо

4. Визначте причини, зміст, результати та наслідки протистояння Візантії та арабів.
5. Яка імперія — Візантійська чи імперія Карла Великого — успадкувала більше від Римської імперії? Поясніть свою думку.
6. Яке місце в історії Візантії належало добі правління Македонської династії? Дайте аргументовану відповідь.
7. На думку деяких вчених, за часів Раннього середньовіччя Візантія стала «золотим містком», завдяки якому сусідні народи запозичили досягнення античної культури та ідеали християнства. Висловіть власне ставлення до цієї думки.
8. Охарактеризуйте розвиток візантійської культури в Ранньому середньовіччі.

Застосовуємо і творимо

9. Простежте за картою (форзац 1), які зовнішні вторгнення до Візантії відбувалися в Ранньому середньовіччі.
10. **Працюємо в парах.** 1) Розв'яжіть візантійську шкільну задачу з математики. Курка коштує 40 аспрів (дрібна монета). Щодня курка відкладає одне яйце. Яйця продають на ринку по 40 штук за 1 аспр. Визначте, за який час курка виправдає свою вартість. 2) Розв'яжіть хронологічну задачу. Укажіть дати існування Римської і Візантійської імперій. Порівняйте тривалість їхнього існування.
11. **Працюємо разом.** Метод «Дебати». Чому після правління Юстиніана I територія Візантії почала стрімко зменшуватися?
12. Складіть характеристику одного з візантійських імператорів: Юстиніана I, Лева III Ісавра, Василія II Болгаробійці (на вибір).
13. Підготуйте повідомлення за темою (на вибір): 1) «Візантійська культура Раннього середньовіччя»; 2) «Візантія та Русь».
14. **Працюємо в малих групах.** Зробіть добірку експонатів для віртуального музею «Візантійська імперія». Поясніть свій вибір.

Україна і світ

Із прийняттям християнства в Русі візантійська культура почала поширюватися в освіті, архітектурі й образотворчому мистецтві. З'являлися книжки, перекладені з грецької мови церковнослов'янською. Перші кам'яні храми на руських землях були збудовані візантійськими майстрами. Від них також у Русі навчилися мистецтва фрескового живопису, мозаїки та іконопису.

Матеріал надано видавництвом "Ранок"

§ 4. Епоха норманів (вікінгів)

1. Нормани, вікінги, варяги

Чому племена, що мешкали на півночі Європи, відомі під різними назвами: «нормани», «вікінги», «варяги»?

На півночі Європи розташований великий Скандинавський півострів. За часів середньовіччя більшу його частину вкривали гори й ліси, а придатних для обробітку земель було мало. Важливу роль у житті місцевого населення, що складалося з германських племен, відігравали мореплавство й рибальство.

Наприкінці VIII ст. кількість населення Скандинавії досягла 2 млн осіб і надалі швидко зростала. Це спонукало германські племена, які жили на півночі Європи, на Ютландському, Скандинавському півостровах і деяких островах Балтійського моря, вирушити на захід на завоювання нових земель. Вони пливли на довгих безпалубних кораблях — дракарах, нападали на сусідні землі та оселялися там. Германські племена відомі як **вікінги**, а в Західній Європі їх називали **норманами**.

Вікінги плавали не лише на захід, а й на схід. Балтійським морем і далі Західною Двіною вони діставалися земель, де жило слов'янство. Там чужинців називали **варягами**. Вікінги торгували з місцевим населенням, засновуючи свої факторії (торговельні поселення), або рухалися шляхом «із варягів у греки» далі, до Константинополя. Варязькі загони наймалися на службу до візантійського імператора.

Походи вікінгів та угорських племен стали останнім етапом Великого переселення народів. Перша його хвиля в V—VI ст. зруйнувала Західну Римську імперію та призвела до появи в Європі «варварських королівств». Друга хвиля, що відбулася в IX—XI ст., прийшла до нової середньовічної Європи. Вікінги, зокрема, не змогли змінити заведені тут норми суспільного життя та пристосувалися до них.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Кого в Русі називали варягами?
2. Які два моря поєднував шлях «із варягів у греки»?
3. **Працюємо в парах.** Обговоріть, яку роль відіграли варяги в подіях, що відбувалися на землях слов'янства у VIII—X ст.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- кого називали норманами, вікінгами і варягами;
- про завойовницькі походи вікінгів, їхні результати й наслідки;
- яке місце посідало жіноцтво у скандинавському суспільстві;
- про виникнення Скандинавських держав;
- яким був вплив епохи норманів на середньовічні Англію, Францію та Німеччину.

А-Я Словник

Вікінги — у VIII—IX ст. воїни-мореплавці зі Скандинавії; у Західній Європі вони відомі як **нормани** (у перекладі з латинської мови — «північні люди»). У руських літописах узагальнена назва людей, що прибули з берегів Балтійського моря, — **варяги**. У Візантії вікінгів називали «варангами» (найманцями). Імовірно, від цього й походить назва «варяги».

Цікаві факти

Нормани з гордістю називали свої кораблі «кіньми моря». Це були найкращі судна в тогочасній Європі. Вони мали довжину понад 20 м, а ширину — 4—5 м. На одному дракарі розміщувалося близько 150 осіб. Ніс дракара мав загострену форму та був прикрашений вирізьбленою з дерева головою дракона або змія. Для того щоб змінити напрямок руху корабля, було досить лише переставити весла.

Кораблі вікінгів. Художник Едвард Моран. XIX ст.

АНГЛІЯ у VII—XI ст.

- ПОВІС — Королівства бриттів, скоттів і піктів
- КЕНТ — Королівства англів, саксів і ютів у VII ст.
- Перший напад норманів на Британські острови (793 р.)
- Територія Денло — «Область данського права» (IX—XI ст.)
- Володіння короля Альфреда Великого (871—900 рр.)
- Похід герцога Вільгельма Нормандського в 1066 р.

2. Вплив походів норманів (вікінгів) на тогочасну Європу

Визначте основні події епохи норманів (вікінгів) та її вплив на середньовічну Європу.

До **кінця VIII ст.** у Європі нічого не знали про норманів — предків сучасних норвежців, шведів, данців та ісландців. У **793 р.** нормани вперше напали на монастир на північно-східному узбережжі Англії, пограбували та спалили його, захопили в полон ченців. Так розпочався період, відомий як епоха норманів (вікінгів). Він тривав до **середини XI ст.** Тоді узбережжя сучасних Англії, Франції, Німеччини зазнавали постійних нападів. Спочатку після походів нормани поверталися зі здобиччю до Скандинавії, але із часом вони почали селитися на завойованих землях.

Від норманів найбільше потерпали Британські острови. У 842 р. нормани вперше пограбували та спалили Лондон, а згодом розселилися на північно-східному узбережжі Англії. Землі, що потрапили під владу норманів, які були вихідцями з Данії, називали **«Областю данського права»**, або **Денло**. Закріпившись у цій частині Англії, вони почали просуватися далі. Боротьбу проти загарбників очолило англосаксонське королівство Уессекс. Його король **Альфред Великий** завдяки реформам зміг залучити до боротьби багато сил, але вигнати норманів з Англії йому так і не вдалося.

ВИДАВНИЦТВО «ОСВІТА»

Поховання епохи норманів (вікінгів). Данія. Сучасний вигляд.

Будинок вікінгів у місті Хобро (Данія). Сучасна реконструкція.

Замість ополчення Альфред Великий створив армію з професійних воїнів-рицарів. Король оголосив, що кожні п'ять англосаксів мають утримувати та озброювати одного рицаря. Так в Англії почала формуватися нова знать, яка перебувала на забезпеченні в населення та постійно несла військову службу. Для захисту країни збудували **бурги** (фортеці) та створили флот. Також для ведення війни з данцями було запроваджено перший в Англії постійний податок із населення — «данські гроші». Єдність країни зміцнила поява першої писаної збірки законів **«Правда короля Альфреда»**, що стала однією із середньовічних «варварських правд» і об'єднала давні англосаксонські правові норми.

Після смерті Альфреда Великого боротьба з норманами спалахнула з новою силою. Наприкінці X ст. до єдиного Англійського королівства приєднали землі Денло. Однак у 1013 р. армія данського короля висадилася на узбережжі й швидко захопила всю територію Англії. Острів Великобританія опинився у складі величезної Північної держави данського короля Кнуда Великого, до якої також входили Данія, Норвегія, Швеція та Шотландія. Після його смерті ця держава розпалася, і в Англії було відновлено владу англосаксонських правителів.

На континенті загони норманів постійно вторгалися до Західнофранкського королівства, яке з X ст. почали називати Францією — «країною франків». Нормани не раз спустошували Париж та інші міста. Через деякий час вони оселилися на півночі держави. Нормани прийняли християнство та засвоїли французьку мову. Їхні володіння дістали назву

Набіг вікінгів. Художник Фердинанд Леке. 1906 р.

Альфред Великий. Художник Семюель Вудфорд. 1790 р.

Працюємо разом. Наприкінці IX ст. у Західній Європі до молитов почали додавати слова «і від люті норманів збережи нас, Боже!». Висловіть припущення, які висновки можуть зробити за цією інформацією дослідники середньовіччя.

Працюємо з джерелом

Із Хроніки абата Петра Шартрського про напад норманів на Французьке королівство

...Але свого часу припливши з-за моря на кораблях з пташиним дзьобом, язичницький народ майже всю місцевість жорстоко голим мечем спустошив, святі місця розорив і полум'ю віддав; міста захопивши, зрівнявши із землею, християн або залізом знищив, або захоплених у полон продав у вічне рабство. До того дійшло шаленство цих язичників, що на веслах вони піднялися річкою Сеною, підступивши до міста Шартр, усю округу пройшли, розорили та знелюдніли.

Працюємо в парах. Обговоріть і дайте оцінку діям норманів під час їхнього набігу на Французьке королівство.

Нормандія. Вона стала одним із найсильніших герцогств Французького королівства.

Від кінця VIII ст. і Східнофранкське королівство зазнавало нападів норманів. А наприкінці X ст. до них додалися вторгнення мадярів (угрів) із Паннонії (зараз Угорщина). Це спонукало східнофранкських герцогів до об'єднання. У **919 р.** тут виникла нова європейська держава — **Німецьке королівство**. Його перший король **Генріх I Птахолов**, поклавши край суперечкам знаті, зібрав численне рицарство й наказав будувати фортеці. Завдяки цим та іншим перетворенням Німецькому королівству вдалося захиститися від нападників.

У **962 р.** Папа Римський на знак подяки за допомогу коронував німецького короля **Оттона I** як нового правителя Римської імперії на Заході. Відтоді німецька королівська та римська імператорська корони стали неподільними.

Нормани також відвоювали в арабів острів Сицилія, витіснили з півдня Апеннінського півострова візантійців та утворили там Неаполітанське королівство, або Королівство Обох Сицилій (південь Італії вважали «другою Сицилією»).

Якщо норвежці й данці здійснювали походи переважно на захід, то шведські вікінги — на

Цікаві факти

Крім завойовницьких походів, нормани здійснили географічні відкриття. У 70-х рр. IX ст. нормани з Норвегії відкрили й почали заселяти Ісландію (у перекладі — «земля криги») та Гренландію (у перекладі — «зелена земля»). Мореплавець Лейв Щасливий і його супутники близько 1000 р. досягли островів, розташованих поблизу узбережжя Північної Америки.

Лейв Щасливий відкриває Америку. Художник Ганс Даль. XIX ст.

схід. У VIII ст. вони почали освоювати землі угро-фінських, балтських і слов'янських племен. Ці походи здебільшого мали мирний характер. Вікінги намагалися взяти під контроль торговельні шляхи, що пролягали від Балтійського до Каспійського й Чорного морів — у володіння Візантії та Арабського халіфату. Шлях «із варягів у греки» став одним із найважливіших у розвитку торгівлі в середні віки. Вікінги відіграли вагому роль у формуванні держави слов'янства — Русі.

Працюємо в малих групах. Метод «Фішбоун». Проаналізуйте, як епоха норманів (вікінгів) вплинула на розвиток середньовічної Європи.

3. Становище жінки в скандинавському суспільстві

Яке місце посідала жінка у скандинавському суспільстві?

У скандинавському суспільстві панівну роль відігравали чоловіки. Вони воювали, торгували, займалися полюванням і сільським господарством. Натомість основними заняттями жінок були приготування їжі, догляд за житлом і виховання дітей. Однак у скандинавському суспільстві жінки мали більше прав і впливу порівняно з іншими країнами ранньосередньовічної Європи.

Чимало скандинавських жінок часто подорожували разом із чоловіками. Вони могли мати власність, вимагати розлучення та повернення свого посагу. У разі смерті чоловіка жінка брала на себе всі його зобов'язання.

Зверніть увагу

Деякі скандинавські жінки мали надзвичайно високий статус у суспільстві. Свідченням цього стало знайдене у Скандинавії пишне поховання жінки. Її було поховано на кораблі з величезною кількістю коштовностей і золота у 834 р.

rnk.com.ua/107539
Для вас, допитливі

ВИДАВНИЦТВО "РАНОК"

Гаральд I Синьозубий. Гравюра XVII ст. Існує версія, що прізвисько короля пов'язане з його пристрастю до чорниці.

Цікаві факти

Прикметною рисою характеру Гаральда I Синьозубого (норвезькою — Harald Blatann) було вміння зібрати за столом переговорів ворогів, домовившись із кожним окремо. Цей факт став у пригоді під час створення назви технології Bluetooth («синій зуб»), що дозволяє різним пристроям комунікувати один з одним. У логотипі використали перші літери імені короля (руни ᚼ Гаґалаз і ᛒ Беркана).

Україна і світ

Між Скандинавією та Руссю існували розвинені політичні, торговельні й культурні зв'язки. Київські князі часто надавали притулок вигнанцям зі Скандинавії. Наприкінці X — в XI ст. в Новгороді жили норвезький король у вигнанні Олаф I Трюггвасон, спадкоємець норвезького престолу Магнус Олафссон (Добрий). При дворі князя Ярослава Мудрого деякий час жив норвезький король Гаральд III Суворий, який був одружений із його дочкою Єлизаветою.

Жінки у Скандинавії епохи норманів виходили заміж у 12—15 років. У цьому питанні їм належало вирішальне право голосу.

4. Виникнення Скандинавських держав

▸▸ Які держави виникли в тогочасній Скандинавії?

Походи норманів дали поштовх до розгортання державотворчих процесів у Скандинавії. Посилилася влада племінних вождів — **конунгів**. Поступово на цих землях постали три королівства — **Данія**, **Норвегія** та **Швеція**.

Найшвидше державотворчий процес відбувався в Данії (із VIII ст.). Тут виникла нова знать, сформувалася велика земельна власність, відбулося майнове розшарування суспільства. У другій половині X ст. остаточно об'єднав Данію під своєю владою король **Гаральд I Синьозубий**.

Наприкінці IX ст. конунгу **Гаральду I Норвезькому (Прекрасноволосому)** вдалося підкорити більшість племен Норвегії та стати її першим королем. Остаточне об'єднання країни відбулося на початку XI ст. Проте королівська влада виявилася досить слабкою, і Норвегія тимчасово увійшла до складу володінь данського короля Кнуда Великого. Хоча незабаром влада повернулася до представника норвезької династії Гаральда III Суворого.

Об'єднання Швеції відбулося під час правління Улафа Шетконунга, але влада короля залишалася слабкою. Щоб зміцнити її, усі скандинавські правителі прагнули здобути підтримку церкви. Проте утвердження християнства в Скандинавії тривало досить довго.

▸▸ **Працюємо в малих групах.** Метод «Коло ідей». Порівняйте виникнення Франкської та Скандинавських держав.

Запитання і завдання

Знаємо

1. Як називали землі Англії, що опинилися в IX ст. під владою норманів?

А Нормандія **Б** Скандинавія
В Денло **Г** Данія

Підручник оновлено

2. Коли виникло Німецьке королівство?

3. Прочитайте назву терміна, розташувавши літери у правильній послідовності. Що він означає?

К	А	Р	А	Р	Д

Аналізуємо і пояснюємо

4. Якими були особливості розвитку Скандинавії та її населення наприкінці VIII ст.? Дайте аргументовану відповідь.

5. Чи можна стверджувати, що жінки й чоловіки посідали однакове становище у скандинавському суспільстві? Поясніть свою думку.

6. Як ви вважаєте, виникнення держав Скандинавії — це випадкова чи обумовлена обставинами подія? Чому?

Застосовуємо і творимо

7. Покажіть на карті: 1) Скандинавію, напрямки походів норманів та зміни, спричинені їхніми діями (форзац 1); 2) територію Денло та володіння Альфреда Великого (с. 26).

8. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) У якому році Німеччина відзначила 1100 років від утворення Німецького королівства? 2) Скільки років тому німецького короля Оттона I проголосили новим правителем Римської імперії на Заході?

9. **Працюємо в малих групах.** Метод «Плакат думок». Яке значення мала епоха норманів (вікінгів) для Раннього середньовіччя? Висловіть свою думку.

10. Продовжте речення. 1) Епоха норманів (вікінгів) тривала ... . 2) Назва «нормани» в перекладі означає ... . 3) У Русі норманів називали ... . 4) Уперше загін норманів напав на монастир, розташований на північно-східному узбережжі Англії, у ... . 5) Кораблі норманів називали ... . 6) Близько 1000 р. норманський мореплавець Лейв Щасливий досяг узбережжя ... .

11. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення за темою (на вибір): 1) «Нормани і Русь»; 2) «Норманська теорія походження династії Рюриковичів»; 3) «"Варварські правди" і "Руська правда": порівняння».

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- місце епохи норманів в історії середньовічної Європи;
- вплив набігів норманів на розвиток Англії, Франції та Німеччини в середньовіччі;
- причини визнання за скандинавськими жінками значного обсягу прав.

Працюємо з хронологією

Кінець VIII — середина XI ст.	Епоха норманів (вікінгів) в історії Європи
X ст.	Поширення назви «Франція» щодо Західнофранкського королівства
919 р.	Виникнення Німецького королівства
962 р.	Проголошення Папою Римським відновлення Римської імперії на Заході

Електронний додаток

§ 5. Християнська церква в Ранньому середньовіччі

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як виникло християнство?
2. Назвіть основні положення християнського віровчення.
3. **Працюємо в парах.** Обговоріть, які загальнолюдські цінності утверджує християнство.
4. Назвіть особливості становища духовенства в середньовічному європейському суспільстві.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про роль християнства в житті середньовічної людини;
- якою була християнська церква на початку середньовіччя;
- як відбувалася християнізація Європи;
- чому єдина християнська церква розкололася на західну (католицьку) і східну (православну).

А-Я Словник

Церковна ієрархія — структура підпорядкованості в церкві, організаційна структура. Також під цим поняттям розуміють ступені священства (у християнстві) — вищий (єпископи), середній (пресвітери — голови релігійних громад) і нижчий (диякони).

1. Людина та християнство

Яку роль відігравала християнська церква в житті середньовічного європейського суспільства?

Уявлення середньовічної європейської людини про Бога, навколишній світ і її місце в ньому формувалося на основі християнського віровчення. Християнство мало визначальний вплив на життя людини від самого народження, примушувало її турбуватися про душу після смерті.

Християнська церква й духовенство проповідували моральні цінності, піклувалися про бідних і хворих, прагнули зупинити феодальні усобиці й грабіжництво, опікувалися розвитком культури. Проте разом із тим церква не намагалася встановити соціальну справедливість, підтримувала війни, які сприяли збільшенню її впливу, та подекуди перешкоджала розвитку науки. Спочатку християнство об'єднало європейське населення, а після розколу церкви в середині XI ст. — знову розділило його.

2. Християнська церква на початку середньовіччя

Як відбувалося становлення християнської церкви на початку середньовіччя?

Християнство, як ви вже знаєте, виникло в добу Римської імперії. Проте саме в середньовіччі воно стало однією зі світових релігій, сформувалася та зміцніла його організаційна структура — **церква**.

На початку середньовіччя у християнстві вже існувала сформована **церковна ієрархія**. На землях колишньої Західної Римської імперії та інших прилеглих територіях Західної і Північної Європи, що були заселені варварськими племенами, або на Заході, християнську церкву

Видавництво «Ранок»

очолював **Папа Римський**. А у Візантійській імперії (що постала на місці колишньої Східної Римської імперії) і прилеглих територіях Європи та Близького Сходу, або на Сході, на чолі християнської церкви були **Патріархи** (константинопольський, александрійський, єрусалимський та антіохійський). Ці посади стали виборними.

Інші представники християнського духовенства поділялися на ступені священства. На Заході до вищого ступеня належали кардинали (вищі після Папи духовні особи), **єпископи** та інші служителі церкви, які отримували духовну владу від Папи Римського. На Сході до нього входили, крім єпископів, митрополити, які були керівниками церковних провінцій. До середнього ступеня — ті, кому духовну владу надавали не Папа або Патріарх, а єпископи і митрополити. Нижній ступінь становили диякони, які допомагали священникам у богослужінні.

Духовенство було чорним, яке складало чернечі обітниці (зокрема, безшлюбність), і білим, або нечернечим, яке могло одружуватися. Чорне духовенство зародилося на Сході, у Єгипті. Його започаткував **Святий Антоній**, який 21 рік провів самітником у пустелі. Засновником чернецтва на Заході вважають **Святого Бенедикта** (перша половина VI ст.), який склав для західних ченців правила їхнього життя.

Ченці зосереджувалися на молитвах і жили окремо від інших людей. Якщо ченці селилися поряд із людськими житлами, наприклад у містах, то утворювали власну громаду — монастир. На Заході великі монастирі називали **абатствами** (а їхніх управителів — абатами), на Сході — монастирями та **лаврами** (великі чоловічі монастирі).

3. Християнізація Європи

▸▸ Як відбувалася християнізація Європи?

На момент падіння Західної Римської імперії значна частина її населення вже прийняла християнство. Ця релігія мала поширення

А-Я Словник

Єпископ — у християнській церкві священнослужитель, який очолює єпархію (адміністративно-територіальну одиницю).

Святий Бенедикт. Художник П'єтро Перуджіно. 1495—1498 рр.

Працюємо з джерелом

Зі статуту монастиря Святого Бенедикта (V—VI ст.)

Монастир… треба організовувати таким чином, щоб у ньому вироблялося все потрібне; він повинен мати воду, млин, садок і різні ремесла, щоб ченцям не доводилося виходити за його стіни, бо це згубно для їхніх душ.

▸▸ **Працюємо в парах.** Обговоріть і дайте відповідь на запитання. Чому, на вашу думку, перебування ченців поза межами монастиря вважалося згубним для їхніх душ?

rnk.com.ua/107842
Для вас, допитливі

Цікаві факти

Зростанню ролі церкви та християнства в житті середньовічної людини в IV—V ст. сприяв єпископ Аврелій Августин, або Блаженний Августин. У своїй праці «Сповідь» він проголосив християнську церкву єдиним посередником між людиною та Богом. Аврелій розумів церкву як організацію, побудовану на суворій дисципліні та ієрархії.

Словник

Християнізація — процес особистого або групового, добровільного або примусового переходу в християнство.

rnk.com.ua/107540
Для вас, допитливі

Працюємо з джерелом

Із Диктату Папи Римського Григорія VII (XI ст.)

Тільки римський єпископ по праву називається вселенським. Тільки він може усувати з посад єпископів і призначати на них… Тільки він має право розпоряджатися знаками імператорської гідності… Тільки Папі всі князі цілують ноги… Тільки він у світі іменується Папою. Він може позбавляти влади імператорів. Ніхто не може скасувати його рішення, а він сам скасовує чиї завгодно. Ніхто не може стати його суддею.

Працюємо в парах. Обговоріть і сформулюйте висновок про обсяг влади Папи Римського після реформ Григорія VII.

і серед варварських спільнот. Так, християнами стали вестготи, остготи, вандали та інші. Завдяки підтримці франкських королів саме римська церква зміцніла й остаточно утвердилася на Заході. Карл Великий узаконив **збирання десятини** на її користь.

Значну роль у **християнізації** Європи в середні віки також відіграли мандрівні ірландські ченці. На невеликих човнах вони пливли до берегів тогочасної Європи, несли проповіді місцевому населенню, засновували монастирі.

Саме ірландські ченці почали навертати в християнство англосаксонське населення. Для подальшої християнізації Британії велике значення мала проповідницька діяльність ченців із континентальної Європи.

Християнізація ранньосередньовічної Європи не завжди відбувалася легко. Охрещені народи інколи знову поверталися до язичництва, і тоді доводилося здійснювати їхнє хрещення знову. У VIII ст. до цього процесу долучився Константинополь. Так, завдяки діяльності проповідників Кирила і Мефодія в IX ст. з Візантії християнство поширилося серед болгарської, сербської, моравської спільнот, а пізніше — у Русі. А Рим поширив свій вплив на польські, чеські, угорські та скандинавські народи.

4. Розкол християнської церкви («Велика схизма»). Клюнійський рух

Як «Велика схизма» 1054 р. і клюнійський рух вплинули на християнство та церкву?

Розкол християнської церкви назрівав відтоді, як Римська імперія поділилася на Західну та Східну. Кожна імперія прагнула мати свою церкву. До цього Папи намагалися керувати Патріархами.

Основними причинами схизми (розколу) християнської церкви в **1054 р.** стало загострення суперечок із релігійних питань. Єдина християнська церква розділилася на **католицьку** («вселенську», західного обряду) та **православну** («істинну», східного обряду). Ці церкви мали певні відмінності.

Видавництво «Ранок»

А-Я Словник

Клюнійський рух — рух за реформу чернечого життя в християнській церкві Заходу X—XI ст., центром якого стало Клюнійське абатство.

Абатство Клюні (Франція). Сучасний вигляд.

▸▸ За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про абатство Клюні в середні віки.

1) Догмати віри. Православна церква не визнавала вчення про головування Папи Римського і його непогрішимість, відкидала використання індульгенцій (звільнення від гріхів за плату). Православ'я сповідувало існування лише пекла і раю, а католицтво — ще чистилища між ними.
2) Обряди. Католики здійснювали хрещення обливанням, а православні — зануренням у воду; миропомазання в католиків здійснював лише єпископ і тільки над дорослими. У православних церквах використовували ікони, у католицьких — живопис.
3) Управління церквою. Католицька церква забороняла світським (нецерковним) особам читати Біблію. Також у католиків існувала посада кардинала; із IX ст. було запроваджено **целібат** (безшлюбність духовенства). У православ'ї священники поділялися на біле (могли брати шлюб) і чорне (шлюб заборонявся) духовенство.
4) Звичаї. У католиків богослужіння здійснювалося лише латинською мовою. За традицією в католицькій церкві під час богослужіння віряни сиділи, натомість у православній церкві — стояли.

Розкол християнської церкви лише організаційно закріпив розбіжності, які в попередні століття сформувалися на Заході і Сході. Церква Русі не підтримала жодну зі сторін конфлікту, хоча залишила східний обряд. Вона зберігала зв'язки і з Римом, і з Константинополем.

На Заході світська влада надавала церковні посади своїм родичам і наближеним. Духовенство дедалі більше уваги приділяло власному добробуту. У середовищі церкви виникло чимало невдоволених цим. Найактивнішими стали ченці абатства Клюні на сході сучасної Франції. Вони виступали за дотримання духовенством целібату, заборону симонії (продажу й купівлі церковних посад) і звільнення монастирів від опікування світською знаттю та єпископами. Цей рух назвали **клюнійським**. Поступово він набував поширення.

Григорій VII. Невідомий художник. XVII ст.

Зрештою один із прибічників клюнійців став Папою Римським під ім'ям **Григорій VII**. Він здійснив реформи в католицькій церкві. У **1073—1085 рр.** Григорій VII визначив порядок обрання Папи Римського кардиналами. Він також скасував інвеституру (право світських осіб затверджувати духовенство та церковні посади), запровадив целібат і заборонив симонію.

Запитання і завдання

Знаємо

1. Як називали великі християнські монастирі в Західній Європі?
   А лаври **Б** абатства
   В єпископства **Г** митрополії
2. Коли відбувся розкол християнської церкви на католицьку і православну?
3. Прочитайте назву терміна, розташувавши літери у правильній послідовності. Поясніть його значення.

И	Х	С	А	М	З

Аналізуємо і пояснюємо

4. Охарактеризуйте розвиток християнської церкви в ранньосередньовічній Європі.
5. Яке значення мав процес християнізації в розвитку тогочасної Європи? Наведіть факти.
6. Визначте причини, результати й наслідки схизми 1054 р. і клюнійського руху.

Застосовуємо і творимо

7. Простежте за картою (форзац 2), як відбувалося поширення християнства в Європі.
8. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Яка подія відбулася в Русі в рік розколу християнської церкви? 2) Скільки років тому відбувся розкол християнської церкви?
9. **Працюємо в парах.** Складіть екскурсійний маршрут і розробіть зміст екскурсії за темою «Християнізація ранньосередньовічної Європи».
10. **Працюємо в малих групах.** Метод «Спільний проєкт». Підготуйте навчальний проєкт за темою (на вибір): 1) «Роль чернецтва в розвитку ранньосередньовічної Європи»; 2) «Папа Римський Григорій VII — реформатор католицької церкви».

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- значення християнства для формування західноєвропейського середньовічного суспільства в V—XI ст.;
- становище християнської церкви на початку середньовіччя;
- роль християнізації у становленні середньовічної Європи;
- вплив розколу християнської церкви і клюнійського руху на тогочасну Європу.

Працюємо з хронологією

1054 р. — Розкол християнської церкви на католицьку та православну

1073—1085 рр. — Реформи Папи Римського Григорія VII в католицькій церкві

ВИДАВНИЦТВО «ОСВІТА»

§ 6. Формування держав Центрально-Східної Європи

1. Перші держави слов'янства. Діяльність Кирила і Мефодія

▸▸ Як виникли й розвивалися перші держави слов'ян?

Протягом V—VII ст. відбувалося Велике розселення слов'янства, яке опанувало терени Центрально-Східної Європи.

Найдавнішою відомою державою слов'янства стало **Князівство Само**, що виникло в **623 р.** на землях сучасних Чехії та Нижньої Австрії. Його заснував князь Само (за однією з версій, колишній франкський купець), об'єднавши місцевих слов'ян для боротьби проти Аварського каганату. Князівство проіснувало 35 років і розпалося після смерті його правителя.

У VIII ст. у західній частині сучасної Словаччини виникло слов'янське **князівство Нітра**, або Нітранське князівство, із центром у місті Нітра. На початку IX ст. до нього входили майже всі землі сучасної Словаччини, частина Закарпаття та Угорщини. Єдиним відомим правителем Нітранського князівства був **князь Прібіна**, який правив у 825—833 рр. У першій половині IX ст. внаслідок об'єднання Нітранського й Моравського князівств утворилася **держава Велика Моравія**. Більшість її населення становили племена моравів.

Засновником Великої Моравії став князь **Моймир**. Він та його наступники — князі Ростислав і Святополк — вели боротьбу проти східнофранкських правителів, які прагнули підкорити їхні землі. На Велику Моравію зі Східнофранкського королівства намагалося також чинити вплив християнське духовенство, підпорядковане Папі Римському. Щоб перешкодити цьому, моравський князь звернувся до імператора Візантії з проханням надіслати місію для поширення християнства. Імовірно,

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли відбувалося Велике розселення слов'янства? Якими були його основні напрямки?
2. Що таке «варварське королівство»?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про виникнення слов'янських держав та діяльність просвітителів Кирила і Мефодія;
- як утворилися та розвивалися до середини XI ст. Чеське, Польське й Угорське королівства.

Пам'ятник князю Прібіні в Нітрі (Словаччина). Сучасний вигляд.

Електронний підручник "Ранок"

☑ Цікаві факти

Створення Кирилом і Мефодієм слов'янської писемності, переклад Біблії та їхня діяльність як просвітителів мали важливе значення для розвитку культури багатьох слов'янських народів. У слов'янських країнах православна церква визнала їх святими.

Князь Ростислав — правитель Великої Моравії. Ікона.

Святий Вацлав. Художник Адольф Циммерман. 1852 р.

▸▸ За додатковими джерелами з'ясуйте, чим уславився чеський князь Вацлав.

у 863 р. до Моравії прибули **брати Мефодій і Константин** (більш відомий під чернечим іменем **Кирило**). Їхня християнська проповідь мала значний успіх.

Поширення християнства з Візантії занепокоїло східнофранкських правителів, які активізували зусилля з підпорядкування своєму впливу Великої Моравії. Деякі учні Кирила і Мефодія знайшли в цей час притулок у Болгарській державі та продовжили там поширення слов'янської писемності. Саме з Болгарії створена Кирилом і Мефодієм слов'янська абетка потрапила до Русі.

Після смерті князя Святополка розпочалися усобиці між його синами, що призвело до ослаблення Великої Моравії. У 870 р. її менша частина стала Чеським князівством, а більшу частину на початку X ст. підкорили угорські (мадярські) племена, що переселилися в Паннонію.

2. Утворення Чеського та Угорського королівств

▸▸ Коли і як утворилися Чеське та Угорське королівства?

На Чеське князівство постійно чинили тиск знать і духовенство із сусіднього Східнофранкського (пізніше Німецького) королівства. Близько 973 р. в його столиці Празі заснували підпорядковане Риму єпископство, і відтоді зародки східного християнства, поширені там братами Кирилом і Мефодієм, почали зникати.

Засновником першої династії правителів у Чеській державі вважають **Пржемисла**, який, за переказами, був простим хліборобом. Найвідомішим серед перших Пржемисловичів став князь **Вацлав**. Він багато зробив для поширення християнства серед чеського населення. Це викликало невдоволення давньої родової знаті. Вацлав загинув унаслідок змови, організованої його молодшим братом князем Болеславом.

Протягом XI ст. Чеське князівство вело боротьбу із сусідніми державами. У **1002 р.** воно стало складовою Священної Римської імперії.

Навчальний посібник

rnk.com.ua/107541
Працюємо з джерелом

Перехід угрів через Карпати (фрагмент панорами). Художник Арпад Фесті. 1892—1894 рр.

У **1085 р.** імператор Генріх IV за допомогу в боротьбі проти Папи Римського надав чеському князеві **Вратиславу II** королівський титул. Чеська держава отримала статус королівства, але стала залежною від Священної Римської імперії.

Близько **896 р.** союз семи угорських племен на чолі з вождем **Арпадом**, подолавши Карпатські гори, розселився в Середньому Подунав'ї. Дещо пізніше вони просунулися далі та підкорили частину Великоморавської держави. Цю подію угорці назвали **«віднайденням батьківщини»**, а Арпад започаткував першу князівську (згодом королівську) угорську династію.

У **955 р.**, зазнавши поразки від імператора Оттона I у **битві на річці Лех**, угорські завойовники припинили напади на землі Священної Римської імперії та перейшли до осілого способу життя. Відтоді серед угорців поширювалося християнство за західним обрядом.

Князь Іштван I із династії Арпадів за підтримки німецьких рицарів почав хрестити угорців, водночас знищуючи тих, хто не корився його владі. На знак ушанування успіхів князя в поширенні християнства Папа Римський надіслав йому королівську корону, і на Різдво **1000 (1001) р. Іштвана I** коронували. За заслуги у хрещенні угорського населення церква згодом проголосила його святим.

Битва на річці Лех. Сучасний малюнок.

▸▸ Яке значення мала битва на річці Лех в історії Європи? Дайте розгорнуту відповідь.

Зверніть увагу

Слов'янська спільнота лужичан у сучасній Європі налічує близько 60 тис. осіб. Вони мешкають у регіоні Лужица (Лаузіц) у Німеччині. Німецька влада створила для них регіон «Лужицька поселенська область». Спільнота кашубів заселяє зараз частину польського Помор'я — Кашубію. За різними оцінками, їхня кількість становить від 50 до 500 тис. осіб. Кашуби і лужичани сповідують католицтво та лютеранство. Сілезці є нащадками слов'янського населення Верхньої Сілезії — регіону на теренах сучасних Польщі й частково Чехії, Словаччини та Німеччини.

Видавництво "Ранок"

Руїни каплиці доби Раннього середньовіччя на території Музею перших П'ястів на Лєдниці (Польща). Імовірно, тут Мешко I прийняв християнство.

Болеслав I Хоробрий у Києві. Художник Ян Матейко. 1883 р.

▸▸ За додатковими джерелами складіть розповідь про подію, якій присвячена картина, від особи її учасника або свідка.

3. Польське королівство і Перша Болгарська держава

▸▸ Визначте особливості утворення Польської і Болгарської держав.

Наслідком об'єднання слов'янських племен у басейні річки Вісла — полян, сленза н, куявів, мазурів та інших — стало утворення **Польського князівства**. Центром формування державності стало племінне об'єднання полян, зосереджене в районі міста **Гнєзно**. Від цього племені й походить назва держави Польща. Першим відомим князем став **Мешко I** із династії П'ястів, що правив із 960 р. У **966 р.** він прийняв християнство за західним обрядом і запровадив його у своїй країні. Князь склав присягу імператору Священної Римської імперії Оттону III та одночасно передав свою державу під покровительство Папи Римського.

Значно збільшив територію князівства син Мешка I Болеслав I Хоробрий, який захопив Сілезію та Моравію, а також міста Гданськ і Краків. У 1000 р. у місті Гнєзно утворилося власне архієпископство. Цим кроком польська церква заявила про свою окремішність від німецького архієпископа. У **1025 р.** Болеслав I прийняв титул короля.

Із першої половини VII ст. слов'янські племена селилися на південь від Дунаю, а в другій половині сюди прийшли також тюркські племена болгар (булгар). У **681 р.** вони створили спільну слов'яно-болгарську державу **Болгарія**, яку очолив **хан Аспарух**. Протягом IX—X ст. вона значно збільшила свою територію та зміцнила вплив у регіоні.

Після створення у 855 р. просвітителями Кирилом і Мефодієм слов'янської писемності Болгарська держава стала, на думку багатьох вчених, важливим культурним центром слов'янства. **Князь Борис I** у **865 р.** охрестив болгар за східним

Болгарський цар Симеон I. Художник Альфонс Муха. 1923 р.

Чи можна використати цю ілюстрацію для поглиблення знань про особу та діяльність болгарського царя Симеона? Поясніть свою відповідь.

обрядом. Держава проіснувала до **1018 р.** Її називають **Першою Болгарською державою**. «Золотою добою» її розвитку вважають кінець IX — початок X ст., коли правив цар **Симеон I**. У цей час держава простягалася від Егейського моря на півдні до Буди і Пешта, північних схилів Карпат і Дніпра на півночі, від Адріатичного моря на заході до Чорного моря на сході. Саме Симеон I першим змінив свій титул із князя на рівний візантійському імператору.

4. Формування перших слов'янських держав на Балканах

Як розгорталися в цей період державотворчі процеси у слов'янства на Балканах?

У 626 р. предки сучасних словенців, які оселилися на східних схилах Альпійських гір, у верхів'ях річок Мура, Драва і Сава утворили **князівство Хорутанія** (Карантанія). Імовірно, воно входило до складу держави Само, а після її розпаду майже століття зберігало самостійність. У VIII — на початку XI ст. князівство перебувало в залежності від імперії Карла Великого, Східнофранкського королівства та Священної Римської імперії.

Предки сучасних **сербів** під час Великого переселення народів разом із попередниками хорватів і словенців опанували Балканський півострів. Спочатку вони визнавали владу Візантії. Оселившись на нових землях, серби в першій половині VII ст. розгромили аварів і розмістилися на території сучасних Сербії, Боснії і Герцеговини, Південної Далмації. **У 879 р.** вони прийняли християнство за західним обрядом.

Під час Великого розселення частина слов'ян заселила Македонію, яка була провінцією Візантійської імперії. Візантійська влада докладала чимало зусиль, щоб приборкати їх. Це перешкоджало формуванню їхньої

Коронація хорватського короля Томислава. Художник Отон Івекович. XX ст.

Працюємо в парах. Обговоріть і висловіть свою думку, що давав королівський титул правителю.

державності. У IX — першій половині XI ст. предки македонців перебували спочатку під владою Першої Болгарської держави, а потім — знову Візантійської імперії.

Прийняття християнства місцевим слов'янством відбулося в VII—IX ст. Разом із вірою серед населення поширювалося кириличне письмо.

Предки сучасних хорватів переселилися на терени Хорватії в VI—VII ст. Християнство за західним обрядом і латинська абетка поширилися серед них у VII—IX ст. У 925 р. хорвати дали відсіч спробам східних франків і Візантії загарбати їхні землі. Вони утворили могутню державу — **Хорватське королівство** (проіснувало до 1102 р.). Першим в історії країни королем став Томислав I.

Зверніть увагу

Територію сучасної Чорногорії слов'яни заселили в VII ст. Близько 971 р. візантійський намісник міста Діоклея (слов'яни називали його Дукля) Петрислав став фактично самостійним правителем і почав підпорядковувати своїй владі сусідні землі. Так, у Чорногорії утворилося Князівство (Королівство) Дукля, яке проіснувало до 1186 р.

Цікаві факти

Першою та найуспішнішою сербською державою стало князівство Рашка (отримало назву за однойменною річкою). Наприкінці X ст. Рашка та інші сербські державні потрапили в залежність до Першої Болгарської держави, а з 20—30-х рр. XI ст. — Візантійської імперії.

Україна і світ

Між Руссю та державами Центрально-Східної Європи існували тісні зв'язки. Так, великий київський князь Володимир у традиціях «шлюбної дипломатії» одружив свого пасинка Святополка з донькою польського короля Болеслава I Хороброго, а доньок Премиславу і Предславу — з угорським і чеським монархами. Князь Ярослав Мудрий видав заміж за польського короля Казимира I свою сестру Марію-Добронегу, а сина Ізяслава одружив із сестрою польського короля Мешка II. Усе це свідчило про довіру і взаємоповагу між державами, які укладали ці шлюбні союзи.

rnk.com.ua/107542
Для вас, допитливі

Запитання і завдання

Знаємо

1. Засновником першої князівської та королівської династії правителів у Чехії став
   А Болеслав **Б** Моймир
   В Святополк **Г** Пржемисл
2. Коли виникло Польське королівство?
3. Прочитайте назву терміна, переставивши сполучення літер. Поясніть його значення.

ЧА	ЛУ	НИ	ЖИ

Аналізуємо і пояснюємо

4. Як діяльність братів Кирила й Мефодія вплинула на розвиток окремих слов'янських держав та слов'янства загалом? Дайте розгорнуту відповідь.
5. Назвіть основні події, пов'язані з розгортанням державотворчих процесів у чеській, угорській, польській та болгарській спільнотах.

Застосовуємо і творимо

6. Навчальна гра «Історія з географією». Правила гри. Учні об'єднуються у дві команди. Перша команда називає історичну подію та її дату, друга — показує на карті місце, із яким вона пов'язана. Кількість завдань для команд — 6—12. Перемагає команда, яка надасть більше правильних відповідей.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- значення появи перших слов'янських держав для історії ранньосередньовічної Європи;
- спільне й відмінне в появі та розвитку до середини XI ст. Чеського, Угорського та Польського королівств;
- вплив слов'янських держав на розвиток Центрально-Східної Європи.

Працюємо з хронологією

VII ст.	Початок розгортання державотворчих процесів у слов'янства
623 р.	Утворення Князівства Само — найдавнішої слов'янської держави
681—1018 рр.	Існування Першої Болгарської держави
896 р.	«Віднайдення батьківщини» союзом семи угорських племен на чолі з князем Арпадом
1000 (1001) р.	Виникнення Угорського королівства
1025 р.	Виникнення Польського королівства

7. **Працюємо в малих групах.** Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Скільки років проіснувала Перша Болгарська держава? 2) Коли Польща святкуватиме тисячоліття виникнення Польського королівства? 3) Через скільки років після утворення Князівства Само угорці «віднайшли батьківщину»? 4) Що відбулося в Болгарській державі за сім років до проголошення Польського королівства?
8. **Працюємо разом.** Метод «Мозковий штурм». Обговоріть, якою була роль християнізації у формуванні держав Центрально-Східної Європи.
9. **Працюємо в парах.** Складіть таблицю «Формування держав у Центрально-Східній Європі». Обговоріть і визначте назви стовпчиків (тобто запитання для характеристики держав) у таблиці.

Видавництво "Ранок"

§ 7. Арабський халіфат

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими є особливості життя кочових народів?
2. Коли араби намагалися захопити Франкську державу та чим завершилася ця спроба?
3. **Працюємо в парах.** Обговоріть, що вам відомо з інших навчальних предметів про досягнення арабської культури, якими ми користуємося зараз.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про природні умови Аравійського півострова та його населення;
- як виник іслам і відбулося об'єднання арабів;
- як здійснювалися арабські завоювання;
- про особливості розвитку арабо-мусульманської культури.

Зверніть увагу

Бедуїни (у перекладі з арабської мови — «мешканці пустелі») жили племенами, які поділялися на роди й сім'ї. У них існувала знать — шейхи і саїди, які мали великі отари овець, багато рабів. Більшу частину багатств вони накопичували під час війн. Усі представники одного племені вважали себе родичами. Араби поклонялися різним племінним богам: єдиної релігії в них не існувало. Уособленням арабських богів були рукотворні кам'яні ідоли та природні кам'яні стовпи.

1. Аравійський півострів та його населення

Визначте характерні ознаки природно-географічних умов Аравійського півострова та способу життя його населення.

Аравійський півострів поділяється на кілька різних за природними умовами областей. На його південному заході простягнувся Ємен із родючими землями, багатою тропічною рослинністю, де населення здавна займалося землеробством і садівництвом. Середину півострова займав Неджд — величезне посушливе плоскогір'я, де було можливе лише кочове скотарство. Воду отримували з криниць. Довга смуга вздовж Червоного моря — Хіджаз — була придатна для землеробства в окремих оазах.

Більшість населення Аравійського півострова становили кочівники-бедуїни. Вони розводили кіз, овець і верблюдів. Через Хіджаз, уздовж Червоного моря, пролягав давній торговельний шлях із Середземномор'я до Африки та Індії. Тут з'явилися великі центри торгівлі, що згодом перетворилися на міста, — Мекка, Ятриб та інші. Особливе значення мала Мекка, що виникла в головному місці зупинки караванів.

Наприкінці VI ст. кількість населення півострова збільшилася, бракувало землі. Торгівля занепала через напади іранців, які бажали, щоб торговельні шляхи проходили узбережжям Перської затоки та збагачували їхню країну. Нові життєві виклики потребували об'єднання племен, але цьому заважали відмінності в племінних віруваннях. Проте все арабське населення однаково шанувало **Каабу** в місті Мекка як головну святиню.

2. Виникнення ісламу та об'єднання арабів

Об'єднанню арабів сприяла поява нової релігії — **ісламу** (у перекладі з арабської мови — «покірність»). Людей, які сповідують

Відавнічий дім «Ранок»

А-Я Словник

Пророк — особа, яка заявляє, що підтримує зв'язок із божественними силами і є посередником між ними й людством.

Коран — священна книга мусульман, написана арабською мовою.

Паломництво — мандрівка вірян до святих місць із метою спокутування гріхів, подяки й поклоніння. Назва виникла від звички паломників привозити з Палестини пальмові гілки.

Кааба в Мецці — головна святиня мусульман. Це кам'яний храм кубічної форми, в одну зі стін якого вмурований чорний камінь. За легендою, колись камінь був білим, але почорнів від людських гріхів.

іслам, називають **мусульманами**. Засновником релігії став житель Мекки **Мухаммад (Мухамед)**, що жив у 570—632 рр. Це ім'я означає «натхненний», **«пророк»**. У Європі його називали **Магометом**. Мухаммад у шість років залишився сиротою і став пастухом. Згодом хлопець улаштувався вести торговельні справи заможної вдови Хадіджи, одружився з нею і розбагатів. Через деякий час Мухаммад почав розповідати, що чує голос Бога, який наказує йому стати «посланцем Аллаха (Бога) на Землі». **У 610 р.** Мухаммад проголосив вчення ісламу, а через три роки почав його проповідувати.

Мухаммад стверджував, що Аллах передав йому основні положення нової віри. Учні й послідовники записували слова Мухаммада, а після його смерті всі ці записи зібрали в одну книгу — **Коран** («читання вголос»).

Основною релігійною вимогою Мухаммада до арабів стала відмова від поклоніння різним племінним богам і визнання існування єдиного Бога Аллаха. «Немає Бога, крім Аллаха, і Мухаммад — пророк його» — головна релігійна настанова ісламу. Вплив на іслам юдейської та християнської релігій проявлявся у визнанні Мойсея та Ісуса пророками й попередниками Мухаммада. Єрусалим вважали священним містом не лише юдеї і християни, але й мусульмани.

Основні настанови ісламу:

1) Вірити в існування єдиного Бога — Аллаха.
2) П'ять разів на день виконувати молитву.
3) Раз на рік дотримуватися обов'язкового посту — рамазану, не вживаючи воду та їжу від світанку до заходу сонця.
4) Витрачати п'яту частину прибутку на милостиню, щоб звільнитися від гріхів.
5) Хоча б один раз за життя здійснити **паломництво** до священних міст Мекки й Медини.

Мухаммад виклав і «заповіт священної війни». Юдеїв і християн він виділив як людей, що володіють писанням (Святим Письмом), із якими

Мечеть Масджид ан-Набаві у Медині, місце поховання пророка Мухаммада. Могила Мухаммада є однією з найбільших святинь ісламу. Сучасний вигляд.

Працюємо з джерелом

Із Корану

…Вони спитають тебе про здобич, скажи: здобич у розпорядженні Бога і його посланця. Знайте, що з усього, що б ви не брали як здобич, п'ята частина — Богові, посланцеві й родичам його, сиротам, бідним мандрівникам… Немає потреби вірянам вирушати в похід усім: із кожного коліна їх виходив би який-небудь загін, для того щоб їм навчатися справ благочестя і щоб наставляти народ свій. Ми роздаємо… життєві потреби в цьому житті, підносимо одних над іншими в ступенях, так що один із них тримає інших підвладними собі невільниками.

Працюємо в парах. Обговоріть і дайте обґрунтовану відповідь. Як ви вважаєте, чи можна на підставі тексту Корану скласти уявлення про суспільні відносини в арабському суспільстві до VII ст.?

треба вести шляхетні суперечки, а язичників закликав знищувати. На початку свого проповідництва Мухаммад засуджував багатіїв, але згодом відмовився від цього. Коран навчав, що нерівність людей визначена Богом, і ніхто не має заздрити багатству.

Проте не всім жителям Мекки сподобалися заклики Мухаммада роздавати майно бідним і звільняти рабів, тому він був змушений переселитися до міста Ятриб. Його жителі в **622 р.** прийняли Мухаммада і почали називати Ятриб Мединою («місто пророка»). Із цього року хіджри, як називають його мусульмани, ведуть відлік часу в мусульманських країнах.

Після вигнання з Мекки Мухаммад почав виступати за об'єднання всіх арабів у єдину громаду мусульман. Між Мединою і Меккою розпочалася війна. Більшість простих жителів підтримувала пророка, тому знать була змушена впустити Мухаммада до міста. Відтоді Мекка стала головним центром ісламу.

У **630 р.**, після повернення пророка до Мекки, арабські племена здебільшого визнали владу Мухаммада та прийняли іслам. Цим завершилося організаційне перетворення громади мусульман у Медині на державне утворення. На час смерті Мухаммада в **632 р.** навколо ісламу об'єдналася більшість племен Аравійського півострова.

3. Завоювання арабів та халіфати

▸▸ Як відбувалися арабські завоювання?

Після смерті Мухаммада між його прихильниками і знаттю Медини почалися суперечки про те, хто стане новим духовним лідером, а також очолить створену державу. Урешті вирішили, що державою керуватимуть **халіфи** («заступники пророка»). Надалі кожен правитель арабів називав себе саме так. Перші чотири халіфи, які правили протягом 30 років, належали до кола близьких друзів або родичів Мухаммада. Халіфи закликали людей вирушати в похід задля поширення ісламу. Розпочалася доба арабських завоювань.

Найбільші загарбання було здійснено за правління другого халіфа — **Омара**. Араби відвоювали у Візантії Сирію, Палестину, Єгипет і Лівію, а в Ірану — значну частину його західних земель аж до Закавказзя. У підкорених країнах араби насамперед відбирали майно багатіїв і оголошували вільними всіх, хто приймав іслам, тому більшість поневолених вбачала в них визволителів.

Унаслідок арабської **експансії** виникла величезна держава — **Арабський халіфат**.

Уже за перших халіфів в Арабському халіфаті розпочалася боротьба за владу. Вона особливо посилилася за часів правління третього й четвертого халіфів — Османа і Алі. Їх обох убили змовники. Престол захопив намісник Сирії Муавія, який заснував нову **династію Омеядів**. Головним містом став Дамаск.

Дамаський халіфат Омеядів проіснував близько 90 років. За цей час араби значно розширили свої володіння. До кінця VII ст. вони підкорили частину Вірменії, Південний Азербайджан і частину Північної Африки. До початку VIII ст. під їхньою владою опинилися всі африканські володіння Візантії на захід від Єгипту (сучасні Лівія, Алжир, Туніс, Марокко); їм дали арабську назву Магриб («Захід»).

У 711 р. араби розпочали завоювання Іспанії, де жили вестготи. Полководець **Тарік ібн Зіяд** із військом, що налічувало 7 тис.

!! Зверніть увагу

За часів Мухаммада головою мусульманської громади — імамом, який керував молитвою своїх послідовників, був особисто він. Пізніше так почали називати будь-якого керівника спільної молитви.

А-Я Словник

Халіф — титул правителя й духовного лідера мусульман.

Експансія — розширення сфери панування, впливу, поширення чогонебудь за початкові межі. Розрізняють територіальну, економічну, політичну, воєнну, культурну, мовну експансію.

Халіфат — арабо-мусульманська держава на чолі з халіфом, якого вважають заступником пророка Мухаммада. Метою халіфату було об'єднання всієї світової мусульманської громади.

Арабський халіфат — перший халіфат, що виник унаслідок арабських завоювань і проіснував із 632 до 1258 р.

☑ Цікаві факти

Одним із важливих понять в ісламі є **джихад** (у перекладі з арабської мови — «зусилля») — боротьба за захист і поширення ісламу. У широкому розумінні — це будь-яке зусилля, спрямоване на те, щоб люди жили згідно з настановами Корану. Джихад може бути внутрішнім і зовнішнім. Внутрішній джихад — боротьба з власними слабкостями та гріхами. Зовнішній джихад — боротьба за справедливість і проти гноблення. Він передбачає як мирні засоби (освіта, просвітництво тощо), так і насильницькі.

rnk.com.ua/107843
Для вас, допитливі

Навчальний посібник "Ранок"

Тарік ібн Зіяд. Невідомий художник. XIX ст.

кіннотників, переправився через протоку Геркулесові стовпи, названу на його честь **Гібралтар** («скеля Таріка»), і швидко захопив майже всю Іспанію. Араби спробували підкорити і Франкську державу, проте зазнали поразки в битві під Пуатьє.

На сході араби просунулися в глиб Середньої Азії, оволоділи Хівою, Бухарою, Самаркандом, завоювали землі сучасного Афганістану і північно-західну частину Індії до річки Інд. Як ви вже знаєте, араби кілька разів марно намагалися захопити Константинополь.

Унаслідок завоювань кордони халіфату Омеядів простяглися від Атлантичного океану на заході до Китаю та Індії на сході. За своїми розмірами Арабський халіфат перевищував Римську імперію за часів її розквіту.

Однак проти влади Омеядів зріло невдоволення, яке перетворилося на повстання, очолюване **Аббасидами**. На відміну від Омеядів, вони походили з того самого роду, що й Мухаммад, чим обґрунтовували претензії на правління. Їх підтримала іранська знать, що прийняла іслам.

У **750 р.** Омеядів було усунуто від влади. Халіфом став Абул-Аббас Кривавий, за наказом якого знищили майже всіх Омеядів. Їхній єдиний представник зміг дістатися Іспанії, де став еміром Андалусії.

До влади в Арабському халіфаті прийшла нова династія Аббасидів. Столицю перенесли до Багдада. Цей період історії халіфату вважають його «золотим віком». Хоча контроль халіфів над їхніми віддаленими володіннями почав слабшати. У 1055 р. Багдад завоювали турки-сельджуки, що призвело до втрати халіфами світської влади. Вони були верховними духовними лідерами мусульманського світу (їх визнавали лише суніти). Аббасиди змогли відродити світську владу тільки у 80-х рр. XII ст. Після взяття Багдад монголами в **1258 р.** останнього халіфа Абу Ахмада Абдуллаха Аль-Мустасіма було страчено, а Арабський халіфат припинив існування.

Правління Аббасидів також називають «ісламським відродженням». Досягнення арабських

!! Зверніть увагу

За часів Омеядів в Арабському халіфаті сформувалися течії ісламу, які зберігають своє значення в сучасному світі. Суніти (від арабського слова, що перекладається як «шлях») вважали себе послідовниками пророка Мухаммада і його найближчих прибічників. Першоджерелами вірування вони визнавали Коран і Суну (книгу з викладом прикладів із життя пророка, які вважалися зразками для кожного мусульманина). Зараз серед мусульман суніти становлять 85—90 %. Шиїти (від арабського слова, що перекладається як «прихильники») об'єднували тих, хто вважав єдиними духовними спадкоємцями Мухаммада його брата Алі ібн Абу Таліба та їхніх нащадків. У наш час шиїти становлять 10—15 % прибічників ісламу. Відмінності цих двох течій пов'язані із застосуванням настанов ісламу, а не його віровчення.

Видавництво «Ранок»

Захоплення Багдада монголами. Мініатюра XIV ст.

1. Визначте за мініатюрою, як монголи штурмували Багдад. **2.** Висловіть свою думку про роль мініатюр як історичних джерел для дослідження минулого.

вчених, поетів, письменників, художників були відомі в середньовічній Європі та дали поштовх розвитку її культури.

4. Організація влади в Арабському халіфаті

Якою була організація влади в Арабському халіфаті?

За формою державного устрою Арабський халіфат у період Омеядів та Аббасидів став відносно централізованою державою у вигляді східної деспотії, очолюваної халіфом. Арабський халіфат був однією з наймогутніших імперій тогочасного світу, яка поділялася на головні області та провінції. За формою правління це була **теократична монархія**, сутність і зміст якої було обумовлено ісламом і незаперечним авторитетом глави держави — халіфа.

5. Становище жінки в мусульманському суспільстві

Порівняйте становище жінки в мусульманському, скандинавському і візантійському суспільствах.

В арабському суспільстві доісламської Аравії жінка була безправною. Іслам визнав за жінкою низку прав, що сприяло поліпшенню її становища. Раніше посаг отримував батько нареченої як викуп за неї. А тепер посаг став весільним подарунком та особистою власністю

Зверніть увагу

Причини занепаду Арабського халіфату:

- Халіфат силою об'єднав племена й народи, які мали різну історію та культуру.
- Влада халіфів, що жили в розкоші, а управління державою доручали своїм наближеним, усе більше слабшала.
- Еміри (намісники халіфів), які управляли на місцях, намагалися зробити свої володіння і владу спадковими, щоб бути незалежними від халіфа.
- Активізувалися нові завойовники.

Словник

Теократична монархія — форма правління, за якої політична і духовна влада зосереджена в руках церкви.

Видавництво "Ранок"

Університет Аль-Карауїн. Сучасний вигляд.

!!! Зверніть увагу

У 859 р. Фатіма аль-Фіхрі з родини успішного купця відкрила у Фесі (Марокко) **мечеть**, при якій сформувався один з освітніх і духовних центрів ісламу. На його основі постав **університет** Аль-Карауїн. Він є найстарішим закладом вищої освіти, що діє дотепер.

А-Я Словник

Медресе — мусульманські релігійно-просвітницькі та навчальні заклади. Зараз медресе — це середні загальноосвітні школи і семінарії для духовенства.

Мечеть — місце для молитви й богослужіння, молитовний дім у мусульман.

Університет (у перекладі з латинської мови — «сукупність») — самостійний заклад вищої освіти, тип якого виник у Європі за доби середньовіччя.

☑ Цікаві факти

Засновником хімії вважають Джабіра ібн Хаяна. Він одним із перших почав проводити лабораторні експерименти й дослідження з хімії.

жінки. Узагалі іслам ставився до шлюбу як до укладення угоди двох сторін, де була необхідна згода жінки.

Жінка отримала право наслідувати майно, яке раніше визнавалося лише за чоловіками. У тогочасній Західній Європі жінка під час шлюбу передавала своє майно чоловікові.

Освіта для мусульманських жінок стала доступнішою. Чимало з них стали засновницями **медресе**. У медресе хлопці й дівчата навчалися окремо. Навчання було безкоштовним.

Іслам визнавав за жінкою право працювати за умови, що це не перешкоджатиме піклуванню про дітей. Жінки могли купувати і продавати майно, укладати угоди, звертатися від свого імені до суду, займатися торгівлею тощо. Вони мали право подати на розлучення, якщо для цього були підстави.

6. Арабо-мусульманська культура

▸▸ Визначте досягнення арабо-мусульманської культури.

Доба Арабського халіфату збагатила світ визначними культурними досягненнями. Влада всіляко сприяла розвитку освіти й науки. У містах були створені тисячі шкіл, де учні здобували знання з богослов'я та світських наук. Школи могли відвідувати діти різних верств населення — торговців, ремісників, селян. Знать віддавала перевагу домашній освіті. Унаслідок цього, на відміну від тогочасної християнської Європи, значна частина населення халіфату була письменною. Освіту рівня вищої надавали медресе.

Електронний додаток

Крім вчення про іслам, тут викладали арабську мову, граматику, математику, геометрію, медицину, астрономію, філософію та літературу.

Арабська мова в халіфаті стала тією ланкою, що єднала його народи. Вона також була мовою науки. Найвагоміший внесок представники арабо-мусульманської культури зробили в розвиток природничих, точних наук, філософії та медицини. Вони вивчали й перекладали арабською мовою праці Арістотеля, Гіппократа, Евкліда, Птолемея. У Каїрі, Кордові та інших містах існували величезні бібліотеки, що налічували сотні тисяч книг. Значному поширенню книг сприяло те, що у VIII ст. араби запозичили з Китаю мистецтво виготовлення паперу.

У Багдаді, Тебризі, Дамаску, Самарканді діяли великі обсерваторії. Арабські астрономи відкрили багато зірок і склали карти зоряного неба, визначили довжину кола Землі. Вчені Шарафуддін ат-Тусі та Ібн аш-Шатір уперше висловилися про можливість обертання Землі навколо своєї осі. У Європі лише в XVI ст. польський астроном Миколай Коперник відкрив, що всі планети обертаються навколо Сонця, скориставшись працями арабських вчених.

У математиці досягнення арабо-мусульманського світу пов'язані з ім'ям видатного математика Мухаммада аль-Хорезмі. Це запровадження десяткової системи лічби, дробів, тригонометричних функцій тощо, без яких не було б сучасних математичних наук. Слово «алгоритм» походить від імені аль-Хорезмі, а від частини назви однієї з його праць виникло слово «алгебра».

Значний внесок у розвиток медицини зробив **Ібн Сіна**, відомий у Європі під ім'ям Авіценна. У праці «Канон лікарської науки» він використав досвід античних, індійських і середньоазійських лікарів. Упродовж 500 років її вважали підручником із медицини в Європі. Саме Ібн Сіна винайшов анестезію (знеболювання), інфекційні хвороби, відкрив зв'язок між психічним і фізичним станами людини та багато інших явищ.

Ібн Фадлан, Аль-Масуді, Ібн Русте та інші арабські мандрівники першими відвідали невідомі в Європі країни. Також вони залишили унікальні описи життя слов'ян у IX—X ст. Для морських мандрівок створили зручний і надійний корабель — дау, точні карти й навігаційні прилади.

Титульний аркуш книги «Алгебра» Мухаммада аль-Хорезмі. Близько 863 р.

Авіценна біля ліжка хворого. Мініатюра 1479—1480 рр.

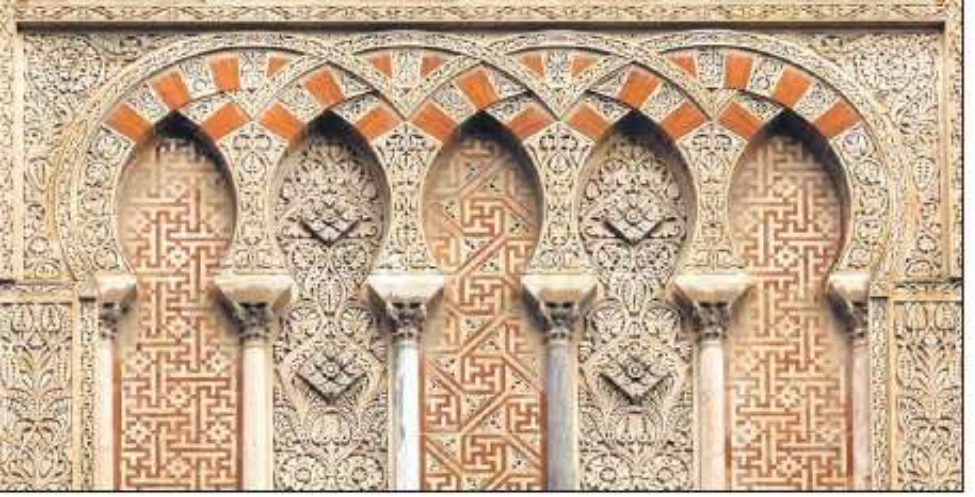

rnk.com.ua/107844
Для вас, допитливі

Візерунки на різьблених стінах мечеті-собору Кордови (Іспанія). Сучасний вигляд.

Чому в мечетях відсутні зображення людей і тварин?

!! Зверніть увагу

Головною спорудою мусульманського Сходу була мечеть. Зовні мечеті часто нагадували фортеці, обнесені глухими стінами, майже без прикрас. До стін мечетей приєднували високі мінарети, із яких п'ять разів на день вірян кликали до молитви.

Пам'яткою середньовічної арабської літератури є збірка оповідань «Тисяча і одна ніч», створена між 800 та 900 рр. Вона містить казки невідомих авторів. Серед їхніх героїв — Сіндбад-мореплавець, Аладдін, Алі Баба та інші. Швидко розвивалися різноманітні жанри поезії. Одним із найвідоміших поетів став Фірдоусі, що створив епос «Шах-наме» («Книга царів»), у якому описав життя перських правителів.

Розквіт Арабського халіфату ознаменувався масштабним будівництвом. Всюди споруджувалися мечеті, палаци халіфів, мавзолеї-гробниці, фортеці, громадські й приватні будівлі тощо. Лише в Кордові до X ст. налічувалося 700 мечетей і 70 бібліотек. Усередині та зовні будівлі оздоблювали численними арабесками — орнаментом із переплетених між собою ліній, геометричних фігур та квітів. На стінах мечетей було багато написів — висловів із Корану, які самі нагадували орнамент (в'язь). Це мистецтво каліграфії, яким володіли араби. У мечетях не було ікон або фресок: іслам забороняв малювати Бога, поклонятися будь-яким зображенням.

Арабо-мусульманська культура мала значний вплив на тогочасну Європу. Захоплена арабами Іспанія стала центром, звідки в європейські країни поширювалися наукові знання.

Запитання і завдання

Знаємо

1. Найбільші загарбання арабські завойовники здійснили за правління халіфа
   А Алі **Б** Османа
   В Омара **Г** Абула-Аббаса
2. Коли Мухаммад проголосив вчення ісламу?
3. Прочитайте назву терміна, розташувавши літери у правильній послідовності. Поясніть його значення.

Р	К	О	П	О	Р

Підручник видавництва "РАНОК"

Аналізуємо і пояснюємо

4. Розкрийте зв'язок між природно-географічними умовами Аравійського півострова і способом життя його населення.
5. Якою була роль ісламу для арабської спільноти? Дайте обґрунтовану відповідь.
6. Порівняйте організацію влади у Візантійській імперії та Арабському халіфаті.
7. Як арабські завоювання вплинули на захоплені ними землі? Поясніть свою відповідь.
8. Які здобутки тогочасної арабо-мусульманської культури ви вважаєте найважливішими? Поясніть свою думку.

Застосовуємо і творимо

9. Простежте за картою (форзац 2), як змінювалася територія Арабського халіфату, і поясніть, чим були зумовлені ці зміни.
10. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Обчисліть, скільки років проіснував Арабський халіфат. Визначте, який період його історії став найдовшим. 2) На які періоди існування Арабського халіфату припадають такі події: Карл Мартелл завдав поразки арабським завойовникам у битві під Пуатьє; проголошення Франкської імперії; перший напад норманів на монастир північно-східного узбережжя Англії.
11. **Працюємо разом.** Метод «Прес». Американський дослідник Говард Тернер писав: «Мусульманські художники і вчені, робітники і князі разом створили унікальну культуру, яка має прямий і непрямий вплив на всі континенти». Поясніть, як ви розумієте думку дослідника. Чи погоджуєтеся ви з нею? Чому?
12. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення за темою «Мухаммад — творець нової релігії».
13. **Працюємо в парах.** Метод «Плакат думок». Створіть візуальний образ, який відображає ваші думки щодо місця Арабського халіфату в історії середньовіччя.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- значення об'єднання арабів і створення величезної держави внаслідок арабських завоювань;
- відмінність державного устрою Арабського халіфату від державних утворень Європи цієї доби;
- значення для розвитку людства спільного мусульманського культурного простору і досягнень арабських вчених.

Працюємо з хронологією

610 р.	Мухаммад оголосив вчення ісламу, а через три роки почав його проповідувати
622 р.	Хіджра — початок ісламського літочислення
630 р.	Об'єднання арабів навколо ісламу
632 р.	Виникнення Арабського халіфату
661—750 рр.	Правління династії Омеядів
750—1258 рр.	Правління династії Аббасидів
1258 р.	Припинення існування Арабського халіфату

Зверніть увагу

Європейські християни приїздили навчатися до Кордови, яку вони називали «світлою красою світу, юним дивним містом, що сяяло у блиску своїх багатств». Звідси вони привозили додому перекладені арабською мовою праці вчених давнини. У європейських монастирях існували центри перекладу праць з арабської мови латиною.

§ 8. Китай

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як стародавні китайці називали свою країну та її правителя?
2. Що вам відомо про вчення Конфуція, буддизм та даосизм?
3. Коли і з якою метою збудували Велику Китайську стіну?
4. Якими були здобутки китайської культури за часів стародавнього світу?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- якими були особливості розвитку країн Сходу в середньовіччі;
- про державу і суспільство середньовічного Китаю;
- як розвивалися країни в період правління династій Суй і Тан;
- про внесок тогочасного Китаю в скарбницю світової культури.

!! Зверніть увагу

Особливістю країн Сходу (східної цивілізації) було існування влади-власності. Могутність держави Сходу залежала від праці селян і ремісників. У державі виникали проблеми з двох головних причин: коли обсяги податків через нерозважливу політику правителів перевищували можливості виробництва або якщо вороже вторгнення руйнувало традиційну систему життя.

1. Особливості розвитку країн Сходу

▸▸ Якими були особливості розвитку країн Сходу?

На відміну від Європи, чітку межу переходу країн Сходу (Азія, Північна Африка та Океанія) від доби стародавнього світу до середньовіччя встановити складно. Як і в попередні століття, ці регіони розвивалися власним шляхом.

У більшості держав Сходу система господарювання мала свої особливості. Об'єднані в громади люди працювали на землі, спільно користувалися водоймами, лісом, пасовищами тощо. Водночас право володіти й розпоряджатися землею та її багатствами належало державі. Між громадою та державним апаратом був добре налагоджений зв'язок. Надлишок вироблених продуктів громада передавала як податок державі, що перерозподіляла його на користь державного апарату і громадські потреби (будівництво каналів, доріг, храмів тощо).

2. Держава і суспільство в середньовічному Китаї

▸▸ Чи відбулися зміни в державі й суспільстві Китаю в Ранньому середньовіччі порівняно зі стародавнім світом?

На межі XII—XIII ст. у Китаї проживало близько 100 млн осіб — більше, ніж у всій тогочасній Європі. Централізована держава на чолі з імператором склалася в Китаї ще в III ст. до н. е. Від того часу й до початку XX ст. Китай незмінно залишався імперією.

Правителя Китайської держави, як відомо, називали Сином Неба. Його влада передавалася в спадок й офіційно нічим не обмежувалася. Особа імператора була священною. Його вважали не тільки володарем усіх людей, а й посередником між Небом і «Піднебесним світом». Імперію називали втіленням небесного порядку.

Видавництво «Ранок»

Висячий монастир у Китаї — храм, у якому поєднувалися ідеї даосизму, буддизму та конфуціанства.

У китайському суспільстві існувала чітка система підпорядкування. Нижче імператора (найближче оточення) перебували вищі урядовці й міністри, зазвичай його родичі. За ними — чиновники, що поділялися на ранги. Усіх чиновників у Китаї називали «мандаринами». Вони допомагали імператору управляти імперією. Щоб стати чиновником, потрібно було здобути відповідну освіту та скласти іспит. До іспитів допускалися всі особисто вільні «добрі люди» за їхнім бажанням. За умови складання іспитів вищого рівня ці люди отримували місце при дворі й значну платню. Згодом їх почали називати шеньші (*шень* — «той, що носить пояс влади», *ші* — «вчений»). Найнижчу сходинку посідали особисто залежні «підлі люди» — слуги, раби тощо.

У середньовічному Китаї дотримувалися більшості правил життя, які розробив ще в давні часи Конфуцій. У перші століття нашої ери почав поширюватися буддизм, що тісно взаємодіяв із конфуціанством. У Китаї також сповідували й інші релігії, зокрема даосизм. У середньовічному Китаї панувала релігійна терпимість, тобто співіснували різні релігії.

Ієрархія управління в середньовічному Китаї.

!!! Зверніть увагу

У середньовічному Китаї Конфуція оголосили «першим святим». Його називали «вчителем десяти тисяч поколінь», «імператором без трону». На його честь зводили храми, встановлювали статуї тощо.

☑ Цікаві факти

Китайці вірили, що померлі родичі допомагають живим. Проте для цього померлих потрібно забезпечити всім необхідним. Тому до поховань клали речі, якими вони користувалися за життя. Згодом справжні речі замінили на паперові.

Електронний варіант підручника

КИТАЙ ТА ІНДІЯ В СЕРЕДНІ ВІКИ

3. Становище жінки

Яким було становище жінок у тогочасному Китаї?

У середньовіччі ставлення до жінок у Китаї не змінилося й було засноване на принципах конфуціанської моралі. Як і раніше, жінка підпорядковувалася чоловікові. Від попередніх часів зберігалися моральні норми й принципи поведінки дівчат і заміжніх жінок у суспільстві «Три послухи та чотири чесноти». За цими правилами, «три послухи» зобов'язували жінку не проявляти ініціативу й підкорятися до одруження батькові, після одруження — чоловікові, а в разі смерті чоловіка — синам. До «чотирьох чеснот» жінки належали її доброчесність, правильна мова, відповідний вираз обличчя і належна поведінка. Китайським жінкам було заборонено успадковувати майно або справу свого чоловіка й батька. Якщо в чоловіка не було сина, він мав усиновити хлопця, який стане його спадкоємцем.

«Мандарин». Мініатюра з книги «Від Франції до Японії». 1879 р.

4. Китай за династій Суй і Тан

Які зміни в житті Китаю відбулися за правління династій Суй і Тан?

Від III ст. до н. е. і до кінця VI ст. Китай переживав складний період. Його результатом стало остаточне затвердження імперії як форми управління державою. До того ж її запозичили й сусідні з Китаєм народи — японці, корейці, в'єтнамці. Після років кризи і послаблення держави полководець **Ян Цзянь** силою зброї відновив єдність Китаю. Його проголосили імператором і засновником нової династії **Суй**. Наступник Ян Цзяня Ян-ді переніс столицю до міста Лоян і переселив туди 10 тис. найбагатших сімей Китаю, підпорядкувавши своїй владі.

Для того щоб з'єднати дві великі річки — Хуанхе та Янцзи — Ян-ді відновив будівництво **Великого китайського каналу**. Його споруджували протягом 2 тис. років **(VI ст. до н. е. — XIII ст.)**. Цей водний шлях із часом поєднав господарство півночі й півдня та сприяв розвитку торгівлі. Імператор також зміцнив і добудував Велику Китайську стіну (її спорудження розпочалося ще в III ст. до н. е.). Ян-ді вів постійні війни із сусідами. Зрештою внутрішня та зовнішня політика імператора виснажила країну. Після вбивства Ян-ді династія Суй припинила існування.

Імператор Ян-ді. Художник Янь Лібень. VII ст.

До влади прийшла **династія Тан (618—907 рр.)**. Політика її перших правителів **Лі Юаня** і **Лі Шиміня**

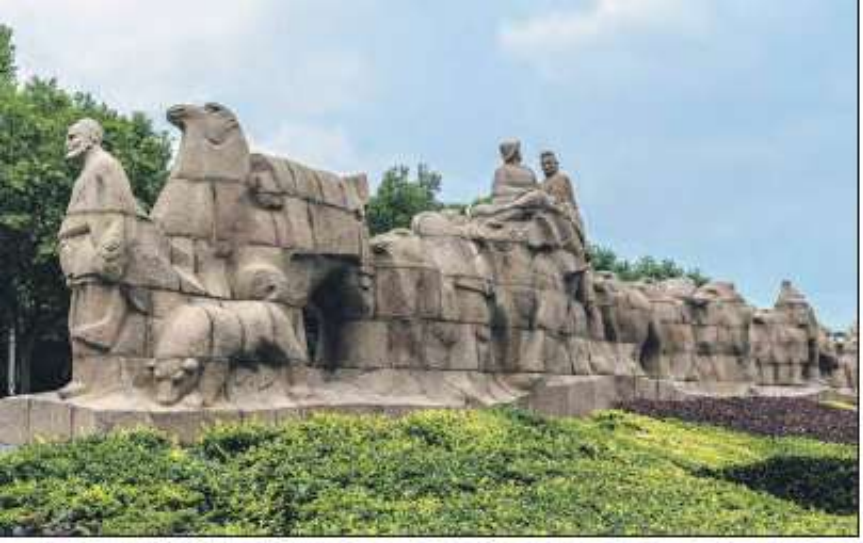

Пам'ятник Великому шовковому шляху. Сучасний вигляд.

Цікаві факти

Великий шовковий шлях — система караванних доріг, яка існувала від кінця II ст. до н. е. до XVI ст. Вона охоплювала територію від Китаю на сході до Північної Африки та Іспанії на заході й сягала понад 7000 км. Так, до Китаю із Середньої Азії завозили килими, прикраси, коштовне каміння, фарби, породистих коней, а з Китаю везли шовкові тканини, залізо, хутро, чай, папір, порох тощо.

▸▸ Чому, на вашу думку, у Китаї вважають появу цього торговельного маршруту гідною подією, щоб відзначити її створенням пам'ятника?

сприяла розквіту Китаю. Працею селянства спустошені землі перетворювалися на родючі поля, а вдала податкова система приносила державі стабільні прибутки.

Династія Тан багато воювала із сусідами. Китай тривалий час вів боротьбу проти тюрків-кочівників і завдав їм поразки на початку VII ст. Це дозволило імперії остаточно встановити контроль над Великим шовковим шляхом. Також імперія затвердила свою зверхність над Кореєю, Індокитаєм, Тибетом.

Помітні зміни відбувалися в господарстві та повсякденному житті Китаю. Поширилося вирощування та споживання рису й чаю, які швидко стали традиційними харчовими продуктами місцевого населення. Китайці почали виготовляти цукор із цукрової тростини. Застосовували вдосконалену сільськогосподарську техніку: селянство користувалося 11 типами плугів. Повсюдно працювали водяні млини. З'явилися перші вироби з порцеляни.

Від середини VIII ст. влада династії Тан почала слабшати. Тривалі війни погіршували життя населення. У країні спалахували повстання, які у **874 р.** переросли в одну з найбільших **селянських війн**. Повстанці під проводом **Хуан Чао** заволоділи столицею. Згодом повстання придушили. Династія Тан повернулася до влади, але через деякий час імперія припинила своє існування. На її місці виникли різні царства.

Період **907—960 рр.** у Китаї називають **«епохою п'яти династій і десяти царств»**. Між ними велися безперервні війни, поки Китай не об'єднався під владою нової династії **Сун (960—1279 рр.)**.

5. Розвиток культури Китаю в середні віки

▸▸ Якими були основні здобутки культури тогочасного Китаю?

У цей період Китай розвивав власну культуру. Однією з її основ залишалося ієрогліфічне письмо. Воно стало взірцем для писемності

Міст через Великий канал. Сучжоу (Китай). Сучасний вигляд.

корейців, в'єтнамців, японців. Для отримання посади необхідно було скласти іспити. Через це збільшилася кількість початкових і вищих закладів освіти.

Китайські чиновники були водночас поетами, художниками, чудово володіли мистецтвом письма — **каліграфією**. Китайці першими у світі, як вам уже відомо, винайшли папір і розпочали книгодрукування: вони вирізали текст на дерев'яних дошках, вкривали його спеціальною фарбою і робили відтиск на папері.

В епоху Тан у Китаї винайшли спосіб виробництва білої напівпрозорої порцеляни.

Період VIII—IX ст. називають «золотим віком» китайської поезії. Відомими стали поети Лі Бо і Ду Фу. У цей час з'явилася збірка віршів «Тан», яка містила 48 900 творів 2200 поетів Китаю.

У досить неспокійну «епоху п'яти династій і десяти царств» у країні вперше у світі запровадили в обіг паперові гроші й винайшли друкарський верстат.

Архітектори Китаю виробили своєрідний стиль, особливістю якого стали дахи із загнутими догори краями.

Оригінальним було образотворче мистецтво середньовічного Китаю. Художники писали твори на шовковій тканині або папері, які згортали в сувої.

☑ Цікаві факти

Великий китайський канал — одна з найдавніших гідротехнічних споруд світу, що діє до нашого часу. Довжина каналу становить 1782 км (із відгалуженням 2470 км), ширина — від 40 до 350 м, глибина — 2—3 м. Він є культурною пам'яткою Світової спадщини ЮНЕСКО.

!! Зверніть увагу

Вважається, що в епоху Тан Китай став однією з наймогутніших держав світу. У цей період 88 азійських народів визнавали його зверхність.

rnk.com.ua/107543
Для вас, допитливі

Видавництво "Ранок"

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- відмінності в розвитку країн і народів Сходу та Заходу за доби Раннього середньовіччя;
- особливості становища держави й суспільства в середньовічному Китаї;
- розвиток Китаю за правління династій Суй і Тан;
- внесок китайської культури цього періоду в розвиток людства.

Працюємо з хронологією

VI ст. до н. е. — XIII ст.	Будівництво Великого китайського каналу
618—907 рр.	Правління династії Тан у Китаї
960—1279 рр.	Правління династії Сун у Китаї

Запитання і завдання

Знаємо

1. Як називали чиновників у Китаї?
   А «мандарини» **Б** «апельсини»
   В «лимони» **Г** «ананаси»
2. Коли розпочалося правління династії Тан у Китаї?
3. Прочитайте назву терміна, переставивши сполучення літер. Поясніть його значення.

ГРА	КА	ФІЯ	ЛІ

Аналізуємо і пояснюємо

4. Якими були спільні риси розвитку країн Сходу і Заходу в Ранньому середньовіччі? Дайте розгорнуту відповідь.
5. Порівняйте розвиток Китаю за династій Суй і Тан.
6. Проаналізуйте розвиток культури Китаю в цей період. Що в ньому стало найбільш важливим? Поясніть свою думку.
7. Яким було становище жінки в Китаї? Для чого, на вашу думку, можуть знадобитися знання із цього питання сучасній людині?

Застосовуємо і творимо

8. Визначте за картою (с. 56), яку інформацію можна отримати про розвиток Китаю в цей період.
9. **Працюємо в парах.** Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Обчисліть тривалість правління в Китаї династій Суй і Тан. 2) Визначте, скільки часу вже тривало будівництво Великого китайського каналу на момент, коли до влади в Китаї прийшла династія Тан.
10. **Працюємо в малих групах.** Підготуйте до віртуального музею «Китай у середньовіччі» добірку експонатів, присвячених розвитку країни за доби династії Суй або Тан. Поясніть доцільність вибраних експонатів.
11. Виконайте завдання (на вибір). 1) Складіть опис екскурсійного (туристичного) маршруту «Великий шовковий шлях». 2) Підготуйте в усній або письмовій формі розповідь від особи купця, караван якого прямує Великим шовковим шляхом.
12. Навчальна гра «Перекладачі». Правила гри. У грі беруть участь дві команди: перша наводить фразу, словосполучення, термін науковим стилем, а друга — переказує почуте своїми словами. Учнівське журі оцінює відповіді.

Електронний варіант

§ 9. Індія

1. Індійське суспільство доби Раннього середньовіччя

▸▸ Що нового з'явилося в суспільному розвитку країни в цей період?

Індійське суспільство ще в стародавні часи поділялося на чотири суспільні стани — **варни**. Вищі варни (брахмани і кшатрії) управляли та воювали, а нижчі (вайш'ї та шудри) — працювали на полях і в майстернях. Поступово в цьому поділі відбулися зміни. У варнах формувалися групи людей **(касти)** за професіями або родом занять. Так, наприклад, серед брахманів виділилися аптекарі, лікарі, учителі тощо, серед кшатріїв — воїни, чиновники тощо. До X ст. кількість каст в Індії зросла до декількох тисяч. Кожна з них мала особливі знаки, прикраси, правила поведінки тощо. Як і варни, касти поділялися на нижчі й вищі. Тільки представники вищих каст могли читати та слухати священні тексти.

За межами всіх каст перебували «недоторкані», або даліти, які виконували брудні роботи. Вони вважалися «ритуально нечистими», і спілкування з ними оскверняло представників усіх каст.

Представники різних каст об'єднувалися в **громади**, які становили основу індійського суспільства. Вони забезпечували йому внутрішню стабільність, тоді як державна влада залишалася слабкою. Майже всі питання громада вирішувала самостійно: обирала раду, суддів, збирала податки, виділяла людей для громадських робіт. За порушення правил життя в громаді було передбачено покарання, найсуворішим із яких було вигнання.

У середньовічній Індії існувало декілька релігій. Свій вплив із давніх часів зберігав індуїзм. Серед сотень богів найбільшого поширення набуло поклоніння Брахмі, Вішну та Шиві.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як розвивалася Індія до кінця стародавнього світу?
2. Що таке варни і касти?
3. Коли виник буддизм?
4. Назвіть досягнення індійської культури доби стародавнього світу.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості розвитку тогочасного індійського суспільства;
- що таке «раджпутський період» та які зміни в цей час відбувалися в Індії;
- про розвиток індійської культури в Ранньому середньовіччі.

!! Зверніть увагу

Представникам вищих каст у середньовічній Індії не можна було ні стояти, ні сидіти поряд із «недоторканими», а особливо брати їжу або воду з їхніх рук. Вважалося, що людину може осквернити навіть тінь «недоторканих». Ті, хто порушував ці звичаї і традиції, зазнавали жорстоких покарань.

rnk.com.ua/107544
Працюємо з джерелом

Репродукція підручника видавництва "Ранок"

Статуї індуїстських богів Брахми, Вішну та Шиви. Печери Еллора в Індії.

▸▸ Яку інформацію можна отримати, вивчаючи пам'ятки мистецтва середньовічної Індії?

На їхню честь зводили храми та робили щедрі подарунки. Населення Індії вірило в переселення душ після смерті. Якщо людина за життя суворо дотримувалася кастових традицій, то в наступному житті вона могла народитися у вищій касті. Якщо людина відступала від традицій, то перероджувалася в нижчій касті або у вигляді тварини, рослини, каміння тощо.

Другою релігією Індії був буддизм, але з V ст. він почав тут занепадати, хоча поширювався в Китаї, Японії, Кореї, Монголії, країнах Південно-Східної Азії. Згодом буддизм став однією зі світових релігій поряд із християнством та ісламом.

Жінка, що грає на танпурі. Невідомий художник.

▸▸ Які особливості зовнішності й одягу індійської жінки відображено на ілюстрації?

2. Становище жінки в індійському суспільстві

▸▸ Яке місце посідала жінка в індійському суспільстві?

Становище жінок в індійському суспільстві визначалося релігійними текстами, які містили норми права й моралі. Вони захищали права жінок на отримання спадку і володіння майном. Проте при цьому жінка впродовж усього життя перебувала під опікою

Зверніть увагу

Чоловік після шлюбу ставав для жінки особою, рівною богам. Під час спілкування зі своїм чоловіком вона дотримувалася визначеного обряду: торкаючись його стоп, омивала їх і отримувала благословення. Якщо жінка залишалася вдовою, далі нею опікувалися сини. Вдови в Індії мали носити біле сарі (жіноче вбрання) без прикрас. Їхня присутність на релігійних обрядах вважалася поганою прикметою. Існував обряд саті (спалення), коли жінка на знак безмежної любові до свого померлого чоловіка могла добровільно піти з життя.

батька, а після одруження — чоловіка. Жінка обов'язково мала бути у шлюбі.

Традиції давати посаг різнилися залежно від касти, до якої належала жінка. У вищих кастах його давала родина нареченої, а в нижчих — родина нареченого. Жінці дозволяли розлучитися, якщо чоловік вчинив зраду, став самітником, зник безвісти або його вигнали з громади. В інших випадках розлучення відбувалося лише за взаємною згодою сторін. Повторний шлюб не забороняли, але ставлення до нього було негативним.

3. Індія у «раджпутський період»

Що характеризувало державотворчі процеси в Індії в цю добу?

Наприкінці VI ст. відома вам держава Гуптів в Індії припинила своє існування. Добу **VII—XII ст.** в історії країни називають **«раджпутським періодом»**. За повідомленнями тогочасних китайських джерел, у VII ст. в Північній Індії існувало близько 70 окремих князівств, які постійно воювали між собою. Правителі князівств мали титул раджів. Вони видавали закони, встановлювали податки, очолювали війська, здійснювали судочинство.

Заможність раджів дозволяла їм зводити пишні споруди. Наприклад, правителі держави Чола в IX ст. збудували храм Брахадісвара.

У цей час у складі варни кшатріїв сформувалася каста раджпутів («синів раджів»), відомих своєю хоробрістю і войовничістю. Навіть найбідніші раджпути не мали права братися за плуг (обробляти землю могли тільки представники інших каст). Гідними заняттями для них вважалися лише полювання та війна.

Виховання раджпута нагадувало західноєвропейських рицарів. Раджпуту належало цінувати славу вище за життя, не ганьбити свою зброю нападом на пораненого або того, хто здався, тощо. Головною чеснотою раджпута вважалася особиста відвага. На відміну від рицаря, раджпут мав бути письменним.

Раджпутський воїн на коні. Невідомий художник. XVIII ст.

Який вигляд і обладунки мав раджпутський вершник?

Цікаві факти

Раджпути з дитинства володіли високо розвиненим для своєї доби військовим мистецтвом. Їхня армія складалася з бойових слонів, вершників і піхоти. У бою раджпути використовували списи, луки, мечі, метальну зброю, чакри (загострене плоске кільце). Дозволено також було застосовувати кігті й спеціальні порошки. У разі неминучої поразки раджпути здійснювали ритуальне самогубство.

Електронний навчальний ресурс

Храм Брахадісвара, присвячений богу Шиві. Сучасний вигляд.

Цікаві факти

Храм Брахадісвара — пам'ятка мистецтва середньовічної Індії. Пірамідальна вежа на 60 м височіє над містом Тханджавур. Стіни храму прикрашають скульптурні зображення богів, героїв і раджів. Споруду оточують захисні стіни, а навколо зовнішньої стіни вирито рів, заповнений водою.

У VII—IX ст. відбулося декілька спроб об'єднати князівства Північної Індії в єдину державу. Проте після нетривалого періоду існування вона знову розпалася на окремі князівства, де правили раджпутські династії.

У першій половині **VIII ст.** загони раджпутів захистили Індію від вторгнення арабських завойовників. На **початку IX ст.** араби ще раз спробували підкорити Індію, але зазнали поразки.

У **736 р.** раджпути заснували поселення, яке започаткувало сучасну столицю держави місто Делі.

4. Розвиток культури Індії в Ранньому середньовіччі

▸▸ Які особливості мала індійська культура цієї доби?

У VII ст. більшість нових центрів розвитку культури з'явилася в південній частині країни, оскільки північ постійно зазнавала вторгнень. У VII—VIII ст. розпочалася друга хвиля печерного будівництва храмових комплексів, присвячених богам індуїзму (найбільші храми Еллори та острова Елефант). У скелях вирубували дво- і триповерхові зали, галереї, тераси тощо. Їхні стіни прикрашали вирізьблені зображення божеств і героїв епосу. Зводили також і наземні храмові споруди. Таким є храм Кайласанатх в Еллорі, присвячений богу Шиві.

Індійські мислителі намагалися зрозуміти світобудову й створити її картину на основі індуїзму. Так, у цей час виник тантризм, який ототожнював світобудову з тілом людини. Вважають, що в «раджпутський період» індійська філософія вперше виокремилася в самостійну галузь знань. Її особливістю стала інтелектуальна терпимість. Індійські мудреці намагалися не спростовувати, а доповнювати один одного.

Продовжували розвиватися математика, астрономія, медицина. Математики Брамагупта, Махавіра та Браскера вперше почали добувати квадратний і кубічний корені, розкрили значення понять «нуль», «нескінченність» тощо.

Печерний храм Кайласанатх. Печери Еллора в Індії. Сучасний вигляд.

У «раджпутський період» індійці започаткували напрям аюрведа, у якому чільне місце належало гігієні, правилам харчування та профілактиці хвороб. Успішно розвивалися також хірургія і ветеринарія.

У літературі популярності набув жанр невеликих розповідей, пов'язаних єдиним сюжетом і героями. Найбільш відомою стала збірка «Гітопадеша» («Добре навчання»).

Запитання і завдання

Знаємо

1. Від яких завойовників загони раджпутів захистили Індію в першій половині VIII ст.?
   А араби **Б** китайці
   В франки **Г** візантійці
2. Коли в історії Індії розпочався «раджпутський період»?
3. Прочитайте назву терміна, розташувавши літери у правильній послідовності. Що він означає?

Ю	В	Д	А	А	Е	Р

Аналізуємо і пояснюємо

4. Наведіть факти, на підставі яких можна сформулювати оцінне судження про становище індійського суспільства в середні віки.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- доцільність твердження, що в період Раннього середньовіччя індійське суспільство зазнало змін;
- значення «раджпутського періоду» для розвитку Індії;
- найважливіші здобутки і досягнення індійської культури цієї доби.

Працюємо з хронологією

- **VII—XII ст.** — «Раджпутський період» в історії Індії
- **VIII — початок IX ст.** — Боротьба населення Індії з арабськими завойовниками
- **736 р.** — Заснування раджпутами поселення, яке в майбутньому стало містом Делі

Видавництво "Ранок" Підручник

Бог — покровитель аюрведи.

▸▸ За додатковими джерелами підготуйте коротку довідку про виникнення аюрведи та її розвиток у середньовічній Індії.

5. Назвіть події «раджпутського періоду», які ви вважаєте важливими для розвитку тогочасної Індії. Поясніть свою думку.
6. Охарактеризуйте культурний розвиток Індії в цей період.
7. Порівняйте становище жіноцтва в Китаї та Індії в цей період.

Застосовуємо і творимо

8. Яку роль відіграє історична карта у вивченні історії? Поясніть на прикладі Індії.
9. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Яка династія правила в Китаї в той час, коли в Індії розпочався «раджпутський період»? 2) Коли виповниться 1500 років від заснування міста Делі? 3) За правління якої династії в Арабському халіфаті розпочалася спроба завоювання Індії?
10. Складіть таблицю «Досягнення культури Китаю та Індії в Ранньому середньовіччі: основні здобутки двох культур». Укажіть їхнє значення для загальнолюдської культури і розвитку країн.
11. **Працюємо в парах.** За додатковими джерелами підготуйте добірку експонатів віртуального музею до експозицій за темами: 1) «"Раджпутський період" в історії Індії»; 2) «Розвиток культури Індії в Ранньому середньовіччі» (на вибір).
12. За додатковими джерелами підготуйте в усній або письмовій формі розповідь від особи європейського мандрівника про враження від перебування в тогочасній Індії.
13. **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок». Визначте основні природні, соціальні, політичні, технологічні й культурні чинники, що впливали на життя людини в тогочасній Індії, та наведіть приклади цього впливу. За необхідності скористайтеся додатковими джерелами, рекомендованими вчителем (вчителькою).

Видавництво «Ранок»

rnk.com.ua/107338
Практичне заняття

rnk.com.ua/107339
Узагальнення

rnk.com.ua/107340
Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю

ІСТОРИЧНА СКАРБНИЦЯ

РАННЄ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (КІНЕЦЬ V – СЕРЕДИНА XI СТ.)

ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ

- ІКОНОБОРСТВО
- "КОДЕКС ЮСТИНІАНА"
- МОЗАЇКА
- ФРЕСКА
- СОБОР СВЯТОЇ СОФІЇ

ХРИСТИЯНСЬКА ЦЕРКВА

- СХИЗМА
- ПАПА РИМСЬКИЙ
- ПАТРІАРХ
- МОНАСТИР
- КЛЮНІЙСЬКИЙ РУХ
- "ХОДІННЯ В КАНОССУ"

СКАНДИНАВСЬКІ ДЕРЖАВИ

- ВІКІНГИ (НОРМАНИ)
- ДРАКАР
- КОНУНГ
- ШЛЯХ "ІЗ ВАРЯГІВ У ГРЕКИ"
- ЛЕЙВ ЩАСЛИВИЙ ВІДКРИВАЄ АМЕРИКУ

ФРАНКСЬКА ДЕРЖАВА

- "ВАРВАРСЬКІ КОРОЛІВСТВА"
- ХЛОДВІГ
- "САЛІЧНА ПРАВДА"
- КАРЛ ВЕЛИКИЙ
- "КАРОЛІНЗЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ"
- ВЕРДЕНСЬКА УГОДА
- ФЕОДАЛЬНІ ВІДНОСИНИ
- СЕНЬЙОР – ВАСАЛ

ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

- ВЕЛИКЕ РОЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯНСТВА
- ВЕЛИКОМОРАВСЬКА ДЕРЖАВА
- ПЕРША БОЛГАРСЬКА ДЕРЖАВА
- РУСЬ
- ПОЛЬСЬКЕ КНЯЗІВСТВО. ДИНАСТІЯ П'ЯСТІВ
- БОЛЕСЛАВ І ХОРОБРИЙ
- КОРОЛІВСТВА: ЧЕСЬКЕ, УГОРСЬКЕ, ПОЛЬСЬКЕ
- КИРИЛО ТА МЕФОДІЙ. ПИСЕМНІСТЬ

КИТАЙ

- "ПІДНЕБЕСНА ІМПЕРІЯ"
- ДИНАСТІЯ ТАН
- ВЕЛИКИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ
- КАЛІГРАФІЯ
- "ЗОЛОТИЙ ВІК" КИТАЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ІНДІЯ

- ВАРНИ
- КАСТИ
- "РАДЖПУТСЬКИЙ ПЕРІОД"

АРАБСЬКИЙ ХАЛІФАТ

- КААБА
- КОРАН
- ІСЛАМ
- ХАЛІФ
- ТЕОКРАТИЧНА МОНАРХІЯ
- МЕДРЕСЕ
- АВІЦЕННА

Видавництво "Ранок"

Розділ II. ЗРІЛЕ (ВИСОКЕ) СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (середина XI — середина XIV ст.)

§ 10. Людина в середньовіччі

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як складалася взаємодія між людиною та природою в стародавньому світі?
2. Охарактеризуйте населення Римської імперії в період її розквіту й занепаду.
3. **Працюємо в парах.** Обговоріть, як життя людини залежить від природи. Наведіть приклади.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як у середні віки складалися відносини між людиною та природою;
- про лиха населення середньовічної Західної Європи;
- як відбувалися внутрішня і зовнішня колонізація.

☑ Цікаві факти

У середньовіччі ліс був і джерелом харчування, і надійним притулком, але водночас становив уявну або справжню небезпеку. Так, із лісу з'являлися голодні вовки, розбійники й завойовники. Не дивно, що в тогочасних казках і легендах ліс і його мешканці були постійними персонажами. У лісі знаходили притулок ченці-самітники, мандрівні рицарі та злочинці.

1. Людина та природа в середньовіччі

▸▸ У чому полягав зв'язок людини і природи в середньовіччі?

У середні віки клімат у Західній і Центральній Європі неодноразово змінювався й тому дещо відрізнявся від сучасного. Зокрема, за часів Зрілого (Високого) середньовіччя, яке характеризувалося господарським піднесенням, він був трохи теплішим і вологішим.

Людина намагалася пристосуватися до місцевого рельєфу. На рівнинах виникали великі села, у порізаній пасмами гір, болотами, річковими протоками місцевості — окремі двори. На узвишшях і пагорбах будували замки й фортеці. Річки ставали природними межами між землеволодіннями й державами. Наявність виходу до моря та океану сприяла розвитку рибальства, торгівлі й налагодженню зв'язків між країнами.

У Ранньому середньовіччі більшу частину Європи вкривали ліси. У ті часи ліс був основним джерелом існування людини. Там випасали худобу, відгодовували жолудями свиней. Завдяки цьому селянство отримувало запас м'ясної їжі на зиму. У лісі заготовляли дрова для обігрівання житла та деревне вугілля, необхідне для виробництва залізних знарядь праці та зброї, збирали лікарські рослини. Ліс забезпечував деревиною, яка в цей час була головним будівельним матеріалом. Ліс також залишався місцем полювання, збору меду диких бджіл, ягід, грибів тощо.

Середньовічні люди своєю господарською діяльністю змінювали природу. Вони знищували

Видавництво «Ранок»

лісові масиви, не турбуючись про їх відновлення. Природа відповідала на це обмілінням водойм, збідненням земель, рослинного і тваринного світу тощо.

На Сході людина ставилася до природи дбайливіше, ніж у середньовічній Європі. Східні релігії навчали, що людина є частиною природи та має жити в гармонії з нею. Завдавати шкоди будь-якій істоті заборонялося. Однак це не стосується Китаю, де з волі правителя відбувалися серйозні втручання в природу.

2. Населення. Міграції. Лиха середньовічної людини

▸▸ Як три найбільші лиха середньовічної людини впливали на її життя?

У середні віки Західну і Центральну Європу населяли переважно романізовані племена й народи колишньої Римської імперії. До них долучалися спільноти, які потрапили сюди під час Великого переселення народів і наступних **міграцій**. Більшість вчених вважає, що після розпаду Римської імперії кількість населення в Європі значно зменшилася.

Найбільшими лихами середньовічної людини були голод, хвороби та війни.

Слабкий рівень розвитку сільського господарства не дозволяв мати високі врожаї. Фактично ніхто не був зацікавлений у збільшенні продуктивності поза певні обсяги через те, що господарство було натуральним, споживання — обмеженим, а зберігати харчові продукти упродовж тривалого часу ще не вміли. Середньовічна Європа майже постійно перебувала на межі голоду. Починаючи з XII ст. європейська знать намагалася підтримувати населення під час голоду, розподіляючи продукти між біднотою.

Середньовічні хроніки повідомляють, що в **1315—1317 рр.** Європу охопив **«великий голод»**. У цей час від нестачі їжі щодня

Чотири вершники Апокаліпсиса. Гравюра на дереві. Художник Альбрехт Дюрер. 1497—1498 рр.

▸▸ За додатковими джерелами з'ясуйте, що символізували чотири вершники Апокаліпсиса.

А-Я Словник

Міграція — переселення народів, груп людей або окремих осіб із місць постійного проживання на нові землі.

☑ Цікаві факти

Визначити кількість жителів середньовічної Європи можна лише приблизно. У Ранньому середньовіччі населення налічувало приблизно 25—30 млн осіб, на кінець Зрілого середньовіччя — 168 млн. Унаслідок пандемії чуми середини XIV ст. його кількість скоротилася на третину.

Випасання свиней у лісі. Художник Жан Коломб. XV ст.

▸▸ Яку інформацію про життя людини в середньовічній Європі надає ілюстрація?

rnk.com.ua/107545
Працюємо з джерелом

Середньовічне поселення в Португалії. Сучасний вигляд.

вмирали тисячі людей. Вчені встановили, що голод був спричинений «великим потопом» — значною кількістю опадів у Європі (дощі йшли безперервно близько 150 днів).

Люди також потерпали від різних хвороб. Погане харчування, неякісні продукти, недостатній рівень розвитку медицини робили середньовічну людину вкрай уразливою до таких захворювань, як туберкульоз, малярія, проказа, холера, дизентерія, тиф, чума, віспа тощо.

Збройні конфлікти й війни також забирали багато людських життів.

Середня тривалість життя європейців у цей час становила 30—35 років для жінок і 40—45 років для чоловіків. До 60 років могли дожити лише королівські особи, представники духовенства або вчені.

Більшість людей жила досить бідно. Майже вся земля для обробітку належала сеньйорам, які надавали її своїм васалам. Як правило, у пошуках кращої долі люди ладні були йти світ за очі. Рушати в далеку дорогу людей спонукала й церква: вони йшли до місць паломництва, щоб спокутувати гріхи. До того ж люди часто переселялися, рятуючись від хвороб, голоду, війн та інших лих. Лише з XIV ст. європейське населення поступово осіло на одному місці та вже рідше змінювало місце проживання.

3. Жіноцтво в середньовічній Європі

▸▸ Визначте особливості становища жіноцтва в середньовіччі.

У період середньовіччя жінкам у європейських країнах жилося досить важко. Досягти визнання в суспільстві, де головна роль належала чоловікам, вони не могли.

У ті часи жінка повністю залежала спочатку від батька, а потім від чоловіка. Батько був головою сім'ї та мав владу над усіма її членами. Дівчат змалку виховували в покірності, побожності, цнотливості й невибагливості. Дуже часто дівчина в середньовічній сім'ї зростала неосвіченою, хворобливою, фанатично релігійною, без відчуття самоповаги.

Міровий Інформаційний Ресурс

У багатьох європейських середньовічних країнах проста жінка могла мати певну самостійність у господарських справах — ткати, шити, торгувати, готувати страви на продаж тощо. Заможним жінкам відповідно до їхнього становища відводилася єдина роль — дружини та матері. Вони були зобов'язані народити нащадка, стежити за роботою слуг і розважати чоловіка.

4. Внутрішня та зовнішня колонізація

Якою була роль внутрішньої і зовнішньої колонізації в розвитку середньовічної Європи?

Наприкінці XI ст. кількість населення країн середньовічної Європи значно збільшилася. Безземельні рицарі розмірковували, у якій війні взяти участь, щоб здобути маєтки. Селянству також часто бракувало землі, адже воно мало не лише прогодувати сім'ю, а й віддати частину врожаю своєму сеньйору. Усе це спонукало до масового освоєння нових територій в XI—XIII ст. Цей процес називається **внутрішньою колонізацією.**

Сеньйори заохочували селянство до обробітку ще не освоєних земель, звільняючи його на певний час від сплати податків. Вони розуміли, що це забезпечить їм нові прибутки та зменшить загрозу голоду.

У більшості районів середньовічної Європи для обробітку землі застосовували систему трипілля. Свою землю селянин ділив на три частини. Перша частина з осені засівалася озимими культурами, друга — навесні яровими,

Анна Ярославна. Гравюра.
Кінець XVIII — початок XIX ст.

Зверніть увагу

Діяти всупереч усталеним у середньовічному суспільстві нормам наважувалися лише деякі жінки із заможних верств. Так, дочка великого князя київського Ярослава Мудрого Анна Ярославна, що була королевою Франції, після смерті чоловіка вдруге вийшла заміж, хоча християнське духовенство не схвалювало повторний шлюб.

Словник

Внутрішня колонізація — заселення та господарське освоєння вільних земель у межах країни.

НАПРЯМКИ КОЛОНІЗАЦІЇ

Колонізація

Внутрішня	Зовнішня		
Освоєння вільних земель у Європі	Німецький «наступ на Схід» (на землі слов'янства)	Хрестові походи (Близький Схід)	Реконкіста в Іспанії (Піренейський півострів)

Видавництво "Ранок"

Оранка, сівба, обробка виноградника. Художник Поль Лімбург. XV ст.

» Яку інформацію про види господарювання можна отримати за ілюстрацією?

А-Я Словник

Зовнішня колонізація — створення поселень за межами власної країни, іноді поєднане з підкоренням або винищенням місцевого населення.

Свята Земля — територія, розташована між річкою Йордан і Середземним морем, яку вважають священною в ісламі, християнстві та юдаїзмі. Центром Святої Землі є місто Єрусалим.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- рівень залежності середньовічної людини від природних умов;
- чинники, що мали вирішальний вплив на життя людини в середньовічній Європі;
- значення процесів колонізації для тогочасної Європи та її населення.

третя була під паром, тобто відпочивала (залишалася для відновлення). Наступного року перше поле залишали під паром, друге засівали озимими, а третє — яровими культурами. Крім того, селяни здійснювали сівозміну. Одну й ту саму культуру не сіяли на одному полі декілька років поспіль. Також селяни почали використовувати органічні добрива. Ці зміни в обробітку землі дали змогу дещо збільшити врожайність.

Внутрішня колонізація мала значні позитивні наслідки. Так, зросла кількість населення Європи, вдалося зменшити постійну небезпеку голоду. Поширилося вирощування зернових та городніх культур, змінився раціон населення. За кілька століть наполегливої праці селянства замість «Європи лісів» поступово виникла «Європа полів».

У XIV ст. процес внутрішньої колонізації Європи вповільнився, а після початку «великого голоду» узагалі майже припинився на 100 років.

Поряд із внутрішньою розгорталася **зовнішня колонізація**. У середньовіччі ватаги войовничих норманів (вікінгів) переселилися на землі Русі, до Франції, Англії та Сицилії. Населення Франції рушило за Піренеї, допомагаючи іспанській християнській громаді відвойовувати землі в арабських загарбників та освоювати ці території.

Інколи колонізація набувала воєнного характеру. Як приклад можна навести хрестові походи європейського середньовічного рицарства до **Святої Землі** (детальніше про це ви дізнаєтеся з §18).

Запитання і завдання

Знаємо

1. Середньовічне європейське суспільство потерпало від трьох найбільших лих. Укажіть зайве слово.

   А голод **Б** колонізація
   В хвороби **Г** війни

2. Коли в Європі стався «великий голод»?

Працюємо з хронологією

1315—1317 рр. «Великий голод» у Європі

3. Впишіть у клітинки відсутні літери, щоб отримати назву поняття, визначення якого наведено.*

Переселення народів, груп людей або окремих осіб із місць постійного проживання на нові землі.

	І			А			Я

Аналізуємо і пояснюємо

4. Як ви вважаєте, чи змінилася залежність людини від природи в середньовічній Європі порівняно зі стародавнім світом? Поясніть свою думку.

5. Чи залежало життя середньовічної людини від трьох головних лих цього часу? Дайте аргументовану відповідь.

6. Порівняйте становище жінок із різних соціальних верств у середньовічній Європі.

7. Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що розгортання колонізації в середньовічній Європі перешкоджало освоєнню нових земель, обміну господарським досвідом і культурними досягненнями між її регіонами?

Застосовуємо і творимо

8. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Обчисліть, скільки тривав «великий голод». 2) Скільки років від початку «великого голоду» виповнилося у 2024 р.? 3) На яке століття припав «великий голод» у Європі? У якій частині століття (чверть, перша половина, друга половина тощо) це відбулося?

9. Складіть діаграму «Площа лісів у Європі в XI—XXI ст.» за такими даними: до XI ст. ліси займали 75 % її території, у XIV ст. — 50 %, на початку XXI ст. — до 25 %.

10. В усній або письмовій формі за додатковими джерелами підготуйте розповідь від особи жителя (жительки) однієї з країн середньовічної Європи, що пережив (пережила) «великий голод» 1315—1317 рр.

11. Працюємо разом. Метод «Коло ідей». Обговоріть запитання. 1) Чим відрізнялося життя середньовічної людини в Західній Європі та в Римській імперії? 2) Як у середньовіччі усвідомлювали роль навколишнього середовища для життя і здоров'я людини? Чи намагалися дотримуватися здорового способу життя?

* Тут і далі для виконання таких завдань використовуйте простий олівець.

Видавничий дім "Освіта"

§ 11. Середньовічне європейське суспільство

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яким було суспільство Римської імперії?
2. Чим алод відрізняється від бенефіцію?
3. Хто такі васали й сеньйори?
4. **Працюємо в парах.** Обговоріть, які риси були притаманні життю римського суспільства доби імперії.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що таке «феодалізм»;
- яким було становище трьох станів середньовічного суспільства.

А-Я Словник

Феодалізм — система організації суспільства та влади, характерна для європейського середньовіччя. Єдиного розуміння цього поняття не існує. Одні історики пояснюють його тільки як систему відносин між сеньйорами й васалами, інші — ще як систему поземельних відносин. У середні віки поняття «феодал» і «феодальне суспільство» не використовували. Вони набули поширення лише в XVII—XVIII ст.

rnk.com.ua/107546
Для вас, допитливі

1. Феодалізм

Визначте особливості феодалізму як нового суспільного устрою середньовічної Європи.

Наприкінці VII — на початку VIII ст. у середньовічній Європі нова і стара знать варварського й римського суспільств поступово об'єдналися. Саме вони стали основою для формування панівної верстви, на яку спиралася королівська влада.

Найбільш яскраво це проявилося в Західнофранкському королівстві (майбутній Франції). Влада останніх Каролінгів слабшала, і вони втрачали контроль над своїми володіннями. Цей процес прискорила зовнішня небезпека. Від кінця VIII ст. країни Європи зазнавали нападів норманів на прибережні регіони. До цього додалися спустошливі набіги арабів та угорців. Представники короля на місцях (графи, герцоги) мали в разі небезпеки з'являтися зі своїми загонами для відбиття нападів. Водночас дрібні землевласники, шукаючи порятунку, переходили під захист сильних покровителів — **сеньйорів**.

Людей, які за надання їм захисту мали служити своєму покровителю, прибуваючи озброєними на його вимогу в будь-який час, називали **васалами**. Щоб мати у своєму розпорядженні загін важкоозброєних вершників (рицарів), землевласник міг частину своєї землі роздати воїнам за службу. Натомість вони могли передати її своїм васалам. Це започаткувало нову систему відносин між сеньйорами і васалами — **феодалізм**.

Коли напади норманів почастішали, західнофранкський король Карл II Лисий у 847 р. закликав «кожну вільну людину обрати собі сеньйора». Права сеньйора над його васалами прирівнювалися до влади короля над підданими.

Видавництво «Ранок»

А ще через 30 років король визнав спадковість бенефіціїв і графських титулів. Бенефіції перетворилися на спадкові володіння — **феоди**, а їхніх володарів почали називати феодалами.

Кожен феодал мав велику владу, а останні Каролінги не мали ані авторитету серед феодалів, ані війська для боротьби проти зовнішньої небезпеки. Поступово окремі феодальні володіння почали нагадувати маленькі королівства. У Європі настав час **середньовічної політичної роздробленості**. Король тепер вважався лише «першим серед рівних». Такий устрій поширився і на інші країни Західної та Центральної Європи. Основними причинами встановлення середньовічної політичної роздробленості вважають такі:

- перетворення земельних володінь на спадкові;
- посилення влади графів;
- зростання міст;
- економічний розвиток земель;
- формування нових **етнічних спільностей**;
- велика територія держави, що ускладнювало централізоване управління.

2. Три стани середньовічного суспільства. Духовенство

▸▸ На які стани поділялося середньовічне суспільство?

Протягом **X—XIII ст.** у Західній Європі остаточно сформувалися нові **суспільні стани**. Суспільство поділялося на три основні стани: «ті, що моляться» (священники й ченці), «ті, що воюють» (світські феодали) і «ті, що працюють» (селяни, ремісники та інші). Місце в суспільстві другого та третього станів успадковувалося від батька до сина. Кожен стан мав свої права й обов'язки та був необхідним для існування інших. Так, духовенство піклувалося про душі людей, рицарі захищали країну, а селянство всіх годувало. Ця система поділу суспільства була досить спрощеною і багато в чому не відповідала реальному життю. Насправді в межах кожного з трьох станів існували дрібніші групи, які також мали свої права, привілеї та обов'язки.

Священник, рицар і селянин. Французька мініатюра XIII ст.

А-Я Словник

Феод — земля, надана васалу сеньйором у користування з правом успадкування за умови виконання певних обов'язків.

Середньовічна політична роздробленість — поділ середньовічної держави на малі й великі володіння, які не мали централізованої влади.

Етнічна спільність — угруповання людей, що виникає історично і має певні спільні етнічні ознаки (територія, вірування, мова, культура тощо).

Суспільний стан — велика група людей, умовно об'єднана своїм правовим та економічним становищем у суспільстві.

Україна і світ

Середньовічне суспільство Русі також мало три стани. Це були численні, відносно замкнені суспільні групи зі своїми правами і обов'язками. Над усіма ними стояв великий князь київський.

Видавництво "Ранок"

Замок у Мальборку (Польща) — найбільший у світі середньовічний цегляний замок. Кінець XIII ст. Сучасний вигляд.

Перше найпочесніше місце в середньовічному суспільстві Європи належало духовенству. Його основним обов'язком вважалося здійснення богослужінь і церковних таїнств (хрещення, вінчання, сповіді, причастя тощо).

До першого стану допускали лише вихідців з двох інших. Священниками й ченцями могли стати як молодші сини феодалів, яких віддавали до монастирів, щоб вони не претендували на спадок, так і селянські діти.

Посвяту в священники здійснював єпископ, а місцевий феодал надавав священнику **«титул»** — гарантований прибуток. «Титулом» у середньовічній Європі найчастіше ставав земельний наділ. Унаслідок існування системи «титулів» духовенство залежало від вищих верств середньовічного суспільства або світської (нецерковної) знаті. Священники жили серед вірян у містах та селах, а ченці — у монастирях. Засновниками монастирів були королі й інші представники вищих верств. Вони наділяли монастирі землею й за це мали право призначати старших над ченцями (абатів).

Заради спасіння душі люди часто дарували або заповідали духовенству землі. Тому монастирям належали великі земельні наділи. Чимало представників духовенства мали добру для свого часу освіту. Майже всі вчені й мислителі середньовіччя, а також значна частина письменників, поетів, художників, музикантів належали до духовенства.

3. Феодали. Замки

▸▸ Які особливості мало середньовічне рицарство як суспільний стан?

Світські феодали становили незначну частину населення (2—5 %) та посідали панівне становище в суспільстві. Між кожним феодалом (сеньйором) і його васалом існувала своєрідна усна угода: васал зобов'язувався

віддано служити феодалу, а той обіцяв васалу підтримку й захист. Ця домовленість, проголошена при свідках, вважалася непорушною.

У **IX—XI ст.** через напади арабів, угорців, норманів у Європі з'явився новий вид оборонних споруд — **замки**. Там жили феодали. Оточений ровом із водою, високими стінами й вежами в декілька рядів, замок був надійним укриттям. Над будівлями замку височіла головна вежа — донжон, призначена для оборони. Її підвали пристосовували для зберігання харчових продуктів. Також там часто викопували криницю, влаштовували в'язницю тощо. На верхніх поверхах розміщувалися кімнати феодала, його родини та слуг. Важливим елементом донжона був потаємний хід, що дозволяв мешканцям замку втекти в разі необхідності.

Разом із замками в Європі розвивалося важкоозброєне рицарство, яке становило основу війська середньовічних держав. Рицар був не просто вершником, а самостійною бойовою одиницею. Спершу він був одягнений у кольчугу — сорочку зі скріплених між собою металевих кілець. Згодом її змінили ковані лати, що захищали рицаря з ніг до голови. Крім того, він мав щит, на якому зображували герб — розпізнавальний знак його роду і девіз — стислий вислів, що пояснював зміст герба. Озброєння рицаря складалося з довгого важкого списа й меча (рідше бойової сокири або палиці). Бойовий кінь вершника теж був споряджений обладунками.

Посвячення в рицарі. Мініатюра XIV ст.

▸▸ Яку інформацію про зображений обряд можна отримати за мініатюрою?

rnk.com.ua/107845
Для вас, допитливі

4. Селянство та його обов'язки

▸▸ Яку роль у середньовічному суспільстві відігравало селянство?

Селяни становили найчисленнішу верству середньовічного суспільства. Вони перебували поза відносинами феодалізму, не могли бути васалами, а вважалися підданими.

Західноєвропейський рицар. Сучасна реконструкція.

▸▸ Опишіть вигляд середньовічного рицаря.

Електронний підручник видавництва "РАНОК"

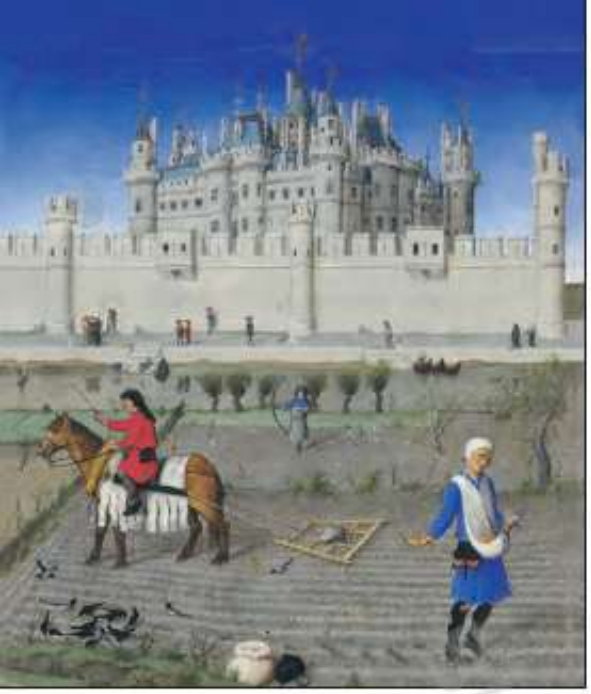

Сівба озимих культур. Художники Поль Лімбург і Жан Коломб. XV ст.

А-Я Словник

Панщина — обов'язкові безоплатні роботи селян у господарстві сеньйора.

Оброк — частина продуктів селянського господарства (зерно, худоба, птиця тощо), яку селянин був зобов'язаний віддавати своєму сеньйору. Оброк міг бути і в грошовій формі.

Громада — група людей, об'єднаних спільністю становища та інтересів із певною метою.

Цікаві факти

У середні віки серед селянства були поширені ранні шлюби: дівчата виходили заміж із 12—13 років, юнаки одружувалися із 14—15 років. Шлюб зазвичай улаштовували батьки. Дітей у шлюбі народжувалося багато, проте до десяти років доживала лише половина з них. Дітей змалку залучали до праці.

Життя в середньовічній Європі спонукало селянство шукати захисту в землевласників. Натомість землевласники отримували право на землю селянина та примушували його відбувати **панщину** та сплачувати **оброк**. Крім того, землевласник вершив суд над своїм селянством, яке, наприклад, не мало права переселятися в іншу місцевість без його дозволу.

При цьому, якщо селянин добре виконував свої обов'язки, землевласник не міг відмовити йому в користуванні земельною ділянкою, на якій працювали його пращури.

Не всі селяни мали однакові права. Селяни поділялися на особисто залежних та особисто вільних. Повинність особисто залежних селян становила панщина, яка досягала трьох-чотирьох днів на тиждень. Також вони віддавали землевласнику оброк. Землевласнику належала не тільки земля, а й усе майно залежного селянина.

Більше прав мали особисто вільні селяни. Вони найчастіше віддавали землевласнику лише оброк за користування землею і захист.

Селянське господарство мало натуральний характер, тобто все необхідне для життя вироблялося на місці: від харчових продуктів до ремісничих виробів. Гроші в селян були рідкістю.

Жити поодинці в ті часи було складно, тому селяни в середньовічній Європі жили **громадами**. У громаду об'єднувалися жителі одного або декількох сіл. Щоб усі мали однакові умови для ведення господарства, поле громади розбивали на ділянки з різною якістю ґрунту, а кожному двору надавали декілька смуг землі. Ліси, пасовища, сіножаті, річки, озера перебували в спільному користуванні громади.

Громада будувала церкви, утримувала священників, доглядала за дорогами, мостами й стежила за порядком. Найсуворішим покаранням вважалося вигнання з громади. У цьому випадку людину позбавляли всіх прав і підтримки.

rnk.com.ua/107547
Працюємо з джерелом

Видавництво "Ранок"

Запитання і завдання

Знаємо

1. Тип суспільних відносин, характерний для феодалізму, — це
   А феод
   Б феодальна залежність
   В феодалізм
   Г середньовічна політична роздробленість
2. Коли в середньовічній Європі почали будувати замки?
3. Впишіть відсутні літери, щоб отримати назву обов'язкових безоплатних робіт селянства в господарстві сеньйора.

	А			И		А

Аналізуємо і пояснюємо

4. Наведіть аргументи, на підставі яких можна стверджувати, що феодалізм став новим суспільним устроєм середньовічної Європи.
5. Чи погоджуєтеся ви з думкою, що духовенство не мало значного впливу на розвиток середньовічної Європи? Дайте аргументовану відповідь.
6. Наведіть факти, що розкривають роль рицарства в середньовічному суспільстві.

Застосовуємо і творимо

7. Складіть таблицю «Три стани середньовічного суспільства». Зазначте стан та особливості становища.
8. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення про повсякденне життя у феодальному замку або селянському господарстві.
9. Тогочасні правителі європейських держав були проти того, щоб васали будували міцні замки. Погрозами, вмовляннями, хитрощами або силою вони примушували їх зруйнувати укріплення. Складіть лист від особи короля до його васалів, у яких він схиляє їх до зруйнування замків. Застосуйте словосполучення і слова: *вимагаю, прошу, пропоную, наполягаю, без нашого дозволу, грабунок подорожніх, розбійництво, підготовка змови проти короля, знущання з населення навколишніх містечок, скарги населення, звернення духовенства.*
10. **Працюємо в малих групах.** Метод «Спільний проєкт». За додатковими джерелами підготуйте і презентуйте на практичному занятті або уроці узагальнення за розділом навчальний проєкт за темою «Найвідоміші середньовічні замки».

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- феодалізм як нову форму суспільних відносин, яка встановилася в середньовічній Європі;
- уявлення середньовічної європейської людини, що правильно організоване суспільство утворено з трьох станів;
- рівень життя кожного з трьох станів середньовічного суспільства.

Працюємо з хронологією

IX—XI ст. — Початок будівництва замків у середньовічній Європі

X—XIII ст. — Формування основних суспільних станів у середньовічній Західній Європі

РЕПРОДУКЦІЯ ПІДРУЧНИКА

§ 12. Християнська церква

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яким було становище християнської церкви за часів Раннього середньовіччя?
2. Чому відбувся розкол у християнській церкві в 1054 р.?
3. Що зробив для оновлення католицької церкви Папа Римський Григорій VIII?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про П'єра Абеляра і Тому Аквінського;
- як церква боролася з єресями;
- як і чому виникли жебрущі ордени;
- про внесок католицької церкви в розвиток освіти в Європі.

А-Я Словник

Схоластика (від латинського слова «школа») — середньовічна європейська філософія, яка поєднувала християнське (католицьке) богослів'я та вчення Арістотеля.

Тома Аквінський. Художник Джентіле да Фабріано. 1400 р.

1. Схоластика. Тома Аквінський

▸▸ Як розвивалася середньовічна схоластика?

У середні віки деякі освічені європейці знайомилися з творами мислителів античності. Найбільший вплив на них мали праці давньогрецького мислителя Арістотеля, на основі яких вони виробили власний спосіб пізнання світу й Бога, який дістав назву **схоластика**. Вона набула значного поширення серед європейських мислителів XI—XV ст. Основними осередками розвитку схоластики стали монастирі та університети. Мислителі намагалися узгодити християнське віровчення з тогочасними науковими і світоглядними уявленнями.

Відомим мислителем-схоластом цього періоду був французький богослов **П'єр Абеляр**. Він визнавав, що єдиним джерелом істини є Святе Письмо, проте вважав, що розібратися в питаннях віри можна тільки за допомогою розуму. «Треба розуміти, щоб вірити», — стверджував він. Основними працями П'єра Абеляра стали «Діалектика», «Вступ до теології», «Пізнай самого себе» та інші. Однак церква вважала, що віра має йти від серця, а не від розуму. Вчення

!! Зверніть увагу

Основні ознаки та особливості середньовічної схоластики:

- намагання об'єднати віру і розум (розум вважали засобом для кращого розуміння сутності християнства);
- активне застосування методів пізнання, сформульованих Арістотелем;
- застосування логічних методів для вирішення світоглядних і богословських проблем;
- запровадження університетської форми освіти, де філософія (особлива форма пізнання світу) та теологія (богослів'я) були головними предметами.

Видавництво «Ранок»

Замок Монсегюр — останній опорний пункт катарів, який був захоплений французьким королем у 1244 р. Сучасний вигляд.

П'єра Абеляра викликало осуд. Усі його книги спалили, а самого мислителя змусили зректися поглядів і стати ченцем.

Вершиною середньовічної схоластики стала діяльність **Томи Аквінського**. Його погляди дістали назву томізм. Головна праця мислителя «Сума богослів'я» об'єднала всі тогочасні уявлення про Бога й людину. Згодом томізм став офіційним вченням католицької церкви, оскільки за його допомогою було обґрунтовано існування Бога.

2. Єресі та боротьба з ними

Якими були основні рухи єретиків та спроби католицької церкви боротися з ними?

У перші століття існування християнської церкви, крім схвалених на церковних соборах уявлень про природу Христа і Божественної Трійці, поширювалися й інші. Їх церква вважала **єрессю**, а осіб, що їх висловлювали, засуджували як **єретиків**. Причини появи єресей були різними. Найчастіше єретиками ставали люди, які сумнівалися, що вчення церкви спроможне врятувати їхню душу, або ті, хто прагнув більш справедливого устрою.

Основними центрами рухів єретиків ставали міста, де жила більшість грамотних людей, що могли читати й тлумачити Святе Письмо.

У середньовіччі вважали, що єресі поширювали об'єднання катарів і вальденсів. Вони

А-Я Словник

Єресь — релігійне вчення, яке суперечить основам панівної церкви.

Єретик — прибічник єресі.

Зверніть увагу

До єресей належало вчення катарів («чистих»), що у XII—XIII ст. поширилося на півдні Франції. Катарів ще називали альбігойцями, тому що їхнім осередком було місто Альбі. Катари навчали, що людина має розірвати зв'язки із земним світом як породженням диявола. Приблизно в той самий час виникло вчення вальденсів. Його заснував багатий купець П'єр Вальдо, який під впливом Біблії, де йшлося про «святу бідність», роздав усе майно бідним і проповідував Євангеліє.

rnk.com.ua/107548
Працюємо з джерелом

Репродукування підручника заборонено

Знак вальденсів із девізом латиною Lux lucet in tenebris («Світло світить у темряві»).

▸▸ Як ви вважаєте, що міг символізувати цей знак вальденсів?

А-Я Словник

Інквізиція — у католицизмі особлива церковна установа для захисту християнського віровчення та боротьби з єресями.

!¦! Зверніть увагу

Релігійні погляди як католиків, так і єретиків вирізнялися фанатизмом: обидві сторони були глибоко переконані, що тільки їхня віра є правильною. Тому єретики часто відмовлялися від покаяння навіть під тортурами та добровільно йшли у вогонь, а інквізитори були впевнені в правильності своїх дій. Викорінити єресі церква так і не змогла.

rnk.com.ua/107549
Для вас, допитливі

заперечували церковну ієрархію та закликали до створення релігійних громад, що існували за часів Христа і його учнів-апостолів. Ця ідея була близькою тим, хто прагнув «дешевої» церкви й незалежності від римських пап.

Переслідування катарів і вальденсів не зупинило поширення єресей у Європі. Тоді Папа Інокентій III закликав усіх християн до збройного походу проти земель, «заражених єрессю». Відбулося декілька рицарських походів до місцевості Лангедок на півдні Франції проти прибічників катарів. Центром їхнього руху стало місто Альбі. Тому ці події дістали назву **Альбігойських війн 1209—1229 рр.**

Походи поширилися майже на всі землі півдня Франції. Альбігойці чинили відчайдушний опір, але зрештою зазнали поразки. Ці події призвели до розорення багатьох міст і загибелі тисяч жителів.

Папи розуміли, що єресі можуть з'явитися знову. Тому світським особам заборонялося мати, читати й тлумачити Біблію. Це могло робити лише духовенство. У єпископствах створювалися спеціальні постійні комісії, які мали розслідувати будь-які прояви єресі, допитувати й засуджувати єретиків. За цими комісіями згодом закріпилася назва святої **інквізиції**. Членам комісії — інквізиторам — було дозволено застосовувати тортури, щоб домогтися від єретиків покаяння у гріхах, після чого їх привселюдно страчували (спалювали на багатті).

3. Жебрущі ордени ченців

▸▸ Як і чому виникли жебрущі ордени ченців?

Чимало людей у середовищі католицького духовенства усвідомлювали, що церква потребує оновлення. До цього їх спонукало поширення рухів єретиків. Священники й ченці розуміли, що боротися з єресями слід не силою зброї, а проповіддю. За зміни в організації церкви, яка б могла протистояти єресі катарів, виступав італійський чернець Франциск Ассизький. Він став одним із перших засновників нових організацій християн — **жебрущих орденів**.

Підручник НУШ

Згодом у Франциска з'явилися послідовники, а в **1209 р.** виник чернечий **Орден францисканців**. Вони створили новий вид чернецтва. Францисканці жили в «євангельській бідності», не усамітнювалися за стінами монастирів, а йшли до людей і проповідували слово Боже. Ченці-жебраки швидко здобули прихильність простого населення. Папа Інокентій III визнав орден, сподіваючись, що він стане опорою папства й посилить авторитет католицької церкви.

Майже одночасно із францисканцями виник **Орден домініканців (1215 р.)**. Його засновник іспанський священник Домінік своїми проповідями намагався боротися проти ідей єретиків-катарів. У нього виникла думка створити братство ченців, які б боролися проти єресі.

Ченці-домініканці славилися своєю освіченістю, часто очолювали кафедри в університетах. Найвидатніші богослови середньовіччя Альберт Великий і Тома Аквінський належали до них. Найбільш підготовлені для **диспутів** з єретиками, домініканці відігравали головну роль у судах інквізиції, проводили допити й чинили суд над єретиками. Домініканці називали себе «псами господніми». На емблемі ордену було зображення собаки, що несе в зубах запалений смолоскип.

Іншими жебрущими орденами, діяльність яких у середньовічній Європі визнала католицька церква, стали кармеліти та августинці.

4. Християнська церква і освіта

Які нові явища виникли в розвитку освіти за часів Раннього середньовіччя?

Католицька церква засновувала школи, де викладало духовенство. Її представники працювали приватними вчителями для дітей знаті. У середньовічній Європі цього періоду існувало три типи шкіл. Нижчі школи діяли при церквах, монастирях, даючи початкові знання тим, хто бажав присвятити себе служінню Богу. Тут вивчали латину, якою велося богослужіння, молитви й сам порядок богослужіння. Середні школи найчастіше створювали в резиденціях

Франциск Ассизький. Художник Хусепе Рібера. 1643 р.

Постать в історії

Франциск Ассизький народився в сім'ї купця з італійського міста Ассизі. Молоді роки він провів у бенкетах і розвагах, але знайомство з текстом Євангелія змінило життя юнака. Прагнучи в усьому наслідувати Христа, він відмовився від майна, залишив дім, вів жебрацьке життя та всі сили віддавав молитвам і проповідям слова Божого. Не маючи церковної освіти, він звертався до слухачів зрозумілою їм простою мовою.

Ая Словник

Жебрущі ордени — католицькі чернечі громади (ордени), які повністю або частково відмовлялися від майна, отримання постійних прибутків і жили милостинею. Їхні проповіді віряни вважали переконливими, оскільки ченці самі дотримувалися того способу життя, до якого закликали.

Диспут — публічне обговорення певної проблеми, під час якого стикаються різні думки.

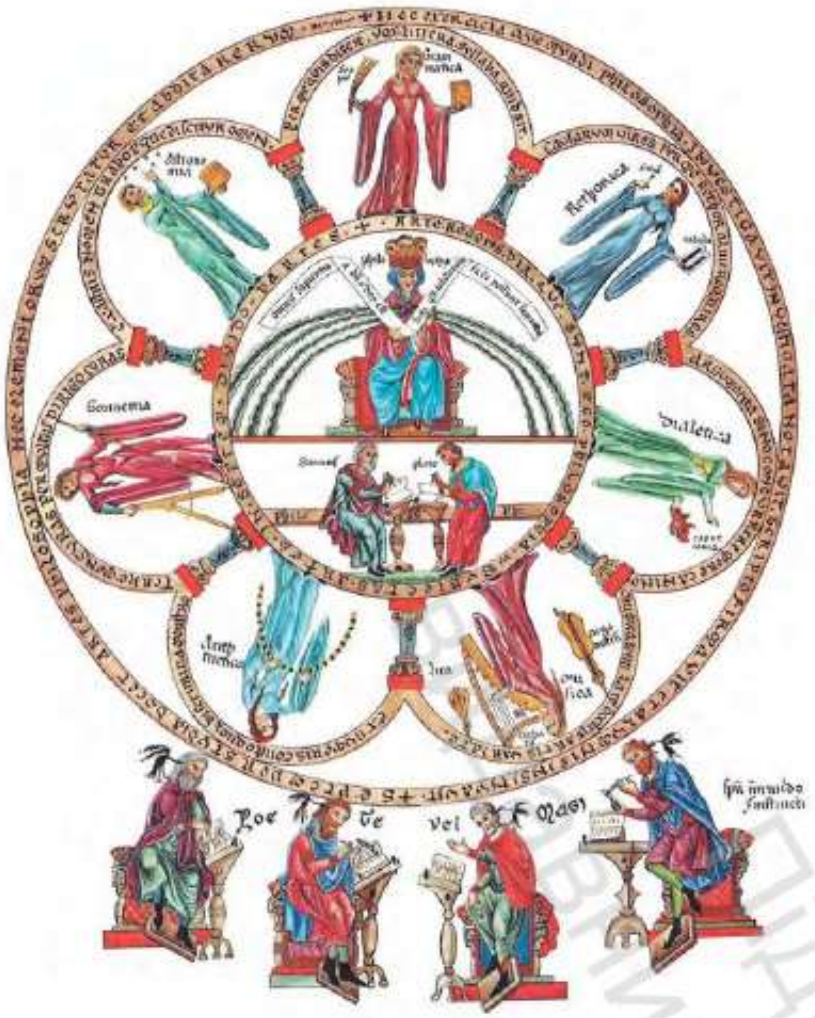

rnk.com.ua/107550
Для вас, допитливі

«Сім вільних мистецтв». Художниця Геррада Ландсберзька. XII ст.

У центрі: «Філософія — володарка і королева всіх мистецтв»; напис навколо: «Філософія і "сім вільних мистецтв"». Фігури, розташовані навколо центральної, починаючи з верхньої: «Граматика (читання, редагування)», «Риторика (софізми, таблиця)», «Діалектика (голова)», «Музика (кіфара, орган)», «Арифметика», «Геометрія (вимірювання)», «Астрономія (астролябія, коло)». Фігури в нижній частині (зліва направо): «поети», «старший», «цей світ вражає».

єпископів. У них вивчали «сім вільних мистецтв»: граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію та музику. Перші три науки становили «тривіум», наступні чотири — «квадривіум».

З XI ст. деякі вільні середні школи почали відокремлюватися від єпископських резиденцій і перетворюватися на нові типи шкіл, які згодом назвали **університетами**. Перші університети стали спільнотами, які об'єднували викладачів та учнів. Учні називали університет «альма-матер», тобто «мати-годувальниця».

Перші такі об'єднання виникли в італійських містах Болонья (**1088 р.**) та Парма (1117 р.), де вивчали медицину та римське право. Упродовж XII—XIII ст. кількість університетів у Європі поступово збільшувалася. Найвідомішими серед них стали Паризький (Сорбонна), Оксфордський і Кембриджський, Саламанкський, Празький університети. Загалом до середини XIV ст. у Європі виникло 23 університети. Тих, хто навчався в університетах, називали студентами. Викладання в усіх країнах велося латиною, що давало студентам змогу почати навчання в одному університеті, а закінчити в іншому. Чіткого терміну навчання не було, і тому деякі студенти здобували освіту досить довго. Основними формами навчання були лекції та диспути.

СТРУКТУРА НАВЧАННЯ В СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Факультет мистецтв
(артистичний, або підготовчий)

Навчання тривало шість-сім років (із 5—16-річного віку). Вивчали «сім вільних мистецтв», як у середніх школах

Юридичний / Медичний / Богословський факультети

Завершенням повного курсу навчання ставало здобуття ступеня доктора, який давав право на викладання в будь-якій школі

- Висловіть обґрунтовану думку щодо того, якою мірою тогочасна університетська освіта задовольняла суспільні запити середньовічної Європи.

5. Католицькі монастирі й собори

- Яке значення мали католицькі монастирі й собори для Європи доби середньовіччя?

Католицькі монастирі й собори стали центрами формування християнського світогляду, розвитку культури, освіти. Крім того, у монастирях розвивалося господарство: там займалися землеробством, скотарством, садівництвом, виготовляли одяг, знаряддя праці, посуд, зброю тощо. У монастирській школі здобувала освіту молодь.

У монастирях розміщували великі бібліотеки, майстерні з переписування книг, складання хронік, тут працювали вчені. У разі нападу ворогів міцні стіни монастиря ставали надійним захистом для жителів навколишніх поселень.

Окрасою кожного монастиря, як і середньовічного західноєвропейського поселення, ставали католицькі собори. У середньовіччі їх будували спочатку в **романському**, а потім у **готичному стилі**.

Прикладом романської будівлі є Вормський собор (Німеччина) із масивним кам'яним склепінням, яке тримається на міцних стінах. Невеликі, схожі на бійниці вікна, пробиті в товстих стінах, горизонтальний поділ стін напівкруглими арками підкреслюють сувору монументальність споруди. Похмуру велич архітектури посилює скульптура, яка лише умовно передає риси людини. Зараз Вормський собор є католицькою церквою.

А-Я Словник

Романський стиль — художній стиль, поширений у Західній Європі в XI—XII ст. В архітектурі він вирізнявся зовнішньою суворістю і масивністю споруд, що мали оборонне призначення.

Готичний стиль — художній стиль європейського мистецтва XII—XV ст. В архітектурі він характеризувався арками із загостреним верхом, вузькими й високими баштами, фасадами, прикрашеними різьбленнями, вітражами у вікнах.

rnk.com.ua/108147
Для вас, допитливі

Абатство Марії Лаах (романський стиль). Німеччина. Сучасний вигляд.

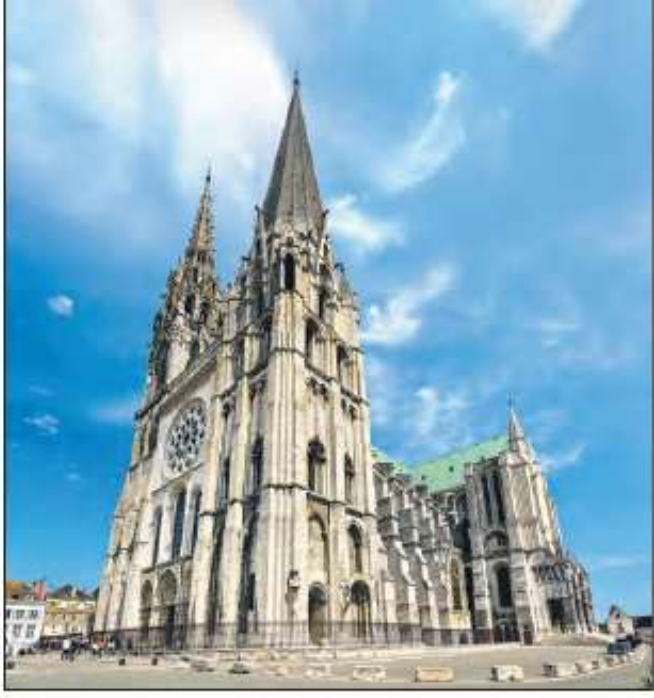

Шартрський собор (готичний стиль). Франція. Сучасний вигляд.

Серед будівель готичного стилю, що набув поширення в Західній Європі XII—XV ст., вирізняються собори в Реймсі, Ам'єні, Лані, Бове, Шартрі, Парижі (Франція). Фундаменти цих будівель зазвичай закладали на глибину до 10 м, завдяки чому їхні вежі підносилися на висоту 40-поверхового будинку. Собор міг вмістити все населення міста.

Собор для людини середньовіччя, переважно неписьменної, був своєрідною «Біблією в камені». Фрески, мозаїки, ікони, скульптури «розповідали» про основи віри, зміст Святого Письма. Вважалося, що спільне будівництво згуртовує міську громаду, робить собор її символом і покровителем.

ОСНОВНІ ВІДМІННОСТІ РОМАНСЬКОГО І ГОТИЧНОГО СТИЛІВ В АРХІТЕКТУРІ

Показники	Романський стиль	Готичний стиль
Походження назви	У перекладі з латинської мови означає «римський». Назва вказує на спорідненість з архітектурною спадщиною Давнього Риму	Уперше назву було вжито у XVI ст. Вона походить від германського племені готів, хоча цей стиль ніяк не пов'язаний з ними. Сучасники називали його «французьким стилем» з огляду на те, що він виник на півдні Франції
Архітектурні особливості	Напівкруглі арки, важке склепіння, міцні й товсті стіни, масивні вежі, невеликі вікна, велетенські скульптурні композиції над порталами храмів	Стрілчастість арок і склепінь, не дуже товсті стіни, маленькі ажурні вежі, прикрашені шпилями, видовжені вікна з вітражами, велика кількість кам'яного різьблення і скульптурних прикрас

▸▸ За додатковими джерелами знайдіть приклади архітектурних пам'яток середньовічної Європи, виконаних у романському й готичному стилях, та опишіть їх.

Запитання і завдання

Знаємо

1. Де виник перший у середньовічній Європі університет?
   А Париж **Б** Прага
   В Болонья **Г** Парма
2. Коли відбувалися Альбігойські війни?
3. Впишіть відсутні літери, щоб отримати поняття, яким позначали релігійне вчення, що суперечило основам християнської віри і не було визнане церквою.

		Е		

Аналізуємо і пояснюємо

4. Яким був внесок П'єра Абеляра і Томи Аквінського в розвиток середньовічного богослів'я? Дайте аргументовану відповідь.
5. Чи потрібно було католицькій церкві вести боротьбу з єресями? Чи були інші шляхи, щоб їх подолати? Поясніть свою думку.
6. Підтвердьте фактами або спростуйте судження, що освіта в середньовіччі розвивалася незалежно від католицької церкви.
7. Якою була роль католицьких монастирів і соборів у розвитку середньовічного суспільства?

Застосовуємо і творимо

8. Покажіть на карті (форзац 2): 1) території, де відбувалися Альбігойські війни; 2) розташування найвідоміших католицьких монастирів у середньовічній Європі.
9. **Працюємо в парах.** Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Скільки років тому виникли Ордени францисканців та домініканців? 2) Які події відбулися в Русі в рік створення університету в місті Болонья? Хто в той час правив у Русі?
10. **Працюємо в малих групах.** Метод «Спільний проєкт». За додатковими джерелами підготуйте і презентуйте на практичному занятті або уроці узагальнення за розділом навчальний проєкт за темою «Визначні католицькі монастирі середньовічної Європи».
11. За додатковими джерелами виконайте одне із завдань (на вибір): 1) підготуйте повідомлення за темою «Жебрущі ордени та їхні засновники»; 2) складіть екскурсійний (туристичний) маршрут «Найвідоміші католицькі собори Європи доби середньовіччя».

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- внесок П'єра Абеляра і Томи Аквінського в розвиток середньовічної схоластики;
- причини виникнення єресей і жебрущих орденів та їхню роль у житті середньовічної Європи;
- значення діяльності католицької церкви для розвитку освіти у середньовіччі;
- роль католицьких монастирів і соборів у середньовіччі.

Працюємо з хронологією

- **1088 р.** — Виникнення першого в середньовічній Європі університету в місті Болонья в Італії
- **1209 р.** — Виникнення Ордену францисканців
- **1209—1229 рр.** — Альбігойські війни
- **1215 р.** — Виникнення Ордену домініканців

Електронний підручник Видавництва «Ранок»

§ 13. Європейське середньовічне місто

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як виникали міста в стародавньому світі?
2. Яким був склад населення міст стародавнього світу? Якими були основні заняття людей?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як виникали середньовічні міста;
- які люди жили в середньовічних містах;
- як міста отримували самоврядування.

☑ Цікаві факти

Найбільша кількість міст у середньовічній Європі була у Фландрії (2/3 населення становили містяни) та Італії (половина населення країни проживала в містах). Середньовічні міста зазвичай були невеликими — 1—3 тис. жителів. Населення лише декількох міст у Європі досягало 100 тис. осіб (Кордова, Севілья, Париж, Мілан, Венеція, Флоренція). Місто Константинополь у період розквіту Візантії налічувало 300—400 тис. осіб.

1. Виникнення середньовічних міст

▸▸ Якими були основні чинники виникнення міст у середньовічній Європі?

Після загибелі Західної Римської імперії життя в її містах занепало. У **X—XI ст.** у Західній Європі почалося відродження деяких старих античних і виникнення нових міст. Відновлення міського життя насамперед зумовили економічні процеси, зокрема розвиток сільського господарства. У селян поступово виникав надлишок сільськогосподарських продуктів, які можна було обміняти на ремісничі вироби. А ремісники вже не встигали виконувати сільськогосподарські роботи, це тільки відривало їх від основної справи. Зрештою ремісництво відокремилося від сільського господарства.

Для збуту своєї продукції ремісники селилися в безпечних місцях, де виникали значні скупчення людей: на перехресті важливих шляхів, на річкових переправах, під стінами замків тощо. Поступово тут формувалися постійні поселення ремісників. Разом із ними оселялися торговці й представники інших спеціальностей, потрібних містянам.

Обов'язковими складовими середньовічного міста були кам'яні захисні стіни, собор, ринкова площа. Також у містах могли розташовуватися фортеці феодалів, монастирі. Плану забудови середньовічного міста, на відміну від античного, не було. Міста розбудовувалися концентричними колами від центру — фортеці або ринкової площі. Вулиці були вузькими, тривалий час не мали бруківки, каналізації, освітлення. Будинки стояли досить тісно й налічували два-три поверхи. Біля будинків розташовувалися сади й городи, у дворі тримали худобу та птицю. За стінами міста жителі мали земельні ділянки й виноградники.

Видавництво «Ранок»

Брюгге (Бельгія). Сучасний вигляд.

Працюємо з джерелом

Із середньовічної «Фландрської хроніки» про виникнення міста Брюгге

Граф Фландрії Бодуен Залізна Рука збудував укріплений замок зі звідним мостом. Після цього для потреб жителів замку почали з'їжджатися до воріт біля мосту торговці або продавці цінних речей, потім крамарі, потім власники заїжджих дворів, щоб нагодувати та дати притулок тим, хто вів торговельні справи в присутності государя, який часто бував там. І почали зводити будинки та влаштовувати заїжджі двори, де розміщувалися ті, хто не міг мешкати всередині замку. У них увійшло у звичку казати: «Ідемо до мосту». Поселення тут настільки розрослося, що незабаром утворилося велике місто, яке й досі має назву «міст», адже їхньою говіркою «брюгге» означає «міст».

- Як у тексті описано процес виникнення середньовічного європейського міста?

- У назвах багатьох європейських міст наявні однакові частини: «бург» (нім.) — фортеця, «хафен» (нім.) — гавань, «фурт» (нім.) — брід, «бридж» (англ.) — міст, «честер» (англ.) — табір. Деякі міста починаються з додатка Сен-, Сант- (святий). Знайдіть такі міста на карті сучасної Європи.

2. Населення міст

- Які групи населення мешкали в середньовічному європейському місті?

Основну частину населення в німецькомовних містах становили **бюргери**, в італомовних — **пополани**, у франкомовних — **буржуа**. Вони були повноправними жителями міста, вели торгівлю, розвивали ремесла, надавали різноманітні послуги (вугільники, м'ясники, пекарі тощо). Частина з них виробляла й продавала речі, що були необхідні містянам і селянам з околиць. Інші, багатші, вели торгівлю

СКЛАД НАСЕЛЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСТА В ЄВРОПІ

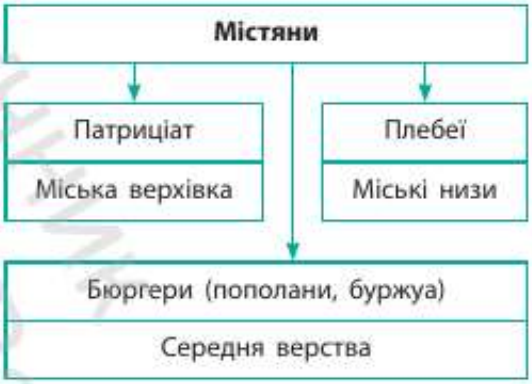

Словник

Бюргери (від німецького слова, що в перекладі означає «фортеця») — вільні повноправні городяни в німецькомовних країнах, у франкомовних — **буржуа**, в італомовних — **пополани**.

А-Я Словник

Патриціат — група сімей, що становила найзаможнішу привілейовану частину населення середньовічних міст Західної Європи, панівна верхівка міста.

Плебеї (плебс) — нижча, найбідніша верства міського населення.

з регіонами або сусідніми країнами, закуповуючи та продаючи багато товарів.

Знатні й заможні жителі міста утворювали **патриціат** — панівну верхівку.

Найбідніші верстви міського населення називали **плебеями (плебс)**. До них належали ті, хто не мав власності й наймався на різні роботи, — вантажники, чорнороби, слуги тощо. У різних містах плебеї становили від 20 до 70 % населення.

Зазвичай населення міст поповнювалося вихідцями із сіл, які тікали від своїх сеньйорів. Якщо такий утікач прожив у місті рік та один день, він ставав вільним.

Будівельний майданчик. Середньовічна гравюра.

3. Цехи. Майстерня ремісника

▸▸ Як розвивалося ремесло в середньовічному місті?

Середньовічні міста Європи розвивалися насамперед як центри ремісничого виробництва. На відміну від селянства, ремісники виготовляли продукцію лише на продаж. Майстерня розміщувалася на першому поверсі будинку, де жив ремісник. Він виготовляв речі самостійно та вручну від початку і до кінця за допомогою простих знарядь праці. Зазвичай майстерня також була крамницею, де ремісник продавав вироблені речі.

Із часом ремісники почали об'єднуватися в **цехи**. Виборна цехова верхівка пильно стежила за тим, щоб усі члени цеху перебували приблизно в однакових умовах. Тоді ж запроваджували правила: скільки годин можна працювати, скільки помічників, приладів (і яких саме) мати. Порушників виключали із цеху, а це означало втрату засобів до існування. Також діяв суворий контроль за якістю виробів.

Перші цехи в середньовічній Європі виникли в X ст. в Італії, а у Франції, Англії та Німеччині — в XI—XII ст. Наприкінці XIII ст. в Парижі працювало понад 130 цехів, що об'єднували близько 5 тис. ремісників.

До цеху входили лише **майстри**. Вони обирали голову й раду цеху. **Підмайстри** — помічники майстрів — членами цеху не вважалися, а отже, не мали привілеїв і права відкривати власну

А-Я Словник

Цехи — закриті організації ремісників однієї спеціальності в межах одного міста, створені з метою усунення суперництва і взаємодопомоги одне одному.

Майстер, підмайстер, учень — у середньовічній Європі працівники ремісничої майстерні з різними правами та обов'язками.

Герби цехів на будинку в історичному центрі середньовічного міста Гент (Бельгія).

справу. Щоб стати майстром, підмайстер мав пройти випробування та створити виріб, який би засвідчував його майстерність. У Франції він називався шедевром. Нижче підмайстра були **учні**, яких ще в дитинстві віддавали майстрам на навчання. Спершу вони виконували обов'язки слуг. Якщо навчання проходило успішно, учень міг стати підмайстром.

Із часом, прагнучи позбутися суперництва, цехи почали обмежувати доступ нових членів. До цеху могли увійти тільки сини або інші близькі родичі майстрів. Так цехи гальмували розвиток ремесла.

4. Торгівля. Лихварі та банкіри

» Що відрізняло середньовічну торгівлю від торгівлі попередніх часів?

Торгівля в басейні Середземного моря ніколи не припинялася, навіть після загибелі Західної Римської імперії. Тканини, посуд, зброя, прянощі в обмін на європейську сільськогосподарську продукцію — це те, на чому вона базувалася на початку середньовіччя. Основні торговельні шляхи пролягали морем і річками. Не дивно, що перші міста виникали на узбережжі або вздовж судноплавних річок.

Для захисту своїх інтересів купці об'єднувалися в **гільдії**. Згодом утворилися торговельні компанії — об'єднання купців із різних міст зі своїми представництвами.

У середні віки торгівлю між різними країнами й регіонами в Середземному морі контролювали купці з італійських міст Венеція та Генуя, де вони конкурували з візантійськими купцями. У Північній Європі в басейні Балтійського й Північного морів торгівлею керував торговельний союз багатих міст, який дістав назву **Ганза**.

☑ Цікаві факти

Крім виробництва, цехи організовували життя та побут ремісників. Члени цеху будували власну церкву, школу, разом відзначали свята. На його утриманні були вдови, сироти, люди з каліцтвом. У разі облоги міста члени цеху під власним прапором утворювали окремий загін, який мав обороняти певну ділянку стіни або вежі.

А-Я Словник

Гільдія (у перекладі з німецької мови — «об'єднання») — у Західній Європі XII—XV ст. організація купців, що захищала інтереси своїх членів, домагалася для них правових і митних пільг.

Ганза (Ганзея, Ганзейський союз) — великий політичний та економічний союз торговельних міст Північно-Західної Європи, що виник у середині XII ст. і проіснував до середини XVII ст. До нього в цей час належало 130 міст. Центром союзу було місто Любек.

Підручник "Ранок"

А-я Словник

Лихварство — надання грошей у борг з умовою сплати відсотків після його повернення.

Міняйло — особа, яка обмінювала монети однієї держави на монети іншої в середньовіччі.

Вексель — документ, за яким одна особа доручала іншій у певному місті виплатити третій особі певну (зазначену) суму.

Україна і світ

На українських землях від часів середньовіччя виникло прислів'я, яке існує дотепер: «Що з воза впало — те пропало!». У деяких місцевостях митні збори брали «з воза», тож власник намагався завантажити його якомога більшою кількістю товарів. Якщо з перевантаженого воза щось випадало, цей товар ставав власністю митників.

Основні торговельні операції здійснювалися на ярмарках — великих щорічних торгах, у яких брали участь купці з різних країн. Тут купці закуповували товари, щоб везти їх далі. У XIII ст. найвідомішими в Європі стали ярмарки на північному сході Франції, у Шампані.

Наприкінці XIII ст. генуезці відкрили морський шлях на північ Європи через Гібралтар. Це здешевило перевезення товарів і залучило до торгівлі північноєвропейські міста.

Будь-які значні грошові операції були неможливі без системи позичок. У суспільстві поширилося **лихварство**. Людей, які позичали гроші за винагороду (під відсотки), називали лихварями.

У середні віки основна частина платежів здійснювалася готівкою. У грошовому обігу було чимало золотих і срібних монет, які карбували в різних містах Європи та Азії. Тому в середньовічному суспільстві з'явилися **міняйли**. Крім обміну монет, вони контролювали і їхню якість, оскільки часто траплялися фальшиві й зіпсовані гроші (із домішками дешевих металів, або вага монети не відповідала встановленій нормі).

У XIV ст. лихварі та міняйли заснували перші банки. Вони надавали дві основні послуги: зберігали гроші й видавали кредити, тобто позичали гроші під відсотки. Розвинулася нова система розрахунків — **векселями**. Так, якщо купець із Любека хотів придбати товар у Венеції, йому не було потреби їхати туди з готівкою. Він вносив необхідну суму в контору, що представляла інтереси його венеціанського торговельного партнера, отримував вексель, який разом із замовленням відправляли до Венеції, і отримував там товар. Гроші, що залишилися в Любеку, могли використовувати венеціанці для закупівлі товарів у цьому місті.

5. Міське самоврядування. Міста-комуни

Яке значення для розвитку європейських середньовічних міст мала їхня боротьба за самоврядування?

Міста, що виникали на землях феодала, були зобов'язані сплачувати податок або відробляти повинності. Жителів міст часто обтяжувала така залежність, і вони прагнули звільнитися від неї. Боротьба міст за свою свободу розгорнулася в XI—XIII ст. Різними шляхами міста домагалися права самоврядування: мати власні виборні органи влади, суди, поліцію, ополчення, податки, скарбницю, закони тощо. Міста, які здобули самоврядування, називалися **комунами**.

rnk.com.ua/107551
Для вас, допитливі

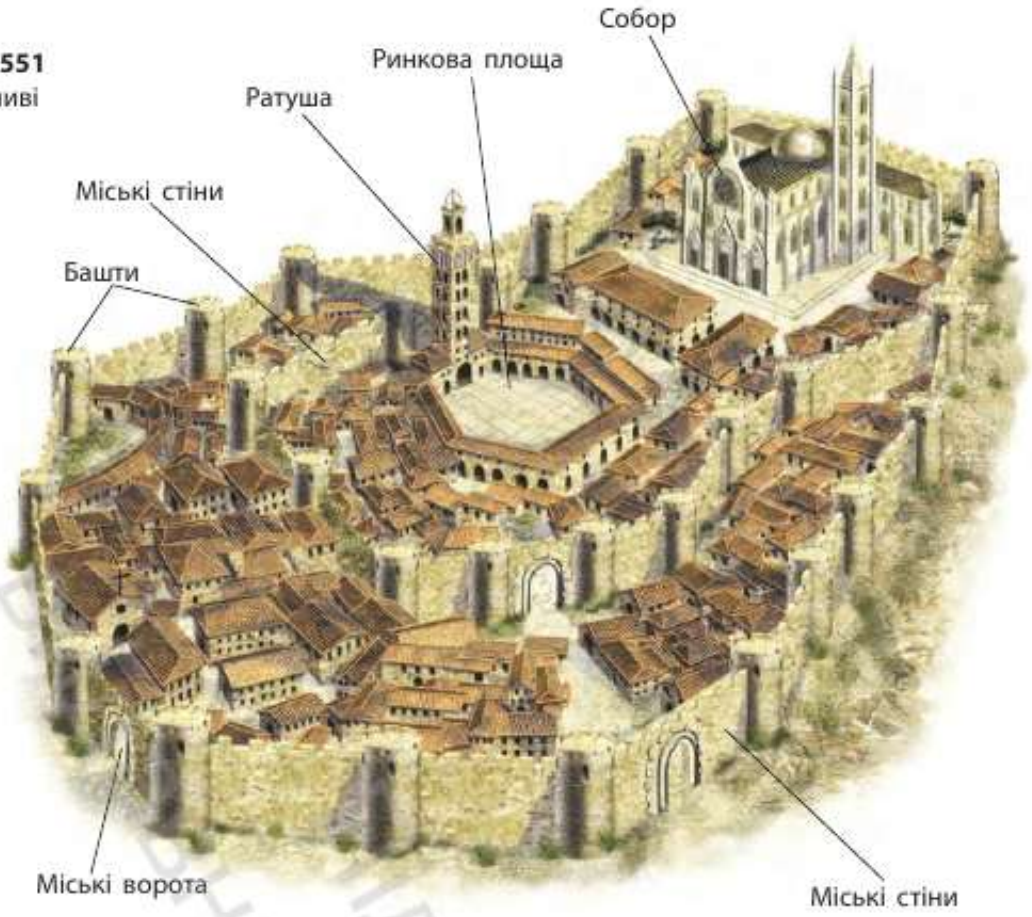

План середньовічного міста.

Перші комуни виникли в Північній Італії в **XI ст.**, а згодом поширилися по всій Європі. Свідченням існування в місті права самоврядування ставала ратуша — будівля, де розміщувався орган міського самоуправління — магістрат.

Наприкінці XII ст. в Німеччині почали формуватися різні системи міського самоврядування на основі традиційного судочинства й німецького звичаєвого права — нюрнберзьке, віденське, любецьке, **магдебурзьке право** та інші. Останнє сформувалося в 1188 р. у саксонському місті Магдебург і набуло поширення в Європі.

Завдяки розвитку ремесла, торгівлі, банківської справи жителі середньовічних міст помітно відрізнялися від сільських. Містяни стали енергійнішими, покладалися переважно на власні сили. Вони значно більше знали про навколишній світ. Містяни завжди поспішали, цінували час. Не випадково перші в Європі годинники виникли саме в містах.

А-Я Словник

Комуна (міська) — самоврядне середньовічне місто, міська республіка.

Магдебурзьке право — одна з найпоширеніших систем міського самоврядування доби середньовіччя в Центральній Європі.

Україна і світ

Магдебурзьке право на українських землях з'явилося в першій половині XIV ст. в містах Королівства Руського (Галицько-Волинської держави) за короля Данила та його наступників. На Закарпатті, яке перебувало у складі Угорського королівства, правителі надавали містам нюрнберзьке право.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- обумовленість виникненню середньовічних міст потребами тогочасної Європи;
- неоднорідність населення в середньовічних містах Європи;
- основи розвитку середньовічного міста;
- вплив цехів і гільдій на розвиток ремесла й торгівлі;
- значення виникнення та поширення комун.

Працюємо з хронологією

X—XI ст.	Відродження давніх і поява нових міст у Західній Європі
XI ст.	Виникнення перших комун у містах Північної Італії
Кінець XII ст.	Поява магдебурзького права

Запитання і завдання

Знаємо

1. У майстерні середньовічного ремісника НЕ працював
   А васал **Б** майстер
   В підмайстер **Г** учень
2. Коли в містах Північної Італії виникли перші комуни?
3. Впишіть відсутні літери, щоб отримати назву організації купців у Західній Європі XII—XV ст., що захищала їхні інтереси.

	І					Я

Аналізуємо і пояснюємо

4. Якою була роль міст у розвитку середньовічної Європи? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Якими були переваги і недоліки організації ремісничого виробництва в Середньовіччі?
6. Чи погоджуєтеся ви з думкою, що рівень розвитку торгівлі в середньовічній Європі був низьким? Поясніть свою відповідь.
7. Якими, на вашу думку, були основні здобутки середньовічних міст у боротьбі за самоврядування?

Застосовуємо і творимо

8. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Скільки років минуло від появи магдебурзького права до року видання цього підручника? 2) За додатковими джерелами з'ясуйте, коли місто Київ отримало магдебурзьке право. Скільки років відділяють цю подію та появу магдебурзького права?
9. Складіть опис повсякденного життя в середньовічному європейському міському будинку, ремісничій майстерні або крамниці.
10. Складіть план торговельної операції середньовічного європейського купця, який прямуватиме з караваном із півдня на північ Європи.
11. **Працюємо в малих групах.** Розв'яжіть пізнавальні завдання. 1) Середньовічне німецьке місто Кельн виникло біля стін стародавнього римського міста. Старе й нове міста в цей час обнесли однією фортечною стіною. Однак історики переконані, що підстав вважати середньовічний Кельн наступником античного міста немає. Чи згодні ви з цим? Чому? 2) На думку вчених, саме містяни зруйнували уявлення тогочасних європейців про гармонійне поєднання трьох станів у суспільстві. Чи погоджуєтеся ви із цим? Доведіть, що з появою міст у середньовічному третьому стані відбулися суттєві зміни.

Видавничий центр «Ранок»

§ 14. Французьке королівство

1. Передумови й початок об'єднання Франції

Якими були передумови та основні події початку об'єднання Франції?

У часи середньовічної політичної роздробленості, яка запанувала в X ст., Франція першою в Західній Європі розпалася на окремі володіння — герцогства Нормандія, Аквітанія, Гасконь, Бургундія, графства Тулузьке, Шампань, Фландрія (вважалося одночасно васалом французького й німецького королів) та інші. Кожне з них утворювало державу в державі, а їхні правителі часто були могутнішими за короля.

Після останнього правителя з династії Каролінгів французька знать обрала новим монархом графа **Гуго Капета**, який започаткував **династію Капетингів** (987—1328 рр.). Її перші представники майже не мали влади в країні й панували лише у своєму **домені** — герцогстві Іль-де-Франс. Спираючись на підтримку представників різних верств населення, вони розпочали боротьбу за об'єднання країни.

За правління **Анрі I** влада короля була вкрай послабленою жорстокими чварами й боротьбою з непокірними васалами. У ці часи Франція, як і вся Європа, переживала господарське піднесення. Проте розвитку заважали міжусобні війни та свавілля феодалів. Тому селяни, ремісники й купці були зацікавлені в сильній королівській владі, яка б об'єднала країну. Монархи, використовуючи це, підтримували міста, захищали їх у боротьбі проти феодалів. Натомість міста допомагали королям приборкувати їхніх непокірних васалів.

Із розвитком господарства відносини між феодалами й селянством швидко змінювалися. Одні феодали намагалися примусити селян платити більше, і не згодні з цим тікали до міст, інші — звільняли їх від залежності

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли було укладено Верденську угоду між онуками Карла Великого та в чому вона полягала?
2. Покажіть на карті (с. 15) межі Західнофранкського королівства за Верденською угодою.
3. Як виникла назва «Франція» і що вона означає?
4. Назвіть основні події розвитку Франції до середини XI ст.
5. Що таке середньовічна політична роздробленість?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про передумови й перебіг об'єднання Франції;
- про процес зосередження влади французькими королями;
- як формувалася станово-представницька монархія у Франції.

Словник

Домен — у середньовічній Європі володіння короля або будь-якого феодала, де він господарював; як правило, домен зазвичай охоплював населені пункти, укріплення, земельні ділянки, пасовища, ліси тощо.

Матеріал підручника "Ранок"

ДИНАСТІЇ ФРАНЦУЗЬКИХ (ФРАНКСЬКИХ) КОРОЛІВ

Меровінги (481—751 рр.)

↓

Каролінги (751—987 рр.)

↓

Капетинги (987—1328 рр.)

↓

Валуа (1328—1589 рр.)

▸▸ Яких представників династії Меровінгів ви знаєте? Чим вони уславилися?

Філіп II Август. Художник Луї-Фелікс Ам'єль. 1837 р.

▸▸ Яке враження, на вашу думку, справляв цей портрет на сучасників? Поясніть свою думку.

rnk.com.ua/107552
Працюємо з джерелом

Україна і світ

Наприкінці 40-х рр. XI ст. король Анрі I відправив посольство до великого князя київського Ярослава Мудрого з проханням віддати за нього заміж дочку Анну. Після одруження вона стала французькою королевою. У шлюбі з Анрі I Анна народила трьох синів. У 1059 р., за традицією Капетингів, Анрі I коронував старшого сина 7-річного Філіпа та зробив його співправителем. Невдовзі Анрі I помер, і Анна Ярославна впродовж шести років правила Францією від імені сина.

й вимагали лише регулярної сплати грошей. Для того щоб утримати в покорі селянство й відшукати втікачів, дрібним і середнім феодалам була потрібна сильна центральна влада, тому вони почали підтримувати монарха. Деякі дрібні рицарі, не вдоволені своїми сеньйорами, також шукали справедливості в короля.

Церква, що засуджувала міжусобні війни, також стала на бік короля. Так, спираючись на підтримку містян, дрібних і середніх феодалів та церкви, французькі королі розпочали боротьбу з тими, хто заважав об'єднанню країни. Із правління **Філіпа I** розпочалося посилення королівської влади. Він розгорнув боротьбу з феодалами, замки яких межували з його володіннями.

На початку XII ст. **Луї VI Товстий** припинив сваволю феодалів на землях свого домену. Наприкінці життя він одружив свого сина з Елеонорою, єдиною спадкоємицею Аквітанії — величезного герцогства на півдні Франції. Проте незабаром вони розлучилися. Новим чоловіком Елеонори Аквітанської став майбутній англійський монарх Генрі II Плантагенет. Після того як він посів престол в Англії, до англійської корони перейшла майже половина території Французького королівства.

Значних успіхів у боротьбі за об'єднання Франції досяг король **Філіп II Август**. Він відібрав в англійських Плантагенетів більшість їхніх французьких володінь, і половина території сучасної Франції опинилася під владою французького короля. Його син Луї VIII Лев установив контроль над багатими містами на півдні країни й Тулузьким графством.

ВИДАВНИЦТВО «РАНОК»

Замок Пюїмартен в Аквітанії (Франція). XIII ст. Сучасний вигляд.

2. Франція за правління Луї IX Святого та Філіпа IV Красивого

▸▸ Які зміни відбулися у Французькому королівстві за правління Луї IX Святого та Філіпа IV Красивого?

Король **Луї IX Святий** уклав з Англією договір, за яким англійськими володіннями у Франції залишалися Аквітанія та Гасконь. У німецьких імператорів він відібрав Південну Італію та Сицилію.

Луї IX запровадив чимало змін в управлінні державою, що сприяло посиленню авторитету королівської влади. На території королівського домену заборонили поєдинки. Для розв'язання суперечок знаті необхідно було звертатися до сеньйорального, міського або королівського суду — Паризького парламенту судових справ, який вважався вищою судовою установою країни. Луї IX започаткував створення в країні єдиної грошової системи. Із часом королівська монета витіснила з обігу місцеві гроші.

Король установив нагляд за королівськими службовцями, щоб вони не брали хабарів і не крали. Правління Луї IX назвали «золотим віком» в історії Французького королівства.

Боротьбу за об'єднання країни продовжив **Філіп IV Красивий**, якого в тогочасній Франції називали «залізним королем». Вигідно одруживши, він отримав Шампань і королівство Наварра, а потім розпочав тривалу боротьбу за графство Фландрія, однак зазнав невдачі. У липні 1302 р. війська Філіпа, що складалися зі **шляхти**, були вщент розбиті фландрським ополченням у битві під Куртре.

Зміцненню королівської влади сприяли суттєве збільшення повноважень королівського суду та створення державної податкової служби.

Цікаві факти

Битва під Куртре 1302 р. увійшла в історію як «битва шпор». Жителі Фландрії на честь здобутої перемоги розвісили в місцевому соборі 500 золотих шпор, знятих із чобіт убитих французьких рицарів.

Битва під Куртре 1302 р. Мініатюра з «Великих французьких хронік». XIV ст.

▸▸ Як мініатюра мала передати характер битви?

А-Я Словник

Шляхта — привілейований стан, що виник у феодальному суспільстві.

Генеральні штати — вища станово-представницька рада у Французькому королівстві в 1302—1789 рр.

Станово-представницька монархія — форма правління, централізована держава, де влада монарха спирається на станово-представницькі органи влади. Станово-представницька монархія стала проміжною ланкою між монархією доби середньовічної політичної роздробленості та абсолютною монархією.

Філіп IV та його родина. Французька мініатюра XIV ст.

Для посилення боєздатності армії шляхетське ополчення замінили найманим військом.

Для здійснення своєї політики Філіп IV потребував багато грошей. Щоб їх отримати, він проявляв винахідливість. За зменшення кількості золота в монеті його прозвали «королем-фальшивомонетником». У країні це призвело до знецінення грошей. Філіп IV брав гроші в борг в італійських банкірів і духовно-рицарського Ордену тамплієрів (про нього та інші духовно-рицарські ордени ви докладно дізнаєтеся з §18). Також король відібрав майно євреїв-лихварів, запровадив податок із духовенства та заборонив вивозити церковну десятину із Французького королівства до Рима. Останнє нововведення спричинило конфлікт короля та Папи Римського.

У **1302 р.** для забезпечення своєї підтримки Філіп IV вперше скликав **Генеральні штати**. Вони діяли не постійно, їх збирали за бажанням короля, щоб надати його рішенням загальнонародного характеру. Кожен стан мав один голос. Законодавчих повноважень Генеральні штати не мали, а лише схвалювали найважливіші державні питання.

Виникнення Генеральних штатів свідчило про формування у Французькому королівстві **станово-представницької монархії**.

Генеральні штати підтримали рішення короля, що церковна десятина має залишатися у Французькому королівстві, і закликали захищати інтереси країни в конфлікті з Папою Римським. Під тиском Філіпа IV було обрано

Видавництво «Ранок»

ГЕНЕРАЛЬНІ ШТАТИ У ФРАНЦУЗЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ (XIV ст.)

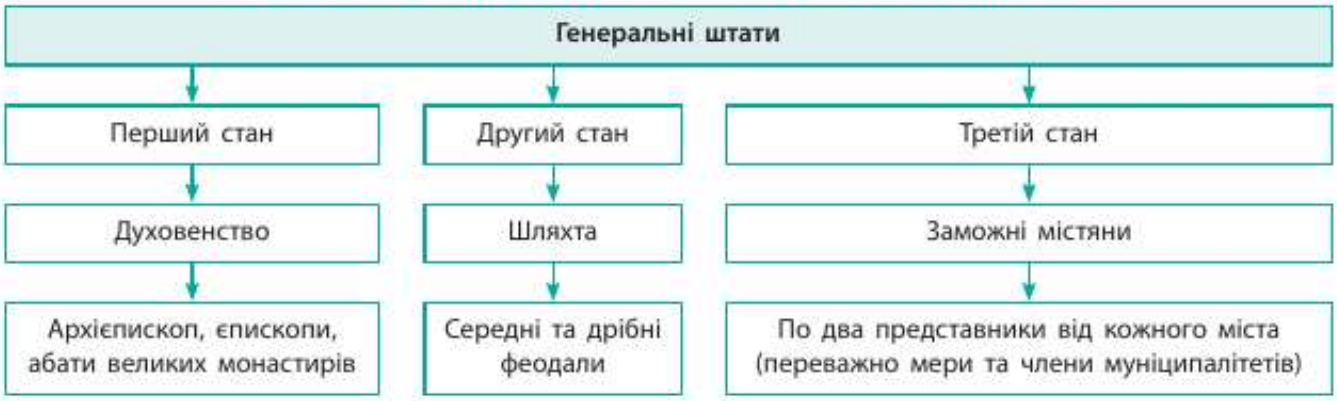

1. Представники яких верств населення тогочасної Франції позбавлялися права на участь у роботі Генеральних штатів? **2.** Що свідчить про те, що в Генеральних штатах надавалася перевага представництву світських і духовних феодалів?

іншого папу, резиденцією якого стало французьке місто Авіньйон. В історію ця подія увійшла як початок «авіньйонського полону» пап (1309—1377 рр.).

За згодою нового авіньйонського папи король ліквідував осередки Ордену тамплієрів, який розмістився у Франції. Філіп IV чимало заборгував йому та сподівався ще й збагатитися. Більшість членів Ордену тамплієрів за наказом короля заарештували, а його майно передали до королівської скарбниці. Проте жодних багатств знайдено не було.

Працюємо разом. Обговоріть, яким було значення діяльності Луї IX Святого і Філіпа IV Красивого для розвитку Французького королівства.

Цікаві факти

Слідство над Орденом тамплієрів у Французькому королівстві тривало сім років. Великого магістра ордену Жака де Моле засудили до спалення на багатті. Він прокляв Папу, короля та його нащадків. Як свідчать історичні джерела, прокляття справдилося. Спочатку, як проголосив великий магістр, помер Папа Климент V, потім — король Філіп IV, далі його три дорослі сини. Королівський престол перейшов до бічної гілки Капетингів — династії Валуа.

Страта Жака де Моле в 1314 р. Французька мініатюра XIV ст.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- боротьбу монархів із династії Капетингів за зміцнення своєї влади у Французькому королівстві;
- зміни, що відбулися у Французькому королівстві за правління Луї IX Святого та Філіпа IV Красивого.

Працюємо з хронологією

1302 р. Скликання Генеральних штатів у Французькому королівстві

Запитання і завдання

Знаємо

1. Який французький монарх одружив свого сина з Елеонорою Аквітанською?
   А Анрі I
   Б Філіп I
   В Луї IV Товстий
   Г Філіп II Август
2. Коли у Французькому королівстві скликали Генеральні штати?
3. Переставте літери, щоб отримати прізвисько одного з французьких королів. Яким був його внесок у розвиток держави?

В	Т	О	И	С	Й	Т

Аналізуємо і пояснюємо

4. Як ви вважаєте, чи потрібно було об'єднання Франції для її подальшого розвитку? Дайте аргументовану відповідь.
5. На прикладах діяльності Луї IX Святого і Філіпа IV Красивого поясніть, за яких умов особа може справити помітний вплив на перебіг подій.

Застосовуємо і творимо

6. Покажіть на карті (форзац 2) події, пов'язані з розвитком Французького королівства в цей період.
7. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Скільки років минуло від дати скликання Генеральних штатів у Французькому королівстві на рік вашого вивчення історії середніх віків? 2) За додатковими джерелами з'ясуйте роки правління короля Філіпа I та визначте, хто в цей період правив Руссю.
8. **Працюємо в парах.** Складіть таблицю «Боротьба королів Франції за зміцнення своєї влади та об'єднання країни».

Король	Заходи, здійснені для зміцнення влади та об'єднання Франції

9. **Працюємо в малих групах.** За додатковими джерелами складіть добірку експонатів до експозиції віртуального музею історії середньовічної Європи «Французьке королівство за доби Зрілого середньовіччя».
10. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення за темою «Перемоги і поразки Філіпа IV».

Видавництво «Ранок»

§ 15. Англійське королівство

1. Нормандське завоювання Англії

Чому стало можливим і як відбулося нормандське завоювання Англії?

У боротьбі проти данців англосаксам допомагало герцогство Нормандія на узбережжі Північної Франції. У 1066 р., скориставшись смертю короля Англії, герцог Нормандії Вільгельм вирішив захопити англійський престол. Велика армія герцога вторглася в країну. **У 1066 р.** Вільгельм розбив англійську армію на чолі з королем Гарольдом у **битві під Гастінгсом**. Король загинув.

Армія нормандського герцога вступила до Лондона, і він став новим королем Англії під іменем **Вільгельм I Завойовник**. Англосаксонська знать, що не визнала його владу, втратила свої володіння. Король став найбільшим землевласником та надавав землі своїм прибічникам — **баронам**.

Король і барони розпочали будівництво в Англії кам'яних замків. У Лондоні, на березі річки Темза, був збудований королівський

Цікаві факти

Останній англійський король Едвард Сповідник не мав прямих спадкоємців. У 1064 р. він призначив своїм наступником на престолі наймогутнішого васала Гарольда. Через деякий час нормандський герцог Вільгельм звільнив останнього з полону, до якого той потрапив. Вдячний за це Гарольд у присутності свідків добровільно визнав Вільгельма спадкоємцем англійської корони. Після смерті Едварда новим англійським королем збори місцевої знаті обрали Гарольда. Проте Вільгельм Нормандський відмовився визнати це і висунув претензії на корону, обґрунтувавши їх порушенням наданої Гарольдом клятви. Папа Римський претензії на трон підтримав.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли Британські острови потрапили під владу Риму?
2. Коли і як утворилися англосаксонські королівства?
3. Покажіть на карті (с. 26) англосаксонські королівства і вкажіть їхні назви.
4. Як король Альфред Великий боровся з нападами норманів?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про зміни в Англійському королівстві після нормандського завоювання;
- про розвиток країни за правління перших монархів із династії Плантагенетів;
- про значення появи «Великої хартії вольностей» та англійського парламенту для суспільства і держави.

Англосаксонський піхотинець (1) і нормандський лучник (2). Сучасна реконструкція.

Електронний варіант підручника

Сцени битви під Гастінгсом 1066 р. із гобелена в місті Байо (Франція): англійське військо відбиває удари нормандської кінноти (1); смерть англійського короля Гарольда (2).

замок Тауер, що став символом влади нового короля. Із часом у країні запанував мир: припинилися данські набіги та усобиці знаті. Вільгельм I установив порядок, за яким усі васали підкорялися не лише своїм сеньйорам, а й королю. Країну поділили на графства, на чолі яких стояли призначені королем шерифи. Вони відповідали за збирання податків до королівської скарбниці, здійснювали судочинство й управляли графствами від імені короля.

Перетворення, які розпочав Вільгельм I, посилили королівську владу, і Англія стала централізованою державою. Його політику продовжив молодший син **Генрі I**. За часів його правління значно зросла роль постійної Королівської ради. До неї належали вищі посадові особи держави: королівський скарбник, керівник канцелярії, судді та вірні королю представники знаті. Вищою судовою установою став Суд

Лондонський Тауер. Сучасний вигляд.

королівської лави. За дорученням короля судді їздили графствами та розглядали там судові справи.

2. Перші Плантагенети

Чим уславилися представники перших Плантагенетів?

Після смерті Генрі I, який не залишив нащадка, розпочалася міжусобиця, що тривала 20 років. Престол посів його онук, молодий граф анжуйський Генрі, що започаткував **династію Плантагенетів**, яка правила країною до кінця XIV ст. Він отримав ім'я **Генрі (Анрі) II Плантагенет**.

Свої зусилля Генрі II зосередив на зміцненні королівської влади в країні. Насамперед він наказав зруйнувати замки феодалів. Також король запровадив судову реформу. Тепер кожна вільна людина в Англії дістала право за певну плату звертатися до королівського суду, оминаючи суд баронів. Королівські судді, що їздили країною, для розгляду справ на місцях залучали присяжних засідателів. Ними ставали 12 місцевих жителів, які складали присягу на Біблії, що чесно виконуватимуть свої обов'язки. Розглянувши справу, вони звітували королівському судді, який призначав покарання або звільняв підсудного. Так виник суд присяжних, що діє і зараз.

Генрі II здійснив також військову реформу. Служба у війську рицарів як васалів короля обмежувалася певною кількістю днів на рік. Король дозволяв деяким рицарям не служити. За це вони мали сплачувати йому «щитові гроші», на які він утримував наймане рицарське військо. Водночас посилили ополчення: кожну вільну людину зобов'язали мати зброю і з'являтися з нею на вимогу короля.

Генрі II намагався поставити під свій контроль англійську церкву. Проте її керівник архієпископ кентерберійський Томас Бекет рішуче виступив проти цього. Коли Томаса Бекета вбили (а дехто стверджував, що це було здійснено за таємним наказом короля), у справу втрутився Папа Римський. Під загрозою

Цікаві факти

У 1086 р. за наказом короля Вільгельма I Завойовника в Англії провели перепис населення. Складені списки дістали назву «Книга Страшного суду», оскільки існувала думка, що Бог судитиме людей за такою самою книгою. Насправді метою перепису було з'ясувати, скільки платників податків живе в країні. Багатьох селян, які до нормандського завоювання були вільними, записали до залежних.

Генрі II. Зображення зі збірки «Подорож Уельсом» Томаса Пеннанта. 1781 р.

Постать в історії

Генрі II Плантагенет (1154—1189 рр.) відіграв важливу роль в історії Англії. Генрі II здобув добру освіту, володів шістьма мовами. Він правив величезними володіннями, у складі яких, крім Англії та Нормандії, були його спадкові землі у Франції — Анжу, Пуату, Турень та інші. Після одруження з Елеонорою Аквітанською Генрі II отримав і її володіння. Англію часів Генрі II Плантагенета вчені називали «Анжуйською імперією».

Королівський герб Англії. XII ст.

Джон Безземельний. Невідомий художник.

відлучення від церкви Генрі II змушений був покаятися та відмовитися від планів щодо реформування церкви.

Генрі II Плантагенета вважають одним із найуспішніших королів середньовічної Англії. За правління його наступників країна поступово занепала.

3. «Велика хартія вольностей»

▸▸ Як з'явилася «Велика хартія вольностей» і в чому полягало її значення?

Наступний король Англії **Річард I Левове Серце** (син Генрі II) був успішним полководцем, талановитим поетом і музикантом, але досить слабким правителем. Більшість часу він проводив у війнах.

Боротьбі проти французького короля присвятив своє правління його наступник **Джон Безземельний**. У війні проти Філіпа II Августа він втратив більшість французьких володінь. Джон Безземельний розпочав боротьбу і проти Папи Римського, але також її програв. Він визнав себе васалом Папи та щороку сплачував йому данину.

Постійне збільшення розмірів податків та невдалі королівські війни викликали невдоволення в країні. Водночас англійські барони розпочали боротьбу за розширення своїх прав. Приводом до цього стало оголошення королем підготовки до чергової війни проти Французького

Працюємо з джерелом

Із «Великої хартії вольностей» (1215 р.)

…9. Ні ми, ні наші чиновники не будемо захоплювати ні землю, ні доходи з неї за борг, поки рухомого [майна] боржника вистачає для сплати боргу; і поручники власне боржника не змушуватимуться [до сплати], поки сам головний боржник буде спроможним заплатити борг.

13. І місто Лондон може мати всі стародавні вольності й вільні свої звичаї як на землі, так і на воді. Окрім того, ми бажаємо і дозволяємо, щоб усі інші міста, і бурги, і містечка, і порти мали всі вольності й вільні свої звичаї.

…39. Жодна вільна людина не буде оштрафована, або ув'язнена, або позбавлена володіння, або якимось чином знедолена, і ми не підемо на неї і не пошлемо на неї, тільки як за законним рішенням рівних їй [людей] і за законом країни.

▸▸ **Працюємо в парах.** Обговоріть і дайте відповіді на запитання. **1.** Які права надавав король різним верствам населення? **2.** Як ви розумієте принцип правосуддя за статтею 39? **3.** Чи змінювала хартія обсяг влади короля? Поясніть свою думку.

А-Я Словник

«Велика хартія вольностей» 1215 р. (від латинського слова *charta* — «грамота», «папір») — перший в історії Англії законодавчий акт, де було закріплено окремі права людини.

Джон Безземельний підписує «Велику хартію вольностей» 1215 р. Гравюра. Художник Едмунд Еванс (за картиною Джеймса Дойла).

королівства. Рицарі не хотіли брати в ній участь та підняли повстання. Повстанці рушили на Лондон і захопили його за підтримки населення. Король Джон, якого повстанці взяли в полон, погодився на їхні вимоги і підписав у **1215 р. «Велику хартію вольностей»**.

«Велика хартія вольностей» містила 63 статті, більшість яких захищали інтереси баронів та обмежували владу короля. Однак важливість «Великої хартії вольностей» полягала в тому, що вона вперше у світі проголошувала принцип недоторканності особи, який було покладено в основу прав людини і громадянина. Також вона убезпечила не тільки знать від свавілля королів, але й рицарів і міщан від утисків знаті.

Проте пізніше король відмовився дотримуватися «Великої хартії вольностей». Розпочалася війна, у розпал якої Джон Безземельний помер.

4. «Парламент Монфора»

▸▸ Які події призвели до виникнення «парламенту Монфора» в Англійському королівстві?

Новим королем Англії барони визнали малолітнього сина Джона Генрі III. Він роздавав іноземцям посади й землі, що обурювало баронів. Міщани, рицарі, вільні селяни також були невдоволені стрімким зростанням кількості урядовців та їхніми зловживаннями. Навесні 1258 р., попри неврожай і голод у країні, король зажадав від баронів третини їхніх доходів на завоювання Сицилійського королівства. Барони відмовили королю і зібрали «скажену раду», яка фактично захопила владу.

В Англії спалахнула війна між баронами та королем. Противників короля очолив граф Сімон де Монфор. Навесні 1264 р. він розбив королівську армію, захопив у полон Генрі III. На деякий час Сімон де Монфор став правителем держави — **лордом-протектором**. У січні **1265 р.** у Вестмінстері він уперше скликав зібрання, на яке, крім представників вищої духовної та світської знаті, запросив по двоє рицарів від кожного графства і по двоє міщан від кожного великого міста.

Коронація Генрі III. Англійська мініатюра XIII ст.

А-Я Словник

Лорд-протектор — титул особи в Англії, якого проголошували правителем держави.

Парламент (від французького слова *parler* — «говорити») — найвища представницька, здебільшого виборна державна установа, законодавчий орган деяких держав.

Сімон де Монфор. Малюнок вітража в соборі Шартра (Франція).

Рицарів обирали вільні платники податків графства, а міщан — органи самоврядування міст. Це зібрання називають **«парламентом Монфора»**. Оскільки до складу парламенту входили виборні особи, іноді його визначають як перший представницький англійський парламент. «Парламент Монфора» започаткував в Англії станове представництво в системі її влади.

Перемога над королем не припинила війни. Селяни громили маєтки прибічників короля, відмовлялися працювати на баронів. Більшість баронів, наляканих війною, повернулася на бік короля. Військо Сімона де Монфора зазнало поразки, сам він загинув у бою. Владу короля Генрі III відновили. Однак за роки війни всі сторони конфлікту переконалися в необхідності зважати на інтереси інших.

Основні права англійського парламенту переважно сформувалися в другій половині XIII — на початку XIV ст. Від **1295 р.** парламент в Англії почав збиратися систематично. Він отримав право затверджувати податки й видавати закони. У 40-х рр. XIV ст. в парламенті утворилися дві палати. Верхня палата називалася **палатою лордів** та складалася з духовних лордів (архієпископів, єпископів та абатів) і світських лордів (баронів). До нижньої палати — **палати громад** — входили рицарі від графств і міщани. Селяни в парламенті представлені не були.

Отже, у **XIII—XIV ст.** в Англії склалася **централізована держава** у вигляді **станово-представницької монархії**.

Запитання і завдання

Знаємо

1. Хто став королем Англії внаслідок її нормандського завоювання?
   - **А** Вільгельм I
   - **Б** Річард I Левове Серце
   - **В** Генрі I
   - **Г** Джон Безземельний
2. Хто підписав «Велику хартію вольностей»?

Видавництво «Ранок»

3. Впишіть у клітинки відсутні літери, щоб прочитати назву представницької установи, створеної в Англії в 1265 р. Сімоном де Монфором.

	A			A		E		

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- нормандське завоювання 1066 р., що відкрило нову сторінку в історії Англії;
- підписання «Великої хартії вольностей», що стало важливою подією не лише для Англії, а й для всієї Європи.

Аналізуємо і пояснюємо

4. Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що нормандське завоювання Англії не вплинуло на її розвиток? Дайте аргументовану відповідь.

5. Яким було значення періоду правління перших Плантагенетів для Англійського королівства? Дайте аргументовану відповідь.

6. Чи є правильним судження, що «Велика хартія вольностей» захищала рицарів і міщан від утисків знаті? Поясніть свою думку.

7. Порівняйте Генеральні штати у Франції та «парламент Монфора» в Англії. Що в них було спільного, а чим вони відрізнялися?

8. Знайдіть на карті (форзац 2) події, пов'язані з розвитком Англійського королівства в цей період. Поясніть їхню роль в історії держави.

Працюємо з хронологією

1066 р. — Битва під Гастінгсом. Нормандське завоювання Англії

1215 р. — Підписання «Великої хартії вольностей»

1265 р. — Утворення «парламенту Монфора» в Англійському королівстві

Застосовуємо і творимо

9. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) За додатковими джерелами з'ясуйте, який монарх правив Французьким королівством у час, коли відбулася битва під Гастінгсом. 2) Скільки років від утворення «парламенту Монфора» відзначали у Великій Британії в рік видання підручника зі всесвітньої історії, за яким ви навчаєтеся?

10. **Працюємо в малих групах.** За додатковими джерелами складіть добірку експонатів до експозиції віртуального музею історії середньовічної Європи «Англійське королівство за доби Зрілого середньовіччя».

11. Складіть повідомлення для соціальної мережі за темою «Період правління перших Плантагенетів в історії Англії».

12. Складіть розповідь про нормандське завоювання Англії від особи: 1) представника англосаксонської знаті; 2) прибічника нормандського герцога Вільгельма; 3) англійського селянина (на вибір).

13. Навчальна гра «Відгадайте героя (героїню)». Правила гри. Учитель (учителька) загадує ім'я історичної особистості за змістом параграфа. Учні та учениці мають за допомогою визначеної кількості запитань (наприклад, десяти) відгадати його. Учитель (учителька) може відповідати лише «так», «ні» або «частково».

§ 16. Священна Римська імперія та італійські держави

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли і як утворилася імперія на чолі з Оттоном I?
2. Як склалася доля Італії після падіння Римської імперії?
3. Що вам відомо про Папську область?
4. Що таке інвеститура?
5. Які відмінності існували між імперіями, що були проголошені Карлом Великим та Оттоном I?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про наймогутніших імператорів Священної Римської імперії;
- чому розпочалася і які наслідки мала боротьба римських пап та імператорів;
- якою була роль Папської області в історії Європи та Італії.

1. Протистояння імператорів і римських пап. «Ходіння в Каноссу»

▸▸ Що стало причиною «ходіння в Каноссу» імператора Генріха IV?

У другій половині XI ст. загострилося протистояння між імператорами та папами римськими. Причиною цього були реформи католицької церкви, здійснені Папою Римським **Григорієм VII** (1073—1085 рр.). Зокрема, рішення про скасування інвеститури викликало обурення в німецького імператора **Генріха IV** (1056—1106 рр.). Спираючись на відданих йому єпископів, імператор позбавив Григорія VII сану. Тоді Папа відлучив Генріха IV від церкви і звільнив його підданих від присяги імператору. Цим скористалися невдоволені Генріхом IV феодали та розпочали повстання проти імператора. Генріху IV довелося шукати примирення. Узимку **1077 р.** імператор приїхав до Папи Римського в замок Каносса на півночі Італії. Протягом трьох діб Генріх IV стояв босоніж в одязі грішника перед воротами, доки не отримав пробачення від Григорія VII.

Імператор Генріх IV і Папа Римський Григорій VII у Каноссі. Художник Майкл Зено Дімер. 1939 р.

Слово «Каносса» після подій 1077 р. стало символом підкорення світської влади духовній, а вислів «ходіння в Каноссу» означає глибоке приниження переможцем переможеного.

rnk.com.ua/107553
Для вас, допитливі

Видавництво «Ранок»

СВЯЩЕННА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ у XIII ст.

- Німецьке королівство на 925 р.
- Слов'янські землі, приєднані до Німеччини за правління Генріха I Птахолова (919—936 рр.)
- Королівство Італія, об'єднане з Німеччиною в 951 р.
- Кордони Священної Римської імперії в 962 р.
- Королівство Бургундія, включене до складу Священної Римської імперії в 1032 р.
- Сицилійське королівство за правління Фрідріха II Штауфена (1197—1250 рр.)
- Слов'янські землі, завойовані імперією в XI—XIII ст.
- ЛЮТИЧІ — Підкорені слов'янські племена
- маркгр. Бранденбург — Німецькі феодальні володіння, утворені на слов'янських землях
- Території, приєднані до імперії до кінця XV ст.
- Східний кордон імперії наприкінці XV ст.
- Території, втрачені імперією
- Швейцарія в XV ст.
- Володіння Папи Римського в X—XII ст.
- Територія Папської області в XIII—XV ст.

▸▸ У яких напрямках розширювалася Священна Римська імперія? Чим ці землі приваблювали імператорів?

Імперська корона (корона Карла Великого) — корона королів та імператорів Священної Римської імперії.

Середньовічний замок гвельфів у провінції Верона (Італія). Сучасний вигляд.

Фортечні стіни замку гвельфів із прямокутними зубцями.

Генріх IV не забув приниження. У 1084 р. він із великою армією рушив на Рим і захопив його. Григорій VII втік на південь Італії, де незабаром помер. Проте протистояння між імператорами і папами на цьому не завершилося. Боротьба імператорів негативно позначалася на розвитку імперії. Імператори, щоб залучити якомога більше сил для походів проти пап, щедро роздавали титули й землі своїм васалам, роблячи їх могутнішими. Те саме робили і папи. Зрештою вже васали почали диктувати волю своєму сеньйору. Як наслідок імператор став верховним сеньйором, якого обирали васали. Він міг ще за життя примусити обрати своїм наступником сина, але принцип виборності залишився.

▸▸ **Працюємо разом**. Метод «Уявний мікрофон». Висловіть думки, чому виник конфлікт між папами та імператорами.

2. Італійські держави

▸▸ **1.** Чому міста Північної Італії та Німеччини не були зацікавлені в сильній імператорській владі у Священній Римській імперії? **2.** Які верстви суспільства Італії могли підтримувати імператорів?

Боротьба між імператорами і папами наростала, а на Апеннінському півострові збільшувалася кількість окремих держав, феодальних володінь і міст. Центр Італії займала Папська область, яка розділяла Італію на дві частини. Це унеможливлювало об'єднання Італії аж до середини XIX ст. У своїх володіннях, крім церковної влади, папи здійснювали таку саму світську владу, як і будь-який правитель Європи. У XIII ст. папи в боротьбі з імператорами домоглися розширення своїх володінь шляхом приєднання сусідніх земель, проте влада на місцях належала великим феодалам.

Середньовічний замок гібелінів Сен-П'єр (Італія). Сучасний вигляд.

Фортечні стіни замку гібелінів у формі хвоста ластівки.

Багато територій на півночі Італії формально належали імператорам. Завдяки торгівлі та ремеслу тут стрімко розвивалися міста. У XI—XII ст. більшість міст стали комунами, здійснюючи самоврядування. Однак конфлікт між папами та імператорами впливав на внутрішнє життя міст. Набула гостроти боротьба між прихильниками пап (гвельфами) та імператорів (гібелінами).

Південноіталійські міста були центрами середземноморської торгівлі. Тут влада Візантії протрималася найдовше. Певний час на цій території панували араби, а в XI ст. її загарбали нормани. Граф Сицилії Рожер II у 1130 р. об'єднав південь Італії та Сицилію в єдине могутнє Сицилійське королівство. Його столицею стало місто Палермо. Сицилійські королі були прямими васалами римських пап, але при цьому проводили самостійну політику.

У Сицилійському королівстві різні народи (італійці, греки, араби, нормандці) спочатку жили мирно. Панувала віротерпимість, що сприяло процвітанню держави. Проте згодом ці землі через протистояння пап та імператорів занепали. Центр середземноморської торгівлі остаточно перемістився на північ Італії до міст Генуя та Венеція.

Битва між гвельфами та гібелінами поблизу містечка Монтаперті в 1260 р. Мініатюра XIV ст. із хроніки Джованні Віллані.

» За додатковими джерелами дізнайтеся про перебіг битви та складіть коротку розповідь про неї.

rnk.com.ua/107554
Для вас, допитливі

Герб Священної Римської імперії. XIII — початок XV ст.

Фрідріх I Барбаросса. Гравюра на міді. 1847 р.

Працюємо з джерелом

Зі звернення Фрідріха I Барбаросси до римлян

Рим більше не в Римі. Хочете знову побачити колишню римську славу, вмілий устрій таборів, доблесть і дисципліну? Усе це перейшло до нас разом з імператорською владою. Я ваш законний господар.

1. Чому влада римських імператорів була привабливою для правителів середньовіччя? **2.** Як імператор обґрунтовував свою владу над Римом?

3. Династія Штауфенів. Піднесення і занепад влади імператорів

1. Чому Штауфени мало переймалися внутрішніми проблемами Німеччини? **2.** Що забезпечувало могутність династії Штауфенів?

Відновити втрачену могутність імперії вдалося трьом імператорам із династії Штауфенів. Так, за імператора **Фрідріха I Барбаросси** (Рудобородого) (1155—1190 рр.) імперію почали називати Священною, хоча офіційно назва закріпилася лише з **1254 р.** Це, на думку імператора, мало підкреслити його незалежність від Папи. Він стверджував, що його імперія освячена Богом, а не Папою. У 1157 р. Папа Римський вимагав від Фрідріха I покори. У відповідь імператор розпочав війну. Він хотів не лише покарати Папу, але й захопити заможні північноіталійські міста. Відчувши загрозу, 15 міст об'єдналися в союз — Ломбардську лігу. У травні 1176 р. в битві під Леньяно війська Ломбардської ліги розбили армію Фрідріха I. Зрештою імператору довелося задовольнитися лише формальною владою над північчю Італії.

Справу з посилення імперії продовжив син Фрідріха I Генріх VI (1191—1197 рр.). Він зумів завоювати Сицилійське королівство і став володарем одразу чотирьох корон: німецької, італійської, сицилійської та імперської. Залежність від нього визнавали король Арагону, що на Піренейському півострові, і навіть англійський король Річард I Левове Серце.

Наступний правитель Фрідріх II (1212—1250 рр.) намагався втримати завойоване та приборкати пап, але лише підірвав сили імперії.

Після смерті останнього представника династії Штауфенів в імперії розпочався період міжцарів'я (1254—1273 рр.). Постали сотні світських і церковних володінь, вільних міст та окремих рицарських територій.

У період міжцарів'я імператора обирали сім наймогутніших князів імперії, яких називали курфюрстами. На імператорську корону претендували представники династій Габсбургів і Люксембургів.

Електронний архів підручників

Генріх VI. Середньовічна мініатюра.

Імператор Священної Римської імперії Фрідріх II у Палермо. Художник Артур фон Рамберг. 1865 р.

У 1273 р. курфюрсти обрали імператором графа Рудольфа Габсбурга, який не мав значних володінь і багатств. Князі сподівалися, що він буде виконавцем їхньої волі. Проте Рудольф швидко захопив Чеське королівство та присвоїв його володіння: Австрію, Штирію, Каринтію та Крайну. Крім того, він поширив свою владу на Ельзас та Швейцарію. Як наслідок до володіння Габсбургів відійшло найбільше герцогство імперії — Австрійське, яке пізніше стало окремою європейською державою — Австрією.

Ослаблення Священної Римської імперії започатковувало нове політичне утворення — Швейцарський союз. **У 1291 р.** громади трьох альпійських земель (кантонів) — Швіц, Урі та Унтервальден — об'єдналися, щоб протистояти спробі імператора Рудольфа I Габсбурга підкорити їх. Імператор та його наступники намагалися об'єднати свої володіння в єдине утворення, а вільні селяни стали цьому на заваді. За народними переказами, боротьбу проти Габсбургів очолив Вільгельм Телль. У 1315 р. селяни вщент розгромили війська Габсбургів біля гори Моргартен. Після цього до Швейцарського союзу приєдналися ще п'ять міських кантонів. Остаточно незалежність Швейцарії було визнано лише в 1648 р.

Статуя Вільгельма Телля. Шаффгаузен (Швейцарія).

rnk.com.ua/107555
Для вас, допитливі

▸▸ Який порядок виборів імператора утвердився в XIII ст.?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- риси розвитку Священної Римської імперії;
- найвидатніших імператорів із династії Штауфенів;
- боротьбу імператорів із римськими папами та її вплив на Священну Римську імперію та Італію.

Працюємо з хронологією

1077 р.	«Ходіння в Каноссу»
1254 р.	Римська імперія почала офіційно називатися Священною
1273 р.	Початок правління династії Габсбургів
1291 р.	Утворення Швейцарського союзу

Запитання і завдання

Знаємо

1. За якої династії Священна Римська імперія сягнула найбільшої могутності?

   А Габсбургів **Б** Штауфенів
   В Люксембургів **Г** Вельфів

2. Коли Римська імперія стала Священною?
3. Впишіть відсутні літери, щоб отримати назву князів, які мали право обирати імператора у Священній Римській імперії.

				Ю				И

Аналізуємо і пояснюємо

4. Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що боротьба імператорів із папами вплинула на розвиток імперії? Дайте аргументовану відповідь.
5. Чи справді «ходіння в Каноссу» не засвідчило поразку імператорів у боротьбі з папами? Поясніть свою думку.
6. Порівняйте розвиток різних регіонів Італії (північ, центр і південь). Що найбільше впливало на їхній розвиток? Яку роль відігравала Папська область у житті Італії та Європи?
7. **Працюємо в парах.** Із чим пов'язані зміни в назві імперії: Римська імперія — Священна Римська імперія — Священна Римська імперія німецької нації?
8. Яким було значення періоду правління Штауфенів для Священної Римської імперії? Які основні проблеми доводилося розв'язувати імператорам? Висловіть припущення, чому імператори мало цікавилися своїми німецькими володіннями.

Застосовуємо і творимо

9. Покажіть на карті (с. 109) події, що змінили межі Священної Римської імперії. Які нові регіони прагнули підкорити імператори?
10. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Скільки років правила династія Штауфенів? 2) Скільки минуло часу від відродження Римської імперії до проголошення її Священною?
11. **Працюємо в малих групах.** За додатковими джерелами складіть добірку експонатів до експозиції віртуального музею за темою (на вибір): 1) «Священна Римська імперія за доби Зрілого середньовіччя»; 2) «Імператори династії Штауфенів».
12. Складіть розповідь про походи імператорів в Італію від особи: 1) представника Папи Римського; 2) прибічника Ломбардської ліги; 3) рицаря імператорської армії (на вибір).

Видавництво "Ранок"

§ 17. Розквіт і занепад Візантійської імперії. Імперія турків-сельджуків. Держави Центрально-Східної Європи

1. Візантія і турки-сельджуки. Держава сельджуків

Яка битва призвела до втрати Візантією її східних володінь?

Постійні війни, що вела Візантія на початку XI ст., виснажили її. Візантійська знать була переконана в тому, що може управляти державою краще за імператора. Поки точилася боротьба за владу, армія слабшала, а імперія опинилася в оточенні ворогів. На Балкани з причорноморських степів вторглися війська печенігів і болгар. Нормани захопили останні володіння візантійців в Італії. Однак найнебезпечнішими противниками імперії стали турки-сельджуки, які наступали на її східні кордони.

Турки-сельджуки є частиною тюркомовних племен огузів, які в IX—X ст. заселяли територію Середньої Азії. Від кінця X ст. їх часто називали туркменами (імовірно, так називали огузів, які прийняли іслам). Згодом вони взяли активну участь у формуванні сучасних етносів турків, азербайджанців і туркменів.

У середині X ст. серед огузів почав виділятися **клан** Сельджукідів. Один із правителів сельджуків Торгул-бек у **1038 р.** проголосив себе **султаном** і розпочав завоювання. Навіть правитель Арабського халіфату був змушений визнати його султаном і «царем Сходу і Заходу». Торгул-бек та його наступники за короткий час підкорили терени Середньої Азії, Ірану, Іраку, Закавказзя, Сирії, майже всієї Малої Азії. Була утворена нова велика мусульманська держава — Сельджуцький султанат, який фактично був **кочовою імперією.**

Візантійський імператор Роман IV у 1068 р. розпочав війну проти турків-сельджуків. Вона тривала з перемінним успіхом.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими були наслідки арабських завоювань для Візантії?
2. Які держави Центрально-Східної Європи постали у VIII—XI ст.?
3. Як відбувалася християнізація держав Центрально-Східної Європи?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як вторгнення турків-сельджуків вплинуло на долю Візантії;
- чим характерна історія Сельджуцького султанату;
- за якої династії Візантія пережила піднесення;
- чому в одних державах Центрально-Східної Європи утвердилася католицька церква, а в інших — православна.

А-Я Словник

Клан — т у т: група родичів, об'єднаних спільним господарством і побутом.

Султан — титул монархів у деяких країнах Сходу.

Кочова імперія — особлива форма організації влади, притаманна суспільствам із кочовим способом життя, що сформувалася внаслідок завоювань.

Зверніть увагу

Основою кочової імперії були степові простори, володіння якими давало можливість контролювати підкорені осілі народи. Великий Євразійський степ створював передумови для організації таких держав, хоча вони були недовговічними. Для кочових імперій важливим був контроль сухопутних торговельних шляхів (перш за все Великого шовкового шляху). Кочові імперії, постійно змінюючи одна одну, існували в Євразії від середини I тис. до н. е. до XVIII ст.

Цікаві факти

Сельджуцькі султани мали звичай призначати правителями окремих областей держави своїх малолітніх синів. Проте реальну владу отримували воєначальники-вихователі (регенти), яких називали атабеками. Траплялося так, що атабеки захоплювали владу і ставали ворогами султана.

Україна і світ

У 1217 (1221) р. турки-сельджуки здійснили похід у Крим із метою підкорення півострова та взяття під контроль торговельних шляхів у Чорному морі. Численний сельджуцький флот підійшов до міста Сугдея (Судак), яке на той час було центром торгівлі в регіоні. Жителі міста звернулися по допомогу до половців і руських князів. Русько-половецьке військо зустріло турків-сельджуків під стінами міста, але зазнало поразки. Після тривалої облоги місто здалося. Це був останній успіх у походах турків-сельджуків. До того ж їхня влада на півострові була нетривалою. Поява монголів у 1223 р. в Криму примусила турків-сельджуків залишити ці землі.

Навесні 1071 р. біля вірменського міста Манцикерт (Маназкерт) візантійська армія зазнала поразки. Імператор і всі воєначальники потрапили в полон. Султан Алп-Арслан («Хоробрий Лев») відпустив імператора лише після його згоди виплачувати туркам-сельджукам величезну данину. Проте внаслідок поразки імператор втратив престол, а договір із сельджуками було розірвано.

Турки-сельджуки рушили на візантійські володіння в Малій Азії. На захоплених землях вони утворили одну із сельджуцьких держав — Румський султанат, або Рум (Рим); так турки-сельджуки називали Візантію. Тепер зі своїх володінь вони могли бачити палац імператора в Константинополі, що розкинувся на протилежному боці затоки Золотий Ріг. Проте повністю захопити Візантію туркам-сельджукам завадила внутрішня боротьба за владу між різними кланами, що послаблювала державу.

Одним із наймогутніших правителів держави сельджуків був султан **Мелік-шах** (1072—1092 рр.). Він особисто об'їжджав свої володіння і цікавився життям підданих. За наказом Мелік-шаха на всіх дорогах були збудовані сторожові пости, які захищали торговельні шляхи від кордонів Китаю до узбережжя Середземного моря, від Кавказу до Індійського океану. Султан мав намір зробити свого онука халіфом і тим самим відродити халіфат, об'єднавши під владою нової династії всіх мусульман. Проте

Коронація Мелік-шаха. Мініатюра 1315 р.

ІМПЕРІЯ ТУРКІВ-СЕЛЬДЖУКІВ СТАНОМ на 1092 р.

За допомогою сучасної політичної карти світу визначте, на території яких держав існувала держава турків-сельджуків.

Мелік-шах несподівано помер, а його сини в боротьбі за владу втратили всі здобутки. Останнім правителем єдиної держави був султан Ахмад Санджар (1118—1157 рр.).

Держава сельджуків розпалася на окремі султанати з власними династіями. Наприкінці XI ст. серйозного удару їм завдали німецькі хрестоносці, а в XIII ст. — монголи.

Працюємо разом. Метод «Уявний мікрофон». Висловіть свою думку щодо того, чому турки-сельджуки не змогли знищити Візантійську імперію.

2. Візантійська імперія в епоху Комнінів

Що сприяло розквіту Візантії за часів династії Комнінів?

У 1081 р. до влади у Візантії прийшов досвідчений воєначальник, який став імператором на ім'я **Алексій I Комнін** (1081—1118 рр.). Він заснував нову **династію Комнінів** (1081—1204 рр.). Спочатку правитель відігнав від східних кордонів турків-сельджуків, а потім рушив проти норманів. Після чотирирічної війни в 1085 р. він примусив норманів залишити Балканський півострів, а також відбив напади кочівників, що панували в Північному Причорномор'ї.

Після цих перемог у Візантійській імперії настав спокій. За часів правління Іоанна II Комніна (1118—1143 рр.) у Візантії загострилися відносини з Венецією. Колишнє союзне місто стало конкурентом імперії в торгівлі.

Поки Візантійська імперія вела наполегливу внутрішню боротьбу, поряд з її східними кордонами посилився Румський султанат турків-сельджуків. У **1176 р.** в битві з ними біля Міріокефалону Візантія була вщент розгромлена та втратила володіння в Малій Азії. Відтоді імперія

Мечеть Каріє в Стамбулі (Туреччина), побудована в період правління династії Комнінів. Сучасний вигляд.

Алексій I Комнін. Середньовічна мініатюра.

▸▸ Яким був внесок Алексія I Комніна в історію Візантії?

припинила завоювання та на всіх своїх кордонах перейшла до оборони. Угорці, серби, болгари почали претендувати на її землі на Балканах. А турки-сельджуки не залишали сподівань завершити підкорення залишків азійських володінь Візантії.

3. Держави Центрально-Східної Європи

▸▸ Які держави Центрально-Східної Європи стали королівствами?

Ослаблення Візантії спричинило нову хвилю змін на Балканському півострові та загалом у Центрально-Східній Європі. Крім візантійських імператорів, за вплив у цьому регіоні боролися Священна Римська імперія, католицька і православна церкви. Місцеві правителі використовували цю боротьбу для зміцнення своєї влади, збільшення володінь, а іноді самі претендували на імператорську корону. Так, у **1085 р.** Чехія стала королівством. Імператор Священної Римської імперії Генріх IV за допомогу в боротьбі проти Папи Римського надав чеському князеві Вратиславу II королівський титул. Із часом правителі Чехії все більше втягувалися у внутрішні проблеми імперії, а чеськими королями стали представники німецької династії Люксембургів, які були претендентами на імператорську владу. За їхнього правління чеська знать і міське населення швидко онімечувалися.

У 1025 р. польський князь Болеслав I теж прийняв титул короля. У XII—XIII ст. Польща, як й інші держави Центрально-Східної Європи, зазнала дроблення. Крім того, на польські землі здійснили напади німецькі хрестоносці та монголи. Єдність Польської держави було відновлено лише за правління **Владислава Локетека** (1306—1333 рр.). У **1320 р.** його проголосили королем.

Політику Владислава Локетека продовжив його син **Казимир III Великий** (1333—1370 рр.). Для зміцнення влади він поділив королівство на адміністративні одиниці (воєводства, каштелянства). Також він створив загальнопольські органи: королівську канцелярію, центральну скарбницю, суд, військо. Було запроваджено повноцінну монету — краківський грош, що сприяло пожвавленню торгівлі. У 1349—1352 рр. до Польського королівства було приєднано Галичину, а в 1366 р. — частину Волині. Також Казимир III до свого титулу додав «король Русі». Католицька церква підтримувала короля у зміцненні центральної влади й розширенні кордонів на схід.

Могутньою державою регіону на цей час було Угорське королівство. Його розташування визначало тісні династичні зв'язки з Руссю (згодом Королівством Руським), Візантійською імперією. Так, певний час руську мову навіть використовували при королівському дворі. У 1181 р. король Бела III запровадив у країні візантійські порядки та звичаї.

В XI—XII ст. угорські королі поширили свою владу на землі Трансільванії, сучасних Словаччини, Хорватії (із Хорватським королівством була укладена особиста унія) та Закарпаття.

У першій половині XIII ст. Угорське королівство сягнуло вершини своєї могутності. Проте угорські королі, як і всі правителі цієї доби, розпочали протистояння з впливовою знаттю, яка накопичила значні земельні володіння. Свавілля знаті загрожувало володінням середніх і дрібних землевласників, що зазвичай перебували на службі в короля. Згодом вони стали основою для нової верстви суспільства — дворянства (шляхти). Саме ця соціальна група очолила рух проти феодальної знаті й домоглася від короля видання в **1222 р. «Золотої булли»**. Цей документ обмежував права короля, магнатів (великих землевласників) та іноземців і гарантував права майбутніх дворян (шляхти). Проте остання стаття булли давала право магнатам чинити опір королю, якщо той не виконував обіцянок.

Казимир III Великий. Художник Леопольд Леффлер. 1864 р.

Цікаві факти

Піднесенню Чеського королівства за династії Люксембургів сприяло виявлення великих покладів срібла (місто Кутня Гора). У 1300 р. срібні копальні були підпорядковані королю Вацлаву II, який почав карбувати повноцінні монети. Празький грош став головною монетою країни.

Словник

Булла — особливо важливий документ, скріплений металевою печаткою — буллою.

rnk.com.ua/107776
Для вас, допитливі

Зверніть увагу

Важливе значення для розвитку Центрально-Східної Європи мало укладення в **1335 р.** у Вишеграді військового і торговельного союзу Угорського, Чеського й Польського королівств. У 1991 р. Угорщина, Польща, Чехословаччина відновили цей союз.

У 1301 р. династія Арпадів, що правила з IX ст., обірвалася, і розпочався період правління представників європейських династій. Нові правителі відходили від візантійських традицій. За **Карла I Роберта** (1301—1342 рр.) з Анжуйської династії Угорське королівство охопило економічне піднесення. Продовжували швидко зростати міста, які мали статус «вільних королівських міст». Проте значну частину їхнього населення становили німецькі поселенці. Найбільшим містом була Буда. Королівство все більше втягувалося в європейську політику. У зовнішній політиці Карл I Роберт віддавав перевагу дипломатії.

Протилежністю Карла був його син **Лайош (Людовік) I Великий** (1342—1382 рр.). Протягом свого правління він прагнув об'єднати землі Центрально-Східної Європи від Адріатичного до Чорного моря, від Балтії до Греції. Він володів угорською, хорватською, польською і руською коронами. Правителі Молдавського князівства, Валахії, Болгарії, Сербії та інших земель були його васалами. Однак це лише додало Угорському королівству ворогів. Після смерті Лайоша (Людовіка) I королем було обрано імператора Священної Римської імперії **Сигізмунда (Жигмонда) Люксембурга** (1387—1437 рр.).

Лайош (Людовік) I Великий. Художник Марчелло Баччареллі. 1768—1771 рр.

У середині XIII ст., опинившись під загрозою знищення німецькими хрестоносцями, литовські племена об'єдналися під владою князя **Міндовга** та утворили **Велике князівство Литовське**. У першій половині XIV ст. за князів Вітеня (1293—1316 рр.) і Гедиміна (1316—1341 рр.) держава розпочала боротьбу за спадщину Русі й Королівства Руського. Князь **Гедимін** став засновником литовської династії.

Завдяки значним територіальним здобуткам Велике князівство Литовське стало могутньою державою. Литовські князі не змінювали соціально-політичний устрій приєднаних земель, дотримуючись принципу «нового не вводимо і старого не рушимо». Великий князь литовський Ольгерд (1345—1377 рр.) продовжив цю політику, розширюючи володіння держави завдяки приєднанню руських князівств.

Україна і світ

Після смерті Лайоша (Людовіка) I польський престол посіла його дочка Ядвіга, а Королівство Руське (Галичину) успадкувала дочка Марія. Відтоді всіх угорських королів до XX ст. титулували королями Галичини та Володимирії, на відміну від польських королів, що мали титул панів, володарів, великих князів Русі.

СЕРБСЬКА ДЕРЖАВА ЗА ПРАВЛІННЯ СТЕФАНА ДУШАНА
ДРУГА БОЛГАРСЬКА ДЕРЖАВА В ПЕРІОД НАЙБІЛЬШОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗШИРЕННЯ

Зіставте території Сербської держави за Стефана Душана та Другої Болгарської держави. Визначте, які території були предметом їхніх територіальних суперечок.

На Балканському півострові через ослаблення Візантії набирали силу Сербія і Болгарія.

У XII ст. сербські державні утворення були об'єднані під владою династії Неманичів. Провідну роль у цьому відіграв **Стефан Неманя**. Він позбувся залежності від Візантії і розширив свої володіння до Адріатичного моря. Його син **Стефан II** у **1217 р.** отримав від Папи Римського Інокентія III корону, а також домігся автокефалії (самостійності) Сербської православної церкви.

Період правління **Стефана Уроша IV Душана Могутнього** (1308—1355 рр.) став важливою сторінкою в історії Сербії. Стефан IV захопив на північному заході Боснію, відтіснивши Угорське королівство, на південному заході — Епір (Албанію), значну частину Фессалії і Македонії та дійшов до берегів Егейського моря, розділивши в такий спосіб візантійські землі навпіл. Стефан IV узяв собі титул імператора сербів, греків, болгар і албанців. Також він домігся, щоб митрополит Сербської православної церкви став патріархом. Збірник законів «Законник Стефана Душана» став однією з найвизначніших пам'яток слов'янського права. Проте Стефан IV не встиг установити порядок успадкування престолу, і зібрані ним землі невдовзі було втрачено.

Болгарію змогли відродити в 1185 р. брати Іван Асень, Петро (Теодор), Калоян, які підняли повстання проти візантійської влади. Так постала **Друга Болгарська держава** (1185—1396 рр.), що об'єднувала не тільки болгар та інших слов'ян, а й валахів. Проте здобутки братів ледь не звів нанівець їхній наступник Боріл, що незаконно посів престол.

Коронація сербського правителя Стефана Душана як імператора Східної Римської імперії. Художник Альфонс Муха. 1926 р.

Іван Асень II. Художник Георги Данчов.

У 1218 р. законним правителем став **Іван Асень II** (1218—1241 рр.). За його правління Друга Болгарська держава набула найбільшої могутності. Своєю політикою він намагався домогтися автокефалії Болгарської православної церкви і визнання територіальних кордонів держави. Для цього Іван Асень II спирався на «шлюбну дипломатію» і військову силу. Зрештою митрополита Болгарської православної церкви було визнано патріархом.

Наприкінці правління Івана Асеня II Болгарську державу спіткали внутрішні негаразди: поширення чуми та вторгнення монгольських військ. За наступних правителів держава швидко втрачала свої володіння та зрештою була підкорена турками-османами.

Отже, занепад Візантії, дроблення Русі, експансія німецьких імператорів, поширення європейських династій суттєво змінили ситуацію в Центрально-Східній Європі.

rnk.com.ua/107556
Для вас, допитливі

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- наслідки вторгнення сельджуцьких племен на Близький Схід;
- внутрішню слабкість держави турків-сельджуків;
- особливості розвитку держав Центрально-Східної Європи та вплив на нього Візантійської і Священної Римської імперій.

Працюємо в парах. Обговоріть, яка імперія — Візантійська чи Священна Римська — мала переважний вплив на розвиток держав Центрально-Східної Європи. Аргументуйте свою думку.

Запитання і завдання

Знаємо

1. Яке королівство Центрально-Східної Європи стало частиною Священної Римської імперії?
   А Польське **Б** Угорське
   В Чеське **Г** Сербське
2. Коли була проголошена «Золота булла» угорського короля?

3. Впишіть відсутні літери та прочитайте назву кочового народу.

	Е		Ь			У		И

Аналізуємо і пояснюємо

4. Дайте обґрунтовані відповіді на запитання. 1) Чим були зумовлені успіхи турків-сельджуків у завойовницьких походах? 2) Чому час правління династії Комнінів називають «останнім століттям слави Візантії»? 3) Що спричинило появу Великого князівства Литовського? 4) Занепад Візантійської імперії — випадкова чи закономірна подія?

5. Чи можна стверджувати, що держави Центрально-Східної Європи переважно були нестійкими утвореннями? Що зумовлювало об'єднання кількох держав під владою одного монарха, династії? Поясніть свою думку.

6. Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що Казимир III Великий, Лайош (Людовік) I Великий, Стефан Урош IV Душан Могутній, Іван Асень II були визначними історичними особистостями? Дайте обґрунтовану відповідь.

Застосовуємо і творимо

7. Покажіть на карті в атласі: 1) імперію сельджуків на час її найбільшого розширення; 2) Польське королівство за Казимира III Великого; 3) територію Другої Болгарської держави на час найбільшого розширення; 4) держави, на які поширювалася влада Лайоша (Людовіка) I Великого; 5) землі Сербії за правління Стефана Уроша IV Душана Могутнього.

8. Працюємо в парах. За допомогою «лінії часу» обчисліть: 1) тривалість існування імперії турків-сельджуків, Другої Болгарської держави; 2) роки відзначення тисячоліття Чеського, Польського та Угорського королівств.

9. Працюємо разом. Створіть синхроністичну хронологічну таблицю «Центрально-Східна Європа в добу Зрілого середньовіччя».

Працюємо з хронологією

1038—1194 рр.	Імперія турків-сельджуків
1085 р.	Перетворення Чеської держави на королівство
1217 р.	Коронація правителя Сербії
1222 р.	«Золота булла» угорського короля
Середина XIII ст.	Утворення Великого князівства Литовського
1320 р.	Відновлення єдності Польського королівства
1335 р.	Укладення у Вишеграді військового і торговельного союзу Угорського, Чеського й Польського королівств

Печатка, що скріплювала «Золоту буллу» 1222 р.

Електронний підручник "Ранок"

§ 18. Хрестові походи на Близький Схід і в Балтію. Початок Реконкісти

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке колонізація? Наведіть приклади зовнішньої колонізації в середньовіччі.
2. Що таке паломництво?
3. Що християни вважали Святою Землею і чому?
4. Під чиєю владою перебувала Свята Земля наприкінці XI ст.? Покажіть її на карті (форзац 2).

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що спричинило хрестові походи;
- якими були основні події та результати перших чотирьох хрестових походів у Палестину;
- яке значення мали хрестові походи для розвитку середньовічної Європи;
- про духовно-рицарські ордени.

А-Я Словник

Хрестові походи — воєнні експедиції християн в XI—XV ст., що дали обітницю звільнити Святу Землю від мусульман. У 1096—1291 рр. європейці здійснили вісім хрестових походів до Святої Землі. Також назву «хрестові походи» використовували щодо релігійних війн, які вела католицька церква з метою захисту, поширення та утвердження християнства.

1. Причини хрестових походів

▸▸ Що спонукало європейців до хрестових походів?

Хрестові походи були одним із проявів зовнішньої колонізації європейців, розширення меж християнського світу. Метою походів проголошувалося прагнення християн повернути владу над Єрусалимом, Палестиною та Піренейським півостровом. Згодом цю назву використовували для позначення походів європейських рицарів проти язичницьких племен Балтії, приборкання рухів єретиків і протидії вторгненню до Європи турків-османів.

Для того щоб зрозуміти причини хрестових походів, необхідно з'ясувати, яким був християнський світ наприкінці XI ст. Європейське рицарство в цей час перебувало у складній ситуації. За правом майорату (першості в успадкуванні) маєток феодала переходив його старшому синові, а молодші сини були змушені самі шукати засоби до існування. Так з'явилися безземельні рицарі (вони становили майже 90 %), що грабували та влаштовували війни зі слабшими сусідами.

Крім того, наприкінці століття протягом семи років європейські країни потерпали від голоду, поширення чуми та інших хвороб. Усі чекали на Божу кару за свої гріхи та були готові спокутувати їх паломництвом до Святої Землі або іншим подвигом за віру. Паломники, що поверталися з Єрусалима, відвідавши Гроб Господній (місце поховання Ісуса Христа), розповідали про переслідування християн турками-сельджуками. Візантійський імператор Алексій I Комнін звернувся до Папи Римського з проханням про допомогу через постійні напади турків-османів. Його заклик було почуто. У **1095 р.** у французькому місті Клермон відбувся великий церковний собор. Після його завершення Папа Урбан II

Електронний архів підручників

Зверніть увагу

«Так хоче Бог!» — ці слова Папи Урбана II проповідники поширили по всій Європі. У Франції, Німеччині, Італії люди нашивали на одяг хрести, називаючи себе паломниками, а свій похід — паломництвом, або священним шляхом. Набагато пізніше ці походи до Святої Землі дістали назву хрестових, а їхніх учасників почали називати хрестоносцями. Кожен, хто ставав хрестоносцем, отримував певні привілеї — спокутування гріхів, непідсудність світській владі, недоторканність майна тощо.

Папа Урбан II закликає до хрестового походу в 1095 р. у Клермоні. Художник Жан Фуке. 1455 р.

звернувся з промовою до натовпу, який зібрався на площі. Він закликав усіх до походу на Схід заради визволення Палестини з-під влади «невірних» і повернення християнам Гробу Господнього. Усім визволителям Святої Землі Папа пообіцяв спокутування гріхів.

Працюємо в парах. **1.** Якою була мета хрестового походу в Палестину? **2.** Хто міг узяти в ньому участь?

2. Перший хрестовий похід. Духовно-рицарські ордени

Якими були результати Першого хрестового походу?

У **1096—1099 рр.** відбувся Перший хрестовий похід. Спочатку до Святої Землі вирушили тисячі непідготовлених і неозброєних французьких і німецьких селян, але їх швидко розгромили турки-сельджуки. Незабаром прибули основні сили хрестоносців, що складалися з добре озброєних чотирьох рицарських армій. Їхні дії в Малій Азії проти турків-сельджуків були успішними. У червні **1099 р.** рицарі розпочали облогу Єрусалима. Після декількох невдалих штурмів зрештою вони захопили місто та влаштували там різанину місцевих мусульман і юдеїв.

До початку XII ст. хрестоносці побудували в Сирії та Палестині міцні замки й заснували там декілька своїх держав. Головним вважалося Єрусалимське королівство, а його правителя проголосили захисником Гробу Господнього.

На завойованих землях хрестоносці організували три **духовно-рицарські ордени**. У 1099 р. було засновано **Орден госпітальєрів**, або іоаннітів. Назва пов'язана з тим, що в Єрусалимі раніше існував будинок для відпочинку паломників — госпіталь (притулок) Святого Іоанна, патріарха Александрійського (VII ст.). Своїм завданням орден проголосив лікування хворих і боротьбу з ворогами християнства. Після відвоювання мусульманами в 1309 р. Палестини госпітальєри оселилися на острові Родос. Коли в 1522 р. його захопили турки-османи, орден переїхав на острів Мальта й став Мальтійським. Він існує дотепер і займається благодійністю.

Храм Гробу Господнього в Єрусалимі (Ізраїль). Сучасний вигляд.

Цікаві факти

Ордени хрестоносців були підпорядковані безпосередньо Папі Римському. На обладунки «брати-рицарі» одягали довгі плащі — мантії. Іоанніти мали чорний плащ із білим восьмиконечним хрестом, тампліє-ри — білий плащ із червоним восьмиконечним хрестом, тевтонці — білий плащ із простим чорним хрестом.

А-Я Словник

Духовно-рицарські ордени — у Західній та Центральній Європі військово-чернечі організації рицарів, які створювалися в період хрестових походів під керівництвом католицької церкви переважно для боротьби з ворогами християнської віри.

На початку XII ст. французькі рицарі заснували **Орден тамплієрів**, або храмовників (у перекладі з французької мови *temple* — «храм»). Резиденція ордену була розташована в Єрусалимі, на місці храму Соломона. Метою ордену проголосили захист шляхів до Святої Землі та самих паломників. Тамплієри, на відміну від інших орденів, мали значний вплив у Європі та попри обітницю бідності накопичили значні багатства.

У 1190 р. німецькі хрестоносці заснували в Палестині **Тевтонський орден**. Він захищав угорські землі від половців, а згодом перемістився до Східної Балтії. Спочатку метою ордену була оборона польських земель від нападів місцевих племен пруссів. Проте невдовзі він завоював усі прусські землі й створив на них власну державу.

Представники духовно-рицарських орденів.

▸▸ За матеріалом параграфа і додатковими джерелами визначте, рицарі яких орденів зображені на ілюстрації.

3. Другий і Третій хрестові походи

▸▸ Чому Другий і Третій хрестові походи не досягли проголошеної мети?

У середині XII ст. турки-сельджуки перейшли в наступ на хрестоносців і проголосили джихад — священну війну за мусульманську віру. Єрусалимський король, втративши більшу частину своїх володінь, звернувся по допомогу до Папи,

Саладін і єрусалимський король Гі де Лузіньян після битви під Хаттіні в 1187 р. Художник Саїд Тахсін. 1954 р.

Саладін помилував полоненого правителя зі словами: «Король короля не вбиває», а через рік звільнив його.

Висловіть припущення, чим зумовлені такі дії Саладіна. Як цей вчинок характеризує його?

який у відповідь оголосив **Другий хрестовий похід** (1147—1149 рр.). Його очолили німецький імператор Конрад III і французький король Луї VII. Похід завершився поразкою.

У 70—80-х рр. XII ст. з новою силою спалахнула боротьба між хрестоносцями та сельджуцькими правителями. Після низки невдалих нападів на держави хрестоносців у 1187 р. єгипетський султан **Саладін (Салах-ад-Дін)** розгромив хрестоносців у битві під Хаттіні (Тверія) і захопив Єрусалим.

Для визволення міста Папа Римський проголосив **Третій хрестовий похід** (1189—1192 рр.). Ним керували німецький імператор Фрідріх I Барбаросса, французький король Філіп II Август та англійський король Річард I Левове Серце. Проте німецький імператор на початку походу потонув у річці, а французький та англійський королі, між якими існувала взаємна ворожнеча, лише чинили перешкоди один одному. Висадившись у 1191 р. в Сирії, англійські й французькі війська оточили фортецю Акру та після тривалої облоги захопили її. Потім французькі загони повернулися додому, залишивши англійців.

Річард I Левове Серце тричі марно намагався взяти Єрусалим. Він лише уклав угоду із Саладіном, за якою султан на три роки дозволив християнським паломникам відвідувати священні міста Єрусалим, Назарет і Віфлеєм.

Постать в історії

Саладін — курдський полководець і султан Єгипту, Сирії та інших мусульманських земель у XII ст., був одним із найвидатніших лідерів мусульманського світу. Він народився в 1137 р. в Тікриті (тепер Ірак) у родині полководця, у 1169 р. став візиром Єгипту, а в 1171 р. — султаном. Після появи хрестоносців на Близькому Сході правитель почав об'єднувати мусульман у боротьбі проти них. У 1187 р. Саладін здобув перемогу над хрестоносцями в битві під Хаттіні (Тверія) та вигнав їх із Єрусалима. Саладін знав кілька мов, цікавився наукою та філософією, був засновником медресе. Саладін помер у 1193 р. Його могила в Дамаску (Сирія) є місцем паломництва.

Зверніть увагу

Другий і Третій хрестові походи засвідчили, що західний християнський світ уже не мав релігійного піднесення, як раніше. Католицька церква була не здатна подолати суперечки між державами Західної Європи за допомогою віри.

Облога Акри. Художник Домінік Папеті. 1840 р.

Хрестоносці штурмують Константинополь. Художник Ежен Делакруа. 1840 р.

▸▸ Чому оборона Акри хрестоносцями мала запеклий характер?

4. Четвертий хрестовий похід. Завершення епохи хрестових походів

▸▸ Якими були здобутки європейців від хрестових походів у Палестину?

На початку XIII ст. стало зрозумілим, що вирішальне значення для долі Святої Землі має Єгипет, який становив постійну загрозу володінням хрестоносців. Папа Інокентій III оголосив проти нього Четвертий хрестовий похід. Однак до Єгипту хрестоносці не дійшли. Голова Венеціанської республіки дож Енріко Дандоло, до якого хрестоносці звернулися з проханням про допомогу, намовив їх спочатку знищити свого торговельного суперника — християнське місто Задар на східному узбережжі Адріатичного моря, а через деякий час підбурив узяти участь у поході проти Константинополя. У квітні **1204 р.** після кількамісячної облоги хрестоносці захопили місто, пограбували його та вбили тисячі жителів.

Підкорені землі Візантійської імперії латиняни (так називали хрестоносців візантійці) перетворили на свої володіння, які в середньовічній Європі називали **Латинською Романією**. Вона складалася з Латинської імперії (або власне Романії) зі столицею в Константинополі й залежних від неї держав хрестоносців на Балканах, володінь Венеції, Генуї та Ордену іоаннітів.

У XIII ст. відбулося ще чотири походи. Під час Шостого хрестового походу влада християн тимчасово повернулася в Єрусалим, але

в 1244 р. її було остаточно втрачено. Два останні хрестові походи під керівництвом французького короля Луї IX Святого, що були спрямовані в Єгипет і Туніс, завершилися поразкою.

Після припинення хрестових походів одне за одним впали міста-фортеці хрестоносців — Триполі, Тір, Сідон. У **1291 р.** єгиптяни завоювали Акру — останню столицю Єрусалимського королівства. Епоха хрестових походів на Близький Схід завершилася.

Хрестові походи для визволення Святої Землі загалом не досягли своєї мети. Вони спричинили загибель людей, посилили ворожнечу між християнами та мусульманами. Під час походів було знищено багато пам'яток культури, бібліотек, палаців. Унаслідок Четвертого хрестового походу зазнав руйнувань Константинополь — центр східної християнської культури.

Проте епоха хрестових походів не минула безслідно для Європи. Значно пожвавилася торгівля на Середземному морі. Італійські міста-держави Венеція, Генуя, Піза отримали першість у торгівлі з країнами Сходу.

Візантія як торговельний суперник італійських міст-держав після Четвертого хрестового походу зникла. Торговельні зв'язки Сходу й Заходу значно розширилися. Кількість товарів, які привозили європейські купці зі Сходу, збільшилася в десятки разів.

Хрестові походи сприяли тому, що до Європи потрапили нові сільськогосподарські рослини та плодові дерева — рис, гречка, лимони, абрикоси, кавуни. Європейці опанували виробництво цукру, шовкових тканин і скляних дзеркал, запозичили зі Сходу голубину пошту й вітряки.

Знайомство зі Сходом вплинуло і на побут європейців. Рицарі засвоїли східні манери, придворну ввічливість. На Заході призвичаїлися мити руки перед вживанням їжі, приймати ванни й митися в гарячих лазнях. Завдяки хрестовим походам у рицарських замках з'явилася нова гра — шахи.

Пам'ятник Річарду I Левове Серце на території Вестмінстерського палацу в Лондоні (Велика Британія).

Зверніть увагу

Після Четвертого хрестового походу в Західній Європі поширилася думка, що лише безгрішні діти зможуть звільнити Єрусалим. У 1212 р. близько 50 тис. дітей із Франції та Німеччини рушили в похід до Святої Землі. Однак він не мав успіху. Частина дітей не витримала труднощів і втекла. Тих, хто прибув до порту Марселя, власники кораблів захопили та продали в рабство мусульманам.

rnk.com.ua/107557
Для вас, допитливі

Видавництво "Ранок"

Цікаві факти

У Саксонії дотепер проживає слов'янський народ лужицькі сорби (серби, нащадки літописних вендів), кількістю до 100 тис. осіб. Щорічно уряд Німеччини і влада Саксонії та Бранденбургу виділяють значні суми на фінансування цієї національно-культурної автономії.

Статуя Генріха Лева. Брауншвайг (Німеччина).

5. Німецький «наступ на Схід»

Які території були колонізовані німецьким населенням унаслідок «наступу на Схід»?

Імператори, захоплені боротьбою з папами й князями, мало уваги приділяли східним кордонам імперії, прагнучи лише того, щоб правителі Угорського, Чеського й Польського королівств визнавали васальну залежність від неї.

На той час у межиріччі Ельби та Одеру й на узбережжі Балтійського моря ще зберігали незалежність слов'янські племена. У X ст. землі полабських і поморських слов'ян намагалися завоювати Генріх I та Оттон I. Однак повстання слов'ян перекреслило їхні зусилля. Перший «наступ на Схід» зазнав поразки.

Під час Другого хрестового походу Папа Римський дозволив німецьким хрестоносцям під проводом герцога Саксонії та Баварії Генріха Лева здійснити похід не в Палестину, а на слов'янські землі (1147 р.). Хрестоносці захопили землі полабських слов'ян та утворили маркграфство Бранденбург. Його центром у XIII ст. стало місто Берлін.

У XIII ст. відбувалася німецька колонізація Балтії, де жили балтські племена. Німецькі купці першими проклали шлях у ці землі, за ними рушили місіонери, а згодом і рицарі. У 1201 р. на землях племен лівів заснували місто Рига, яка згодом стала центром нового німецького регіону — Лівонії. У 1231 р. почалося підкорення балтського племені пруссів, переважно за участі **Тевтонського ордену**. Його в 1230 р. запросив польський герцог Конрад

Грюнвальдська битва 1410 р. Художник Ян Матейко. 1878 р.

Мазовецький, чиї володіння найбільше потерпали від набігів пруссів. На місці підкорених земель тевтонці створили державу, яка незабаром перетворилася на загрозу для польських і руських князівств.

У 1238 р. в битві під Дорогочином галицько-волинський князь Данило Романович завдав поразки Добжицькому ордену, що відділився від Тевтонського. Після цього рицарі зосередилися на боротьбі проти литовців. Литовські племена об'єдналися в єдине князівство й дали відсіч агресії. Так, вони завдали поразки Ордену мечоносців у битві під Шауляєм (1236 р.), і він об'єднався з Тевтонським орденом.

Експансію хрестоносців у Балтії завершила перемога в **1410 р.** об'єднаних сил Польського королівства й Великого князівства Литовського в **битві під Грюнвальдом (Таненбергом)**, а землі Тевтонського ордену згодом стали васальними володіннями польського короля.

Німецька колонізація відбувалася не лише силою зброї. Багато правителів країн Східної Європи запрошували німецьких поселенців у свої володіння, сподіваючись використати їхній досвід для освоєння нових територій і розвитку ремесла. Тому в містах на сході Європи проживає значна частка німецького населення.

Україна і світ

Історія зберегла імена кількох українських героїв Грюнвальдської битви. Найвідоміший — рицар Іванко Сушик із Романова, що воював у Львівській хоругві. Хроніки повідомляють, що за подвиги на полі битви він отримав від польського короля два села у спадкове володіння. Ще один русин — «Данилко з Русі» — зброєносець короля Владислава II. На думку деяких учених, ідеться про знатного подільського боярина Данила Чемеровецького. Інший русин, Бартош Головацький із Теребовлі, уславився тим, що захопив у бою тевтонський прапор та отримав за це від короля звільнення від податків і земельний наділ. Воював під Грюнвальдом і шляхтич Фредро із села Плешевичі на Яворівщині — засновник відомого галицького шляхетського роду, прямий предок митрополита Андрея Шептицького.

rnk.com.ua/107558
Для вас, допитливі

Мескіта — мечеть-собор у Кордові (Іспанія). Сучасний вигляд.

6. Арабська Іспанія. Реконкіста

Що було характерно для розвитку арабської Іспанії?

У VII—VIII ст. майже весь Піренейський півострів, крім його північної гірської частини, завоювали араби. У Європі їх називали маврами за назвою місцевості Мавританія в Північній Африці, звідки вони прийшли до Іспанії.

У середині VIII ст. володарі Іспанії відокремилися від Арабського халіфату та заснували свою державу — Кордовський емірат, або аль-Андалус (**756—929 рр.**; із 929 р. — Кордовський халіфат). Арабська Іспанія стала найрозвиненішою частиною тогочасної Європи. Звідси в Європу поширювалися досягнення арабської культури і науки, запозичені з античного світу.

За арабського панування в країні, що потерпала від посухи, було створено систему штучного зрошування. Селяни вирощували рис, цукрову тростину, апельсини, лимони та інші нові культури. Набуло поширення виноградарство. Розвивалося і скотарство, насамперед вівчарство. Селяни брали у великих землевласників ділянки землі та вносили плату за користування ними.

А-Я Словник

Реконкіста (у перекладі з іспанської мови — «відвоювання») — відвоювання християнським населенням Піренейського півострова територій, захоплених арабами.

У містах процвітали ремесла: виготовлення тканин, зброї, скла, предметів розкоші, обробка шкіри. Було відновлено видобування срібла. Купці везли з арабської Іспанії до інших країн шовкові та вовняні тканини, вироби з металу, шкіри, скла. Іспанські араби налагодили торгівлю з країнами Сходу, Візантією, Францією та італійськими державами. Завдяки розвитку господарства значно зросла кількість населення. Столиця держави місто Кордова в XI ст. була найбільшим у Європі.

Розвивалася культура. У Кордові було відкрито велику бібліотеку і вищу школу, де здобували знання тисячі студентів, навіть з інших країн Європи. До нашого часу збереглися пам'ятки архітектури, побудовані арабськими майстрами в Іспанії: мечеть-собор у Кордові, палац Альгамбра в Гранаді, палац Алькасар у Севільї та інші.

Майже одразу після підкорення Іспанії арабами місцеве населення не залишало спроб вигнати їх зі своєї землі. Центром цієї боротьби стало невелике королівство Астурія, що утворилося в горах на півночі Піренейського півострова. Згодом його назвали Леон, а ще пізніше — **Кастилія («країна замків»)**. Опанування зайнятих арабами земель тривало аж до кінця XV ст. та дістало назву **Реконкіста**. Її першим успіхам сприяла міжусобиця, що спалахнула наприкінці XI ст. в арабській Іспанії. Кордовський халіфат розпався на кілька державних утворень.

Вибірковий

РЕКОНКІСТА

1. Які держави утворилися на Піренейському півострові після Реконкісти наприкінці XII ст.? **2.** Як називалася держава арабів, що існувала на півдні півострова?

Працюємо з джерелом

Із книги «Історія Європи»

У 1195 р. новий правитель Північної Африки і мусульманської Іспанії Альмохаді переміг армію Альфонсо VIII Кастильського біля Аларкоса. Новий заклик Папи до хрестового походу не викликає більше ентузіазму, бо Реконкіста стає справою національною. Саме іспанська армія, що об'єднала сили Кастилії, Арагону і Наварри, здобула перемогу в битві біля Лас-Навас-де-Толоса в 1212 р.... Подальший успіх Реконкісти був забезпечений. Наприкінці XIII ст.... Піренейський півострів стає християнським, за винятком Гранадського емірату... Ця держава ще два століття нагадуватиме про мусульманську присутність в Іспанії.

Як і чому змінився зміст Реконкісти у XII ст.?

Битва біля Лас-Навас-де-Толоса. Художник Франсіско де Паула Ван Хален. 1864 р.

▸▸ Яким було історичне значення битви біля Лас-Навас-де-Толоса?

У боротьбі з арабами за володіння Піренейським півостровом брали участь рицарі з багатьох європейських країн. Як і на сході Європи, за ними йшли селяни, залишаючись жити на завойованих землях. Вони здобули особисту свободу, а жителі міст — самоврядування. Рицарі привласнювали величезні маєтки й палаци, які раніше належали мусульманам.

На початку XII ст. постали чотири християнські держави — **королівства Кастилія, Арагон, Наварра** і **Португалія**.

У XII ст. Реконкіста перетворилася на священну війну християн проти мусульман. Для боротьби проти арабів були засновані духовно-рицарські ордени — Сантьяго, Алькантара, Калатрава. Вирішальна битва відбулася в **1212 р.** біля **Лас-Навас-де-Толоса**.

У 40-х рр. XIII ст. під владою арабів залишилася лише невелика територія Гранадський емірат.

РЕКОНКІСТА в XI—XIII ст.

Дата	Подія
1085 р.	Захоплення міста Толедо, яке стало столицею Кастилії
1147 р.	Захоплення Лісабона
1212 р.	Битва біля Лас-Навас-де-Толоса, перемога об'єднаного війська християнських королівств Піренейського півострова
1236 р.	Захоплення Кордови
1248 р.	Захоплення Севільї

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- мету, події і наслідки хрестових походів до Святої Землі;
- німецький «наступ на Схід»;
- основні події Реконкісти.

Запитання і завдання

Знаємо

1. Яку державу створили хрестоносці?
   - **А** Кастилія
   - **Б** Пруссія
   - **В** Єрусалимське королівство
   - **Г** Гранадський емірат

2. Коли в Європі вперше пролунав заклик до хрестового походу до Святої Землі?

3. Впишіть відсутні літери, щоб отримати ім'я султана Єгипту і Сирії, який вів успішну боротьбу проти хрестоносців.

	A		A		I	

Аналізуємо і пояснюємо

4. Наведіть декілька аргументів, на підставі яких можна стверджувати, що походи в Палестину, Реконкіста і «наступ на Схід» мають спільні риси.

5. Чи була однаковою проголошена і реальна мета хрестових походів? Поясніть свою думку.

6. Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що духовно-рицарські ордени проводили самостійну політику, яка часто не збігалася з прагненнями європейських правителів? Аргументуйте свою відповідь.

7. Наведіть факти, що розкривають роль католицької церкви у хрестових походах.

8. Якими були наслідки хрестових походів? Дайте оцінку цим наслідкам.

Застосовуємо і творимо

9. Поясніть за картою, як змінювалася територія: 1) держав хрестоносців на Близькому Сході (форзац 2); 2) християнських держав на Піренейському півострові (с. 133).

10. **Працюємо в малих групах.** Метод «Прес». Обговоріть проблемне питання. Що завадило хрестоносцям утримати владу на Близькому Сході?

11. Складіть таблицю «Хрестові походи». Зазначте хронологічні межі кожного з них, мету, головних учасників і результати.

12. **Працюємо в парах.** За додатковими джерелами підготуйте презентацію про життя: 1) учасників хрестових походів на Близькому Сході; 2) учасників хрестових походів у Балтію; 3) учасників Реконкісти (на вибір).

13. Складіть лист від особи сеньйора до своїх васалів, у яких він схиляє їх до участі у хрестовому поході.

14. **Працюємо в малих групах.** Метод «Спільний проєкт». За додатковими джерелами підготуйте і презентуйте на практичному занятті або уроці узагальнення за розділом навчальний проєкт за темою «Духовно-рицарські ордени».

Працюємо з хронологією

- **756—929 рр.** — Кордовський емірат
- **1095 р.** — Виступ Папи Урбана II у Клермоні із закликом звільнити Святу Землю від мусульман
- **1096—1291 рр.** — Хрестові походи
- **1099 р.** — Узяття Єрусалима хрестоносцями
- **1204 р.** — Узяття Константинополя хрестоносцями
- **1212 р.** — Вирішальна битва Реконкісти біля Лас-Навас-де-Толоса
- **1291 р.** — Падіння Акри, останньої столиці Єрусалимського королівства. Завершення епохи хрестових походів

Підручник у вигляді

§ 19. Китай за часів династії Сун. Імперія Чингісхана. Династія Юань. Делійський султанат

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли правила династія Тан у Китаї?
2. Якими були здобутки Китаю в Ранньому середньовіччі?
3. Що було характерно для розвитку Індії «раджпутського періоду»?
4. Чому Велика Китайська стіна не змогла перешкодити нападам кочівників на Китай?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- чому держава Сун занепала;
- чим монголи відрізнялися від інших кочівників;
- як Чингісхану вдалося створити могутню імперію;
- яким було становище Китаю за династії Юань;
- про розвиток Індії за часів Делійського султанату.

Китайська бронзова монета часів правління династії Сун.

1. Китай за часів династії Сун

▸▸ Які винаходи були зроблені в Китаї за часів династії Сун?

Із залишків держави династії Тан виникли численні невеликі державні утворення. Час їхнього існування — 907—960 рр. — називають **періодом «п'яти династій та десяти царств»**. Між ними точилася міжусобна війна, під час якої Китай об'єднався під владою **династії Сун** (960—1279 рр.). Щоб налагодити життя в розореній країні, перший міністр Вань Аньші запропонував провести реформи. Вони передбачали впорядкування податкової системи, налагодження зрошувальних робіт, надання позик селянству, установлення твердих цін на товари тощо. Однак противники міністра домоглися його відставки та припинення реформ.

За таких умов північ Китаю захопили кочові племена чжурчженів. Вони утворили державу Цзінь («Золота») (1115—1234 рр.).

На півдні, куди вимушено переїхав китайський імператор, утвердилася династія Південна Сун (1117—1279 рр.). На підвладній їй території були розташовані головні центри вирощування рису, чаю, виробництво шовку, паперу, порцеляни. Чай став доступний для всіх верств суспільства та завдяки ярмаркам набув поширення у країнах Азії.

У державі Сун винайшли порох, книгодрукування. Саме тут уперше в історії з'явилися паперові гроші — асигнації. Важливі винаходи було здійснено у військовій справі. Держава Сун мала на озброєнні метальні пристрої, посудини із запалювальною сумішшю, рухомі башти з таранами, перші гармати. Однак військова техніка не врятувала її від загибелі.

РИДАВНИЦТВО «ГЕНЕЗА»

2. Чингісхан. Утворення Монгольської імперії

▸▸ Як була створена імперія Чингісхана?

У **1206 р.** монгольський вождь **Темуджин (Темучин)** об'єднав більшість племен і був проголошений на **курултаї Чингісханом**, тобто великим ханом.

Щоб утримати владу, Чингісхан став на шлях зовнішніх завоювань, які обіцяли знаті кочових монгольських племен набагато більшу здобич, ніж від внутрішніх воєн, а також нові пасовища на просторах Євразійського степу.

Важливим для згуртування монгольських племен стало прийняття так званої **«Яси Чингісхана»** — збірника законів. Він узаконив загарбницькі війни як спосіб життя монгольських племен. Усе доросле населення поділялося на тумени (10 тис. осіб), тисячі, сотні й десятки. Десяток зазвичай складався з однієї монгольської родини. Такий поділ зберігався як у мирний, так і у воєнний час.

У війську існувала жорстка дисципліна. Якщо хоча б один воїн із десятка тікав із поля бою або зраджував хана, то покаранню підлягав увесь десяток; якщо у зраді був винний десяток, то карали сотню.

Такі суворі порядки стали одним із чинників, завдяки яким порівняно нечисленний народ (близько 100 тис. воїнів) міг перемагати в битвах та підкорювати величезні території:

Постать в історії

Чингісхан (справжнє ім'я Темуджин, або Темучин) народився в 1162 р. Він був сином вождя племені. Його батька було вбито, а Темучин і його брати й сестри стали вигнанцями. Проте із часом він зміг об'єднати монгольські племена та створити велику імперію. Чингісхан був жорстоким завойовником, але мудрим правителем, талановитим воєначальником і дипломатом, хоча не вмів писати. Він створив збірку законів, що сотні років діяли і після його смерті, та ефективну систему управління, заохочував розвиток торгівлі. Чингісхан мав дуже високий для свого часу зріст — 170 см, був шульгою.

Проголошення Темуджина Чингісханом у 1206 р. Мініатюра XV ст.

А-Я Словник

Курултай — з'їзд, зібрання у тюркських та монгольських народів, на якому вирішували найважливіші питання.

Працюємо з джерелом

Історик XIII ст. Ібн ал-Асир про монгольську навалу

Відтоді як Бог створив людину, світ не бачив нічого подібного... Це була подія, іскри якої розлетілися, і зло, яке поширилося на всіх; воно йшло навколо, як хмара, яку жене вітер. Історик Джувейні вказував, що там, де монголи зустрічали опір, «де було народу сто тисяч, там і ста осіб не залишилося».

▸▸ **1.** Яким було ставлення автора до монголів? **2.** На яких наслідках походів він наголошував?

rnk.com.ua/107559
Для вас, допитливі

Південний Сибір, Далекий Схід, Північний Китай, Середню Азію, Південний Кавказ. Чингісхан об'єднав не тільки монгольські, а й тюркські, маньчжурські, тунгуські та тангутські племена.

На відміну від інших кочівників, монголи не просто здійснювали набіги з метою пограбування, а прагнули завоювати нові землі. Вони спустошували цілі райони й масово знищували мирне населення.

Причини перемог монголів у завойовницьких походах:

- суворі порядки та дисципліна в монгольському війську;
- воєнний талант Чингісхана та його полководців;
- здійснення наступу одразу з декількох напрямків за єдиним планом;
- ефективне озброєння (монгольський лук, шабля, спис, обладунки);
- дієвість розвідки;
- використання людських ресурсів і технічних винаходів завойованих народів;
- слабкість окремих держав;
- відсутність єдності в протистоянні монголам.

3. Завоювання наступників Чингісхана

▸▸ Які землі були завойовані монголами після смерті Чингісхана?

У **1227 р.** Чингісхан несподівано помер. Великим ханом було проголошено третього сина Чингісхана **Угедея**. Він остаточно підкорив Північний Китай (1234 р.) і розпочав війну з Південною Сун. Проте легкої перемоги досягти не вдалося. Китайці чинили опір майже 100 років.

У 1236 р. монголи рушили у **Великий Західний похід** для завоювання західної частини Євразійського степу, де панували половці. Похід очолив онук Чингісхана **Бату (Батий)**. Першими на шляху монголів стали Волзька Булгарія та угро-фінські племена, що мешкали поряд. Далі удар монголів припав на руські князівства. Були розгромлені Рязанське та Володимиро-Суздальське князівства. У 1238 р. князь Юрій Всеволодович у битві на річці Сіть загинув разом зі своїм військом.

Великий хан Угедей. Китайський малюнок.

▸▸ Чим відзначилося правління хана? Дайте розгорнуту відповідь.

У 1239 р. монголи розорили Чернігівське і Переяславське князівства, захопили Кримський півострів, у 1240 р. — Київ. Наступними стали землі Галицько-Волинського князівства. Переслідуючи половців, монголи погромили інші держави Центрально-Східної Європи, дійшли до узбережжя Адріатичного моря.

Проте в **1242 р.** монголи були змушені повернутися у причорноморські та прикаспійські степи. Там вони заснували новий **улус Джучі**, що був частиною величезної імперії монголів. Престол хана улусу називався **Золота Орда**. Згодом цю назву почали вживати щодо держави, яка постала після розпаду єдиної Монгольської імперії.

ІМПЕРІЯ ЧИНГІСХАНА

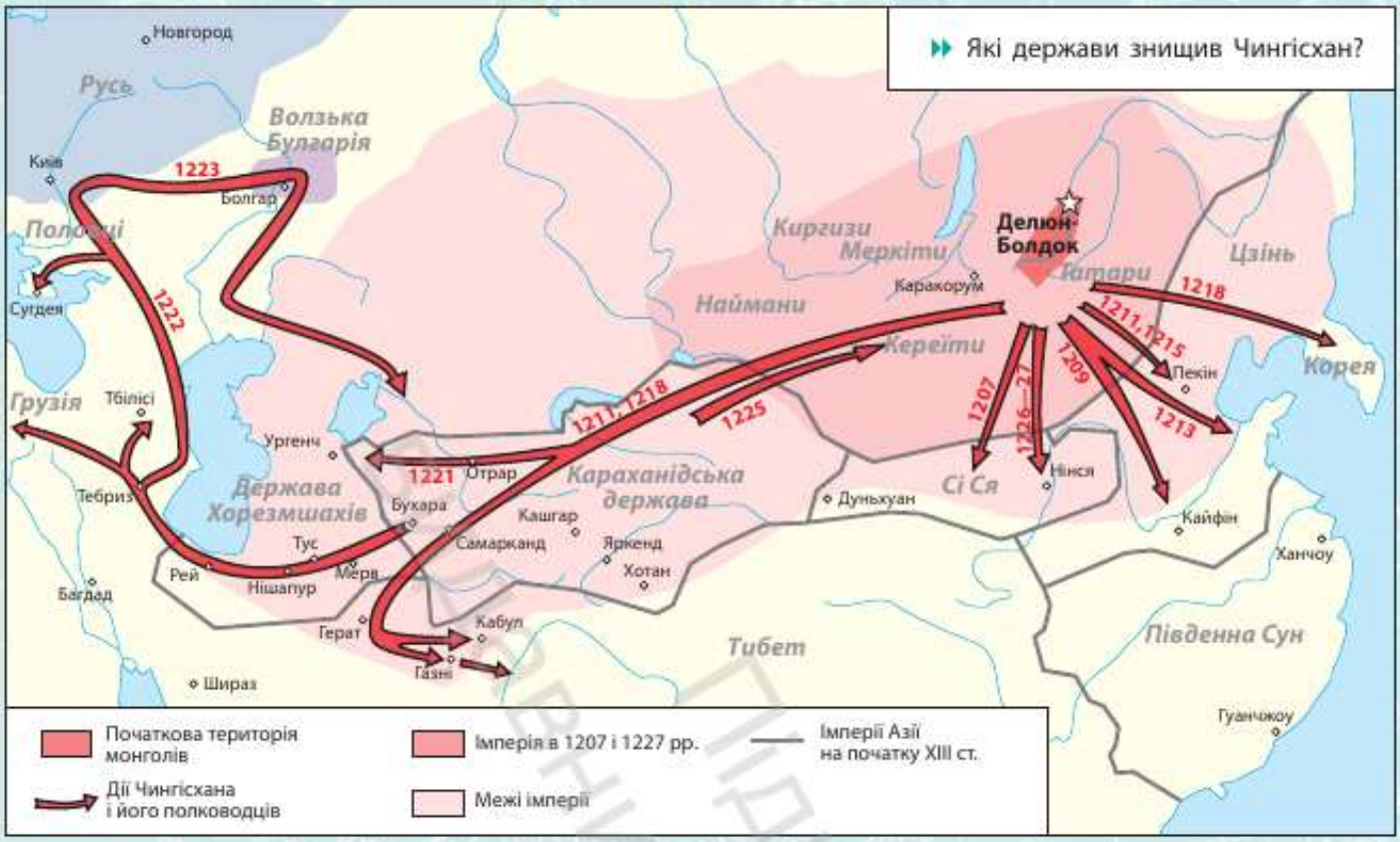

МОНГОЛЬСЬКА ІМПЕРІЯ наприкінці XIII ст.

Облога монголами Багдада. Мініатюра 1430 р.

Цікаві факти

У Європі монголів спочатку називали татарами. Хроніст Матвій Паризький одним із перших намагався пояснити цю назву. Спираючись на знання грецької міфології, він уважав їх «вихідцями з Тартару (Пекла)». Лише в другій половині XIII ст. в Європі поширилася назва «монголи».

А-Я Словник

Ярлик (у перекладі з тюркської мови — «указ») — грамота золотоординських ханів, що давала право на управління князівствами або окремими територіями.

Ісмаїліти — прихильники однієї із шиїтських течій в ісламі. Шиїти вважають, що влада має належати імамам, тобто прямим нащадкам брата пророка Мухаммада Алі ібн Абу Таліба, а не виборним особам — халіфам. Завдяки проповіднику Хасану ібн Саббаху ісмаїліти в XI ст. заснували свою державу, центром якої була гірська фортеця Аламут. Хасан ібн Саббах створив із-поміж своїх найвідданіших послідовників особливу групу шпигунів і вбивць — асасинів. Їх навчали мистецтва ближнього рукопашного бою, володіння кинджалом, маскування, акторської майстерності, мови та традицій регіону, де жила їхня жертва.

Під зверхністю хана перебували й підкорені руські князівства, які сплачували данину хану. Кожен князь, щоб продовжити своє правління, отримував від хана дозвіл — **ярлик**.

Для завершення завоювання країн Західної Азії монгольський великий хан Мунке (1251—1259 рр.) організував похід під командуванням свого брата Хулагу. Останній розправився з державою **ісмаїлітів**, наймані вбивці (асасини) яких знищили чимало правителів Близького Сходу. Після взяття в 1258 р. Багдада хан Хулагу розгромив Арабський халіфат.

На завойованих землях та на території Ірану хан Хулагу створив особливий улус. Хан Хулагу і його нащадки мали титул ільхана, тобто «хана племені» (улусного хана). Держава ільханів Хулагуїдів існувала з 1256 до 1353 р. Монголи намагалися поєднати тут власні традиції із системою управління, що склалася в Ірані.

Унаслідок монгольських завоювань виникла величезна імперія. Її столицею стало місто **Каракорум**.

Монгольські завоювання мали суперечливі наслідки для подальшого розвитку світу. Загинули мільйони людей, були зруйновані міста, знищені цілі держави. Спостерігався занепад ремесла, іригаційних систем, скорочувалися посівні площі, поголів'я худоби тощо.

rnk.com.ua/107560
Для вас, допитливі

Кам'яні черепахи — єдине, що залишилося від могутньої столиці монголів Каракоруму. Сучасний вигляд.

Висловіть припущення, чому від столиці Монгольської імперії не залишилося будівель.

Проте водночас монгольські завоювання сприяли розвитку торгівлі в Азії. Монголи створили мережу доріг, яка з'єднувала різні регіони Азії, що пожвавило торгівлю між ними. Відбулося поширення технологій та ідей, що сприяло розвитку наукових знань, техніки й культури.

Зазвичай монголи не втручалися в релігійні вірування населення підкорених земель. Підданим було дозволено сповідувати будь-яку релігію.

Працюємо в парах. Метод «Два — чотири — усі разом». Порівняйте завоювання Чингісхана та його наступників.

4. Китай за часів династії Юань

Якою була головна мета правління монголів у Китаї?

У **1279 р.** Китай опинився під владою монголів. Хан Хубілай став китайським імператором монгольської **династії Юань**. Однак спроби Хубілая підкорити терени Японії, В'єтнаму, М'янми (Бірми) та острів Ява зазнали невдачі. У перші роки правління монголів господарство країни прийшло в занепад. Знадобилися десятиліття, щоб його відродити.

За Хубілая було організовано управління сільським господарством із представництвами в провінціях, які керували спеціально створеними громадами. Кожні 50 дворів становили громаду.

Проте монголи не думали про розвиток Китаю, а прагнули отримати якомога більше податків. До земельного податку монголи додали податок із кожного дорослого чоловіка, з'явилася кінна повинність. Більшість земель зосереджувалася в руках монгольської знаті, а селяни, яким вона належала, повністю втратили особисту свободу. Монголи не підтримували в належному стані іригаційну систему.

Завоювавши Китай, монголи залишили китайську систему устрою суспільства від імператора до найменшого чиновника. Найвищі посади в державі посіли монголи. Крім того, монголи запозичили мову, писемність, культуру тощо. Незважаючи на таке «окитаєння» монголів,

Підручник для 6 класу

Хан Хубілай. Китайський малюнок.

Працюємо з джерелом

Із «Книги про різноманітність світу» Марко Поло (кінець XIII ст.)

Місто Таян-фу, куди ми прийшли, велике і красиве, торгівля тут жвава, а також добре розвинена промисловість: виробляють тут багато обладунків для військ великого хана. Багато чудових виноградників… Безліч тут шовку: є в них тутові дерева і багато шовковичних черв'яків. …було там 12 ремесел, і для кожного ремесла було 12 тис. будинків; у кожному будинку було щонайменше 10 осіб, а в деяких 15, а то 30 або 40, не всі, звісно, майстри, але робітники, що за вказівкою майстра працюють… Безліч тут багатих купців, і багато вони торгують… За наказом царя кожен долучався до батьківського ремесла… Навчатися іншого ремесла він не може.

Будинків хороших у цьому місті скрізь багато. Є там велика кам'яна вежа; коли станеться в місті пожежа, жителі зносять туди своє майно; а пожежі там часті, бо дерев'яних будинків чимало. Живуть тут… піддані великого хана; гроші в них паперові. У цьому місті… всі вулиці вибрукувані камінням і цеглою; і верхи їздити, і пішки ходити ними добре. У цьому місті… добрих 4 тис. лазень; кілька разів на місяць ходять туди, бо чистоти тіла дотримуються…

Працюємо в парах. Обговоріть і дайте відповіді на запитання. **1.** Висловіть припущення, що в повідомленні Марко Поло могло вражати уяву європейців. **2.** Завдяки чому Китай досяг таких здобутків?

останні вважали себе вищими за китайців і поводилися як загарбники, посилюючи податковий тиск.

Політика монголів викликала загальне обурення населення. У 1334 р. через прорив дамби на річці Хуанхе загинули сотні тисяч людей. Це стало причиною повстання. Згодом такі виступи стали регулярними. Найбільшим було **повстання червоних пов'язок** (1351—1368 рр.).

Зрештою в **1368 р.** одного з керівників селянського повстання ченця **Чжу Юань-чжана** проголосили імператором. Він започаткував нову **династію Мін**, яка правила Китаєм до 1644 р. Столицею держави спочатку був Нанкін, а згодом її перенесли до міста Даду, яке дістало нову офіційну назву **Пекін**.

Зверніть увагу

Панування монголів мало для Китаю як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, це супроводжувалося значними людськими жертвами, нищенням надбань китайської цивілізації. Проте з другого боку, завдяки приєднанню до Монгольської імперії Китай долучився до світової торгівлі, що сприяло його економічному піднесенню.

Працюємо в парах. Обговоріть і поясніть, чому монголи не змогли ефективно управляти Китаєм.

ВИКЛЮЧНО ДЛЯ ОЗНАЙОМЛЕННЯ

5. Делійський султанат

▸▸ Коли і як виник Делійський султанат?

Як уже зазначалося, на території Індостану за тисячолітню історію не існувало сильної державної влади.

Значні зміни в житті Індії почалися у XII ст., коли її північні області захопили мусульмани. Вони прагнули підкорити Індію з VIII ст., але їхні дії не мали успіху.

Зрештою правитель сусідньої держави Газневідів, що виникла після розпаду Багдадського халіфату, Махмуд Газневі (998—1030 рр.) здійснив грабіжницькі походи до Індії. Він 17 разів розорював її, просуваючись щоразу далі в глиб країни. Завдяки захопленим багатствам і рабам він перетворив свою столицю Газні на одне з найкрасивіших міст Сходу.

У 1206 р. намісник Кутб-уд-дін Айбек відокремився від Газні й заснував самостійну державу на півночі Індії із центром у місті Делі. Нова держава дістала назву **Делійський султанат**. Від кінця XIII ст. він швидко збільшував свою територію і до початку XIV ст. захопив майже весь півострів Індостан.

Двір Мухаммеда Туглака. Мініатюра XIX ст.

Найбільших розмірів султанат досяг за правління **Мухаммеда Туглака** (1325—1351 рр.). Його завойовницька політика підірвала внутрішню могутність держави, яка почала розпадатися. Наприкінці XIV ст. Делійський султанат займав меншу територію, ніж на початку XIII ст. Йому вже доводилося відбивати вторгнення сусідів, особливо монголів.

У середні віки в розвитку культури Індії відбулися важливі зміни. Завершився період поєднання культур півночі й півдня півострова, а також становлення релігій індуїзму і буддизму.

Вагомими були здобутки в медицині. Індійські лікарі досконало знали внутрішню будову тіла, робили складні операції, використовуючи близько 200 хірургічних інструментів, готували ліки. Вони славилися своїми знаннями з медицини в усіх країнах Сходу.

До наших днів збереглося багато споруд, зведених за часів середньовіччя. Шедеврами архітектури цієї доби є буддійські храми, витесані у скелях, — Аджанта, Еллора, Елефант. Крім храмів у скелях, зводили храми у вигляді башт. В Оріссі було споруджено храмове містечко й обнесене могутніми стінами. Усередині храми майже не прикрашали, проте ззовні вони були вкриті суцільними рельєфами, статуями і майстерно виконаним різьбленням по каменю. Скульптори відтворювали сцени з легенд і розповідей, вони вміли добре зображувати людей і тварин у русі.

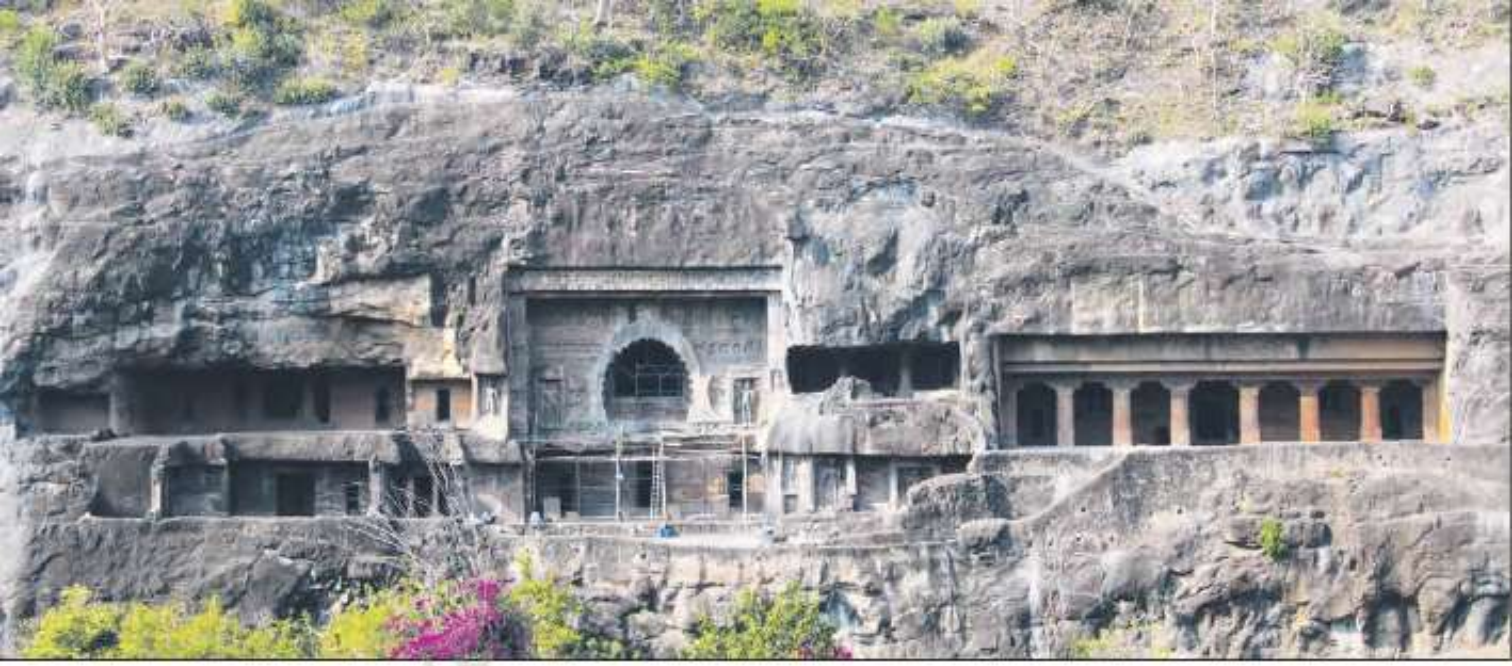

Храм в Аджанті. Сучасний вигляд.

Храм в Аджанті — комплекс споруд і печер, який будували протягом дев'яти століть. Зали храму прикрашені фресками, що відображають життя тогочасної Індії, сцени із життя Будди (збереглися лише частково). Фарби, якими написані фрески, не втратили яскравості й дотепер.

Починаючи з XIII ст. на архітектуру Індії значний вплив справляла мусульманська культура. Одним із найвідоміших зразків став велетенський мінарет Кутб-Мінар у Делі.

Літературу середньовічної Індії створювали переважно санскритом (найдавніша літературна мова аріїв). Ця мова відігравала ту саму роль, що й латина в Європі. Видатним поетом і драматургом тогочасної Індії був Калідаса. Після мусульманських завоювань індійські поети почали використовувати свою народну мову, а також арабську та перську.

Важливу роль у житті індійців завжди відігравали музика й танці. Мовою танцю розповідали історії про богів і героїв. В індійському танці кожен жест, рух тіла, ніг, рук, пальців щось означав. Мистецтво танцю прирівнювалося до ремесла, яке опановували роками. Полюбляли індійці й ігри та розваги. Гра в шахи поширилася з Індії в усьому світі. Популярною також була гра в кості.

Працюємо в парах. Обговоріть і визначте, як мусульманам вдалося підкорити Індію.

Запитання і завдання

Знаємо

1. У якому році Темучин був проголошений Чингісханом?
   А 1201 р. **Б** 1206 р.
   В 1212 р. **Г** 1221 р.
2. Яку назву мала монгольська династія, що правила в Китаї?

3. Складіть із наведених літер назву столиці Монгольської імперії.

А	О	К	У	К	Р	М	А	Р

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- процес створення Монгольської імперії;
- наслідки монгольських завоювань;
- особливості правління династії Юань у Китаї;
- етапи розвитку Делійського султанату.

Працюємо з хронологією

1206—1227 рр.	Правління Чингісхана
1206—1526 рр.	Делійський султанат
1279—1368 рр.	Правління в Китаї династії Юань

Аналізуємо і пояснюємо

4. Наведіть факти, які підтверджують, що монголи створили одну з найбільших імперій.
5. Як ви вважаєте, у внутрішній політиці Чингісхан діяв як жорсткий правитель? Чому він вдавався до таких дій?
6. Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що після смерті Чингісхана межі його імперії продовжували розширюватися? Поясніть свою відповідь.
7. Порівняйте політику імператорів китайських династій Сун і Юань. Укажіть основну відмінність.
8. З'ясуйте позитивні й негативні наслідки монгольського панування в Китаї.
9. Чому Делійський султанат не зумів утримати під своєю владою завойовані території?
10. Як ви вважаєте, чи існує взаємозв'язок між територіальним зростанням держави та її ресурсами? Поясніть свою відповідь на прикладі Делійського султанату.

Застосовуємо і творимо

11. Простежте за картою територіальні зміни: 1) Монгольської імперії (с. 139); 2) Делійського султанату (с. 56).
12. Розв'яжіть хронологічні задачі за допомогою «лінії часу». 1) Розташуйте у хронологічній послідовності події правління Чингісхана. 2) Обчисліть, коли відзначали тисячоліття існування Монгольської держави.
13. Навчальна гра «Відгадайте дату (термін)». Правила гри. Учитель (учителька) загадує дату або термін. Учні та учениці можуть поставити визначену кількість запитань (наприклад, десять), щоб з'ясувати, про що йдеться. Учитель (учителька) може відповідати лише «так», «ні» або «частково».
14. **Працюємо в парах.** За додатковими джерелами підготуйте розповідь за темою «Боротьба китайців проти монгольського поневолення».

Електронний додаток Видавництва «Ранок»

rnk.com.ua/107341
Практичне заняття

rnk.com.ua/107342
Узагальнення

rnk.com.ua/107343
Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю

ІСТОРИЧНА СКАРБНИЦЯ

ЗРІЛЕ (ВИСОКЕ) СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (СЕРЕДИНА XI — СЕРЕДИНА XIV СТ.)

ТРИ СТАНИ СУСПІЛЬСТВА

ТІ, ЩО МОЛЯТЬСЯ — ДУХОВЕНСТВО

ТІ, ЩО ВОЮЮТЬ — РИЦАРІ

ТІ, ЩО ПРАЦЮЮТЬ — СЕЛЯНИ

ІНКВІЗИЦІЯ

ЄРЕТИК

ЖЕБРУЮЧІ ОРДЕНИ

ЦЕХ

ГІЛЬДІЯ

МАЙСТЕР

ПІДМАЙСТЕР

УЧЕНЬ

КУПЦІ

ДОНЖОН

ЗАМОК

РИЦАР

ТУРНІР

ГЕРБ

ДЕВІЗ

ГОТИКА

ВІТРАЖІ

СКУЛЬПТУРИ

КОМУНИ

МАҐДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО

МАҐІСТРАТ

ХРЕСТОВІ ПОХОДИ

ТАМПЛІЄРИ

СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКА МОНАРХІЯ

"ВЕЛИКА ХАРТІЯ ВОЛЬНОСТЕЙ"

ПАРЛАМЕНТ

ГЕНЕРАЛЬНІ ШТАТИ

ПЛАНТАҐЕНЕТИ

СВЯЩЕННА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ.

ДИНАСТІЯ ШТАУФЕНІВ

ПІДНЕСЕННЯ І ЗАНЕПАД ВЛАДИ ІМПЕРАТОРІВ

КУРФЮРСТИ

ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

ЧЕСЬКЕ, ПОЛЬСЬКЕ, УГОРСЬКЕ, РУСЬКЕ, СЕРБСЬКЕ КОРОЛІВСТВА, ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ

ДРУГА БОЛГАРСЬКА ДЕРЖАВА

ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ В ЕПОХУ КОМНІНІВ

1204 Р. — ПАДІННЯ КОНСТАНТИНОПОЛЯ

ВІДРОДЖЕННЯ ІМПЕРІЇ

МИХАЇЛ VIII ПАЛЕОЛОГ

ТУРКИ-СЕЛЬДЖУКИ

СЕЛЬДЖУЦЬКИЙ СУЛТАНАТ

МЕЛІК-ШАХ

КУРУЛТАЙ

ЧИНГІСХАН

МОНГОЛЬСЬКА ІМПЕРІЯ

УЛУСИ

ЗОЛОТА ОРДА

ДИНАСТІЯ СУН

МОНГОЛЬСЬКЕ ЗАВОЮВАННЯ

ДИНАСТІЯ ЮАНЬ

ПОВСТАННЯ ЧЕРВОНИХ ПОВ'ЯЗОК

ДИНАСТІЯ МІН

ДЕЛІЙСЬКИЙ СУЛТАНАТ

Видавництво "Ранок"

Розділ III. ПІЗНЄ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (середина XIV — XV ст.)

§ 20. Кліматичні зміни. «Чорна смерть». Велика західна схизма і криза папства

1. Кліматичні зміни

▸▸ Які кліматичні зміни відбулися в XIV ст.?

У середньовіччі господарська діяльність людей майже повністю залежала від природно-кліматичних умов. У сільському господарстві цей чинник відігравав визначальну роль до кінця XIX ст. Він впливав на кількість населення. Неврожаї були причиною голоду й спалахів хвороб, скорочували народжуваність, а також спричиняли повстання та війни.

Потепління в IX—XIII ст. сприяло розвитку землеробства та покращенню життя населення Європи. Такі теплолюбні рослини, як виноград, оливки, гранат та інжир вирощували на землях у нижній течії річки Рейн, Англії. У Південному Ельзасі дерева взагалі не скидали листя на зиму, а в грудні дозрівала полуниця. Хоча в цей час також були спекотні й сухі літа, що приносили низькі врожаї та голод. Проте це не позначилося на загальній ситуації. Для цього періоду були характерними розквіт феодальних відносин і зростання кількості населення.

На початку XIV ст. на планеті відбулося різке похолодання, яке тривало аж до середини XIX ст. Цей період вчені навіть назвали «малим льодовиковим періодом». В Альпах збільшилися льодовики, зими в Європи стали сніжними й холодними. У цей час Балтійське, Чорне та Адріатичне моря замерзали взимку, а великі річки Мозель, Темза, Рейн, Дунай були вкриті льодом упродовж чотирьох місяців.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що було основою господарства європейських держав у середні віки? Коли Європу охопив «великий голод»?
2. Чому хвороби були великою проблемою для середньовічного суспільства?
3. Як була влаштована католицька церква? Яку владу мав Папа Римський?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про кліматичні зміни в Європі в середні віки та їхній вплив на життя людей;
- чому «чорна смерть» докорінно змінила суспільство;
- чому папство наприкінці XIV — на початку XV ст. переживало кризу.

Матеріал підручника "Ранок"

!! Зверніть увагу

Німецькі джерела називають XV ст. «епохою запустіння», оскільки суворі зими спричинили вимирання близько половини сільського населення Центральної та Північної Європи. Цей час став одним із найбільш руйнівних в історії для розвитку господарства: 40 зі 100 років були неврожайними, тобто голодними.

☑ Цікаві факти

Італійський історик Паоло Маланіма зазначав, що протягом XIV ст. населення Англії та Уельсу скоротилося з 4,5 до 2,7 млн, Шотландії — з 1 млн до 700 тис., Франції — із 16 до 12 млн, італійських держав — із 12,5 до 8 млн, держав на землях сучасної Іспанії — із 5,5 до 4,5 млн, а на теренах Німеччини — із 13 до 8 млн осіб. Загалом кількість населення Європи в XIV ст. зменшилася майже втричі. Причинами цього стали Столітня війна й інші збройні конфлікти, поширення хвороб та голод.

У повсякденне життя європейців цього періоду міцно увійшли ярмарки, карнавали і змагання на льоду.

У такій країні, як Ісландія майже неможливо було вести сільське господарство. Люди виживали завдяки рибальству. Морські торговельні шляхи занепали. Поширилися голод і хвороби. Нестача продовольства особливо відчувалася в Європі в 1314—1316 і 1360—1390 рр.

Суворішання клімату та обмеженість ресурсів стали чинниками, що призводили до численних війн і централізації влади в європейських державах. Для протидії природним лихам необхідна була міцна й сильна державна влада. Одноосібні володарі держав, на відміну від окремих феодалів, для підтримання свого статусу почали організовано боротися з голодом. Правителі, які не могли впоратися із цими проблемами, часто втрачали владу.

▸▸ **Працюємо в малих групах.** Метод «Асоціативна квітка». Відобразіть графічно особливості кліматичних змін у середні віки.

2. «Чорна смерть»

▸▸ Якими були причини пандемії чуми?

У **1346—1353 рр.** Європу охопила пандемія чуми, відома як «чорна смерть». Вона мала вплив на всі сторони життя суспільства.

Чума не була новою хворобою для Європи. У VI—VIII ст. так звана «Юстиніанова чума» забрала мільйони життів. Однак «чорна смерть» була набагато масштабнішою: від неї померла третина населення Європи. Крім того, пандемія поширилася на країни Азії та Африки. Від неї в ті часи майже не було порятунку. В уявленні середньовічного населення чума стала Божою карою.

Поширення чуми пов'язане з повсякденним життям середньовічних міст і сіл. Людські будинки були перенаселені, не провітрювалися, до них майже не потрапляло світло. У селах під одним дахом жили люди разом із худобою. Міста засмічували нечистоти. Рівень медичних знань був дуже низьким.

rnk.com.ua/107561
Працюємо з джерелом

ВИДАВНИЦТВО РАНОК

ПОШИРЕННЯ ЧУМИ В ЄВРОПІ в середині XIV ст.

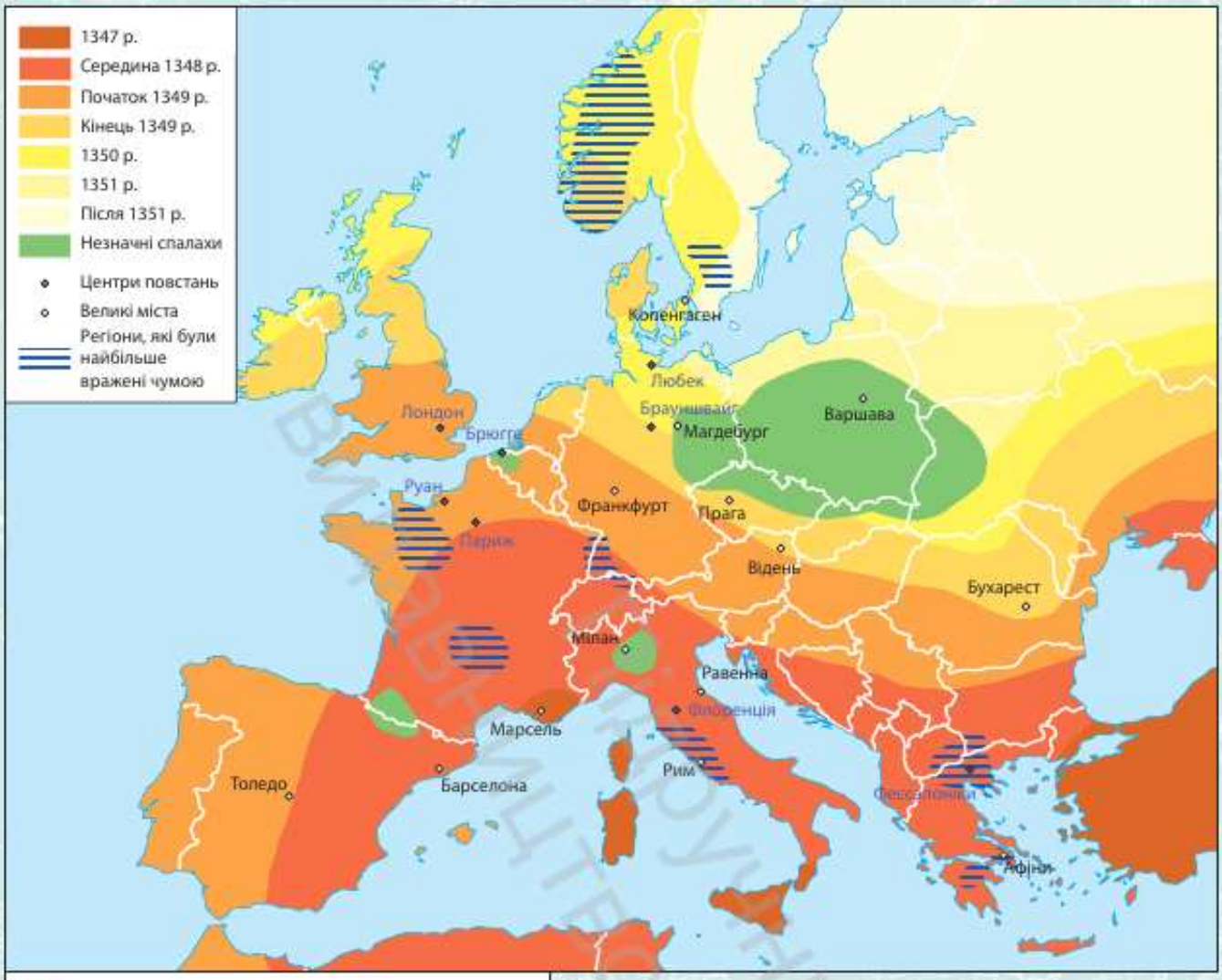

▸▸ Які території Європи були найменше і найбільше вражені чумою?

«Танок смерті». Ілюстрація з Нюрнберзької хроніки. 1493 р.

Наслідком і проявом тогочасних уявлень стало поширення серед середньовічних художників мотиву «танок смерті», де смерть постає у вигляді муміфікованого тіла, женця або мисливця.

Чумний лікар у масці. Гравюра. Художник Поль Фюрст. 1721 р. Лікарі XIV ст. перестали бачити в чумі Божу кару та зрозуміли користь протичумних костюмів, карантину та спалювання речей хворого.

Цікаві факти

З ініціативи Папи Римського в Авіньйоні вперше з'явилися так звані «чумні лікарі». Вони ходили в масці з довгим «дзьобом» для дихання, у який закладали різноманітні пахощі, щоб запобігти зараженню. Пізніше, у XIV ст., традиційним для них став шкіряний костюм, що складався із сорочки, штанів і високих чобіт, а також маска, яка вже вкривала все обличчя.

Словник

Релігійний фанатизм — крайня прихильність до певної релігійної віри, що полягає в запереченні права на існування інших релігій, прагненні навернути всіх людей до своєї віри, готовність до самопожертви заради неї.

Місцем зародження пандемії чуми вважають пустелю Гобі, розташовану між Монголією та Китаєм. Основними збудниками хвороби стали гризуни, м'ясо яких тоді часто вживали в їжу.

Із монгольських степів хвороба поширилася в Китай і далі торговельними шляхами в Індію, Корею, Японію. Через Великий шовковий шлях близько 1346 р. хвороба охопила Середню Азію, особливо Золоту Орду. Також вона дісталася середземноморських портів, Єгипту та Близького Сходу, досягла італійських держав, півдня Франції та Іспанії. Активне поширення чуми в Західній Європі спричинив неврожай 1346—1347 рр. через надмірно дощове літо. За два роки пандемія охопила Британські острови, Скандинавію. У 1350 р. чума значно вразила населення Московської держави.

Люди, знесилені через недоїдання, були не в змозі боротися з хворобою. Шукаючи способи вижити, вони вдавалися до магії, **релігійного фанатизму** тощо. Деякі з них намагалися втекти якнайдалі, усамітнитися.

Часто люди шукали винних, сподіваючись, що це відведе лихо. У деяких містах євреїв, жебраків і хворих на проказу почали звинувачувати в отруєнні колодязів, що начебто й призводило до поширення хвороби. У Страсбурзі, Ерфурті та Базелі на початку 1349 р. знищили єврейські громади, людей спалили живцем, майно розграбували. Це відбувалося всупереч закликам Папи Климента VI, який погрожував відлучити від церкви тих, хто чинив насильство щодо євреїв. Щоб запобігти відлученню від церкви, у деяких містах влаштовували суди над євреями, а «зізнання» у злочинах проти християн вибивали тортурами.

Євреїв звинувачували в поширенні чуми, тому що їх виживало більше. Насправді це було обумовлено осібним життям єврейських громад і релігійними настановами мити руки зранку, після туалету, перед вживанням хліба та щотижня мити все тіло.

Пандемія чуми вплинула на господарство. Багато маєтків спорожніли. Проте в містах на короткий час відбулося піднесення ремесла

Електронний архів підручників

Єврейський погром у Страсбурзі 1349 р. Художник Еміль Швейцер. 1894 р.

▸▸ Чим можна пояснити жорстокі дії проти євреїв?

й будівництва. Заможні люди, які мали більше можливостей вижити, замовляли якісні послуги.

Оскільки багато людей помирало, збільшилася кількість золота та срібла на одну особу. Це зменшило його вартість і разом зі зростанням платні спричинило підвищення цін і знецінення грошей.

Через зростання престижу і попиту на ремісничу працю до цехів приходили працювати діти селян. Збільшення кількості учнів порушило цехову систему. Усі учні не могли стати майстрами. Тому більшість учнів і підмайстрів сформували новий прошарок міського населення — найманих працівників.

Доходи зросли і в селянства, що становило 90% населення. Селяни розуміли, що без їхньої праці землевласники не зможуть зібрати врожай, і вимагали іншого ставлення. Як наслідок, наприклад, доходи англійських землевласників за роки пандемії знизилися на 1/5. Висока смертність та зменшення попиту спричинили падіння цін на сільськогосподарську продукцію. Через низькі ціни на зерно селяни почали більше споживати самі й мали надлишок для продажу на ринку.

У відповідь на утиски феодалів у Європі спалахували повстання селянства: повстання

Україна і світ

У 1351 р. через Польське королівство чума потрапила на українські землі, спочатку до Чернігова й Києва, а згодом і до інших міст. Особливо вона лютувала в Переяславі, де вимерло все населення. Відтоді чума періодично спалахувала на українських землях упродовж 400 років. Проте загалом вона не мала таких спустошливих наслідків, як в інших державах Європи.

Працюємо з джерелом

Флорентійський історик XIV ст. Маттео Віллані про наслідки чуми

Дуже довго майже всі товари коштували вдвічі більше, ніж до пандемії, вартість праці та всілякої ремісницької та замовної роботи зросла в понад два рази проти звичайної ціни. По всіх містах серед населення були сварки й позови через спадщину.

▸▸ **Працюємо в парах.** Обговоріть і визначте, чому в Європі стало більше заможних людей.

Видавництво "Ранок"

Жакерія у Франції в 1358 р., повстання Вота Тайлера в Англії в 1381 р. тощо. Ви дізнаєтеся про них у §§ 22, 23.

Через втрату значної частини робочої сили постала необхідність полегшити фізичну працю. Почалося масове використання відвального плуга, який підрізав і перекидав під низ шар землі з бур'янами й залишками попереднього врожаю, а на поверхню витягав нижній шар із поживними речовинами. Цим плугом обробляли й вологу землю (вода стікала по борознах, що він залишав). Повсюдно в Європі активно будували й використовували водяні млини та вітряки. Прогресивним винаходом стало створення тачки на одному колесі. Її використовували спочатку в гірничій справі, а згодом — на будівництві та інших роботах. Тепер один робітник міг працювати за двох.

Також поширювалися окуляри, ваги та годинники. Людство усвідомило, що важливо вміти точно вимірювати час. У XIV ст. великі баштові годинники вперше з'явилися на середньовічних магістратах.

Проте всі технологічні винаходи не могли набути розвитку в суспільстві, де панує невігластво. Життя вимагало змін і в системі поширення знань. Зрештою Йоганн Гутенберг винайшов друкарський верстат, потім з'явилися чорнила, а замість дорогого пергаменту почали використовувати папір.

Відбувалися зміни в медицині. Лікарі вже намагалися не тільки запобігти появі хвороби, але й вилікувати її. Швидко розвивалася хірургія.

Пандемія чуми стала свідченням несправедливості суспільного устрою. З'явилися люди, які прагнули змін. Зокрема, ці зміни вбачали в реформуванні християнської церкви. Так, в Англії відомими проповідниками стали Джон Болл, Джон Вікліф, у Чехії — Ян Гус та інші.

3. Церковна криза. Занепад папства

▸▸ Що призвело до «авіньйонського полону» пап і Великої західної схизми?

У XIV ст. прагнення об'єднати християнський світ під духовною та світською владою римських пап уже не відповідало запитам часу. У житті Європи першочерговими стали державні інтереси. Проте папи

Собор і палац пап в Авіньйоні. Художник Томас Хартлі Кромек. 1836 р.

намагалися повернути вплив у суспільстві. Конфлікт набув гостроти під час протистояння між Папою Римським Боніфацієм VIII і французьким королем Філіпом IV, що зібрані як церковну десятину кошти залишив у державі. У відповідь Папа готувався відлучити Філіпа IV від церкви. Однак король направив до Рима військо на чолі зі своїм радником, який мав заарештувати Папу. Під час суперечки радник короля вдарив Папу по щоці залізною рукавицею, і той, не переживши образу, через кілька тижнів помер.

Новим Папою став Климент V. Його резиденцію перенесли до міста Авіньйон, яке перебувало під контролем Філіпа IV. Розпочався майже 70-річний **«авіньйонський полон»** пап **(1309—1377 рр.)**. Це спричинило поступовий занепад папства, а водночас і Рима.

Григорій XI повернув папський престол до Рима. Наступним Папою Римським став Урбан VI. Проте він зловживав владою, тому кардинали скинули його та обрали новим Папою Климента VII. Урбан VI відмовився підкоритися, і на престолі опинилося два папи: один був у Римі, інший — в Авіньйоні. Папи відлучили один одного від церкви, і було не зрозуміло, який із них справжній.

Розкол католицької церкви дістав назву **Велика західна схизма (1378—1417 рр.)**. Люди вважали, що питання церкви потрібно вирішувати спільно священнослужителям і світським особам, тобто скликати собор. Перша спроба розв'язати проблему на соборі в Пізі закінчилася черговим розколом: обох пап оголосили єретиками та обрали нового. Проте ті не визнали рішення собору, тому в католицькій церкві головували вже три папи. У 1414 р. в місті Констанца було скликано новий собор, який нарешті поклав край суперечці. Загальновизнаним Папою Римським став Мартін V.

Мініатюра XIV ст., що символізує розкол церкви.

▸▸ Що на ілюстрації вказує на розкол церкви?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив кліматичних змін на розвиток Європи в середні віки;
- пандемію чуми в Європі;
- причини й наслідки «авіньйонського полону» пап і Великої західної схизми.

Працюємо з хронологією

1309—1377 рр.	«Авіньйонський полон» пап
1346—1353 рр.	Пандемія чуми в Європі, відома як «чорна смерть»
1378—1417 рр.	Велика західна схизма

Розбрат у церкві спричинив новий спалах рухів єретиків. Найбільший із них стався в Чехії (гуситські війни). Хоча цей виступ було придушено, він став попередженням для католицької церкви, що головну причину невдоволення населення так і не усунули.

Запитання і завдання

Знаємо

1. «Чорною смертю» називають пандемію
   А чуми **Б** холери
   В віспи **Г** грипу
2. Коли римські папи були в «авіньйонському полоні»?
3. Прочитайте назву терміна, поставивши літери у правильній послідовності. Поясніть його значення.

И	З	М	А	Х	С

Аналізуємо і пояснюємо

4. Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що «чорна смерть» призвела до змін у розвитку Європи? Аргументуйте свою відповідь.
5. Чи були ефективними способи боротьби з «чорною смертю»? Наведіть приклади.
6. Як «авіньйонський полон» пап вплинув на католицьку церкву? Поясніть свою відповідь.
7. Проаналізуйте події Великої західної схизми. Якими були її причини та наслідки?

Застосовуємо і творимо

8. **Працюємо в парах.** Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Обчисліть, як швидко чума дісталася з Китаю до країн Європи. 2) Скільки років тривав «авіньйонський полон» пап?
9. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення за темою «"Чорна смерть" і переслідування євреїв».
10. **Працюємо в малих групах.** Підготуйте добірку експонатів до віртуального музею «Чорна смерть», які присвячені подіям пандемії в Європі.
11. В усній або письмовій формі за додатковими джерелами підготуйте розповідь від особи людини, яка пережила пандемію чуми в 1346—1353 рр.
12. Метод «Синтез думок». Визначте основні чинники, що впливали на занепад папства.

Видавництво «Ранок»

§ 21. Наукові й технічні досягнення середньовіччя. Мода

1. Зародження дослідницьких знань, алхімія

Чим уславився Роджер Бекон?

У давнину люди замислювалися над пізнанням навколишнього світу. Одним із перших цікавість до природничих наук у XIII ст. виявив професор Оксфордського університету, чернець-францисканець **Роджер Бекон**. Він доводив, що знання можна здобути не в богословських суперечках, а вивчаючи природу за допомогою дослідів. Р. Бекон зробив чимало відкриттів. Особливого значення він надавав математиці, фізиці, хімії, намагався створити мікроскоп і телескоп, пояснив походження веселки. Вчений був переконаний, що можна побудувати самохідні судна й візки, зробити апарати, які б літали в повітрі та пересувалися морським дном. Слава про його досягнення поширювалася всією Європою. Дослідника звинуватили у зв'язках із дияволом і кинули до в'язниці.

Жага до пізнання охопила широкі верстви суспільства. У Сицилійському королівстві, де поєдналися західноєвропейська та арабська культури, було перекладено численні твори грецьких та арабських авторів із природничих наук. У медичній школі в Салерно вивчали лікувальні властивості рослин, складали поради з підтримання здоров'я, протидії отрутам тощо.

Важливі практичні знання накопичували люди, яких називали **алхіміками**. Вони вдавалися до пошуків **«філософського каменя»**, за допомогою якого, як вони вважали, будь-які метали можна перетворювати на золото. Ці зусилля виявилися марними, але алхіміки вивчили властивості речовин, створили чимало дослідних приладів тощо. **Астрологи**,

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яка верства суспільства була найосвіченішою в середні віки?
2. Чому європейці познайомилися з античною спадщиною завдяки арабам?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що спонукало середньовічне суспільство до наукових відкриттів і технічних винаходів;
- чому книгодрукування мало значний вплив на розвиток суспільства;
- що було характерно для середньовічної моди й де розташовувалися її центри.

Роджер Бекон спостерігає за зорями в Оксфордському університеті. Гравюра. Художник Ян Верхас. 1867 р.

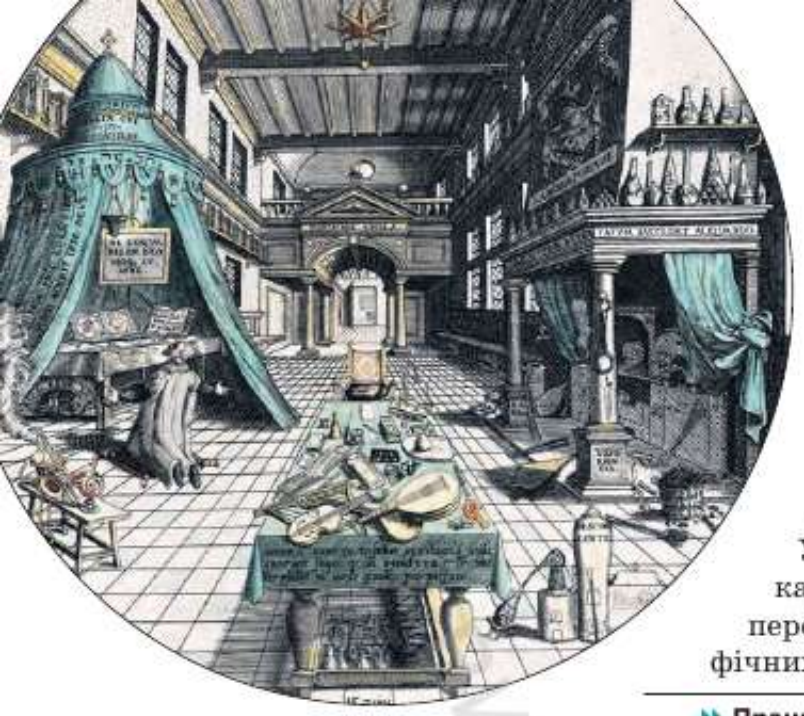

Лабораторія алхіміка. Художник Ганс Вредеман де Фріз. Гравюра 1595 р.

які віщували долі людей за розташуванням зір, зробили багато відкриттів у галузі астрономії.

Збагатилися й географічні знання європейців. Венеціанський купець **Марко Поло** здійснив подорож до Китаю та Середньої Азії. Свої враження він описав у «Книзі про різноманітність світу», яка впродовж середньовіччя залишалася найвідомішим твором у Європі. У XIV—XV ст. було складено чимало карт та описів різних земель. Це стало передумовою майбутніх Великих географічних відкриттів.

Працюємо в парах. Як ви вважаєте, із чим був пов'язаний інтерес до пізнання навколишнього світу в середні віки?

2. Розвиток техніки

Якими були технічні здобутки середніх віків?

Середньовічна Західна Європа мала бідне технічне оснащення. У період із V до XIV ст. винахідництво майже не проявлялося. До XIII ст. не було жодної книги про технічні винаходи та вдосконалення. Основною енергією для роботи пристроїв була мускульна сила людини і тварини. Проте саме в середні віки почали доопрацьовувати вже відомі пристрої та розробляти нові. Так, було вдосконалено підйомні крани, винайдено **домкрат** тощо.

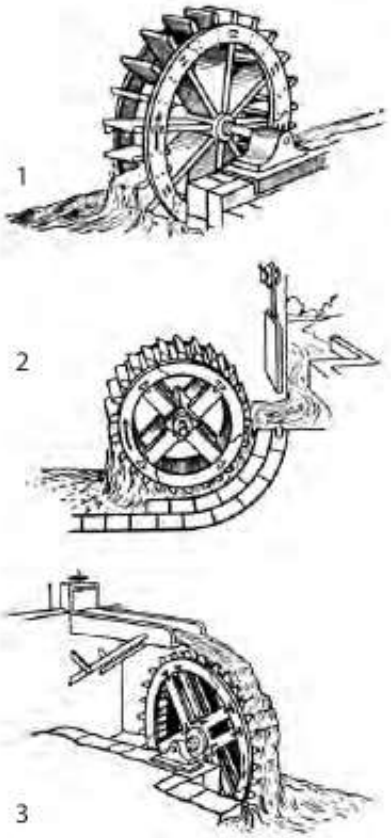

Водяне колесо: 1) нижньобійне; 2) середньобійне; 3) верхньобійне.

Найвагомішим досягненням середньовіччя стало винайдення **верхньобійного колеса**, яке використовувало енергію падаючої води для надання руху механізмам. Його можна було встановлювати навіть на рівнинній місцевості, де річка текла повільно.

Важливим винаходом стало винайдення **хомута** — нової системи кінної упряжі, що переносила основне навантаження на шию, де кінь має найрозвиненіші й найвитриваліші м'язи. Так кінь зміг замінити волів під час обробітку землі.

У добу середньовіччя було винайдено **механічний годинник**. Уперше про нього згадується у візантійських книгах VI ст. Деякі вчені приписують цей винахід Пацифікусу з Верони (початок IX ст.), інші — ченцю

Герберту, який згодом став Папою Римським. У 996 р. він створив баштовий годинник Магдебурга. Також у середні віки були винайдені **скляне дзеркало** (XIII ст., Італія), **папір** (II ст., Китай; XII ст., Іспанія), **ножиці** (X ст., Центральна Європа) та **окуляри** (XIII ст., Італія). Революційним винаходом середньовіччя став **друкарський верстат** (XV ст.).

Працюємо разом. Метод «Коло ідей». Якими були причини появи винаходів, про які йшлося?

3. Книгодрукування

Чому друкарський верстат уважають революційним винаходом? Що він змінив у житті суспільства?

У середні віки книги були рідкістю. Це пояснювалося тим, що кожну книгу створювали як оригінальний рукописний твір. До того ж грамотних людей було мало. Книги писали на пергаменті, сторінки прикрашали малюнками-мініатюрами, обкладинку оздоблювали коштовним камінням, золотом тощо. Книгами можна було користуватися тривалий час, але вони коштували дуже дорого. Тому особливо цінні екземпляри тримали в бібліотеках монастирів під суворим наглядом.

Збільшення кількості грамотних людей, поширення паперу зумовили попит на книги та їхнє здешевлення. З'явилися майстерні з масового переписування книг. У XIV—XV ст. цікавість до писаного тексту значно зросла, особливо до Слова Божого.

На початку XV ст. у Європі з'явилися перші книги, виготовлені за допомогою відбитків текстів, вирізаних на дощечках. Проте такий спосіб був трудомістким і не задовольняв потреб часу. До того ж переписувачі працювали набагато швидше.

Близько **1445 р.** німецький ремісник **Йоганн Гутенберг** винайшов спосіб книгодрукування. Із металевих кубиків з опуклими дзеркальними відбитками літер у спеціальних рамках набирали текст сторінки. Літери вручну вкривали фарбами, а потім притискали до аркуша паперу у верстаті. Так отримували відтиск сторінки

Цікаві факти

Перший особистий годинник «носив» кінь, який задавав йому рух. За рухом годинника стежив спеціальний конюх. Зручні й надійні годинники почали з'являтися після винайдення пружини. Спочатку її роль відігравала свиняча щетина, згодом пружину почали виготовляти зі сталі.

Ручний друкарський верстат Й. Гутенберга.

Зверніть увагу

Значення винаходу книгодрукування:
- зробило освіту доступнішою для людей: зросли грамотність та освітній рівень населення;
- стало основою розвитку науки, технологій;
- сприяло появі нових форм літератури, мистецтва й музики, поширенню культури та ідей;
- започаткувало друковану систему передання інформації, що сприяло розвитку свободи думки та індивідуальності.

Видавництво "Ранок"

Сторінка із Біблії Й. Гутенберга. Було надруковано 180 примірників книги на італійському папері та пергаменті.

Працюємо з джерелом

Із французької хроніки часів Столітньої війни

Бог послав це лихо (поразки в битвах) на нас за гріхи наші тому, що марнославство Франції було велике, і невідповідність одягу та різних суконь переходила з однієї крайності в іншу… Люди були схожі скоріше на блазнів, ніж на чесних людей, а тому і не дивно, що за подібного безглуздя, що перевищило будь-яку міру, Бог покарав нас батогом своїм — королем Англії.

Працюємо в парах. Обговоріть і дайте відповіді на запитання. **1.** Висловіть припущення, чому автор бачив причини поразки у війні в одязі. **2.** Чи може стиль одягу, ставлення до моди впливати на поразки або перемоги у війні?

rnk.com.ua/107562
Для вас, допитливі

книги. Головною працею Й. Гутенберга стала Біблія, надрукована латиною.

Поява книгодрукування була однією з найважливіших подій в історії людства. Це мало далекосяжні наслідки для розвитку освіти, науки, культури та суспільства загалом.

Працюємо в парах. У чому полягала сутність винаходу Й. Гутенберга?

4. Мода в епоху середньовіччя

Як одяг відображав устрій середньовічного суспільства?

Одяг у середні віки насамперед свідчив про соціальний статус людини, її належність до певного стану суспільства. Це навіть було закріплено в законах. Спочатку одяг виготовляли з домотканих тканин із льону або вовни. Заможні люди могли собі дозволити придбати в купців вбрання із шовкової тканини.

У Ранньому середньовіччі крій суконь і костюмів багатих і бідних людей майже не мав відмінностей. Щоб якось виділятися, феодали використовували розшиті золотом або коштовним камінням пояси, прикраси, хутро.

Жінкам заборонялося демонструвати свою природну красу, жіночність. Гарним вважалося витягнуте обличчя. Для цього жінки голили волосся вище лоба, а також брови. Макіяж не використовували. Аристократкам належало бути худими і плоскими. Також одяг мав повністю закривати руки, ноги, шию.

Від XII ст. одяг змінився. З'явилися течії моди, яких дотримувалася європейська знать. Жіночі костюми тепер підкреслювали талію і груди. Спідниця розширювалася донизу.

Церква категорично забороняла жінкам носити чоловічий одяг.

За часів Пізнього середньовіччя законодавцем моди став двір правителя Бургундії. Так званий **«бургундський костюм»** вважали взірцем витонченості, у ньому було втілено основні ознаки готичного стилю. Цей період історії костюма отримав назву **«карнавалу мод»**. Носили різний одяг: довгий і короткий,

Підручник оновлено

широкий і вузький. Кольори жіночого костюма часто були контрастними (наприклад, червоний і зелений).

Найпопулярнішим матеріалом для суконь стала парча, яку прикрашали нитки із золота або срібла, різноманітні вишивки, перли і коштовне каміння. Завдяки моді на коштовні камені почалися пошуки їхніх замінників, і в XV ст. в Європі навчилися виробляти штучні самоцвіти.

У XIV—XV ст. одним із популярних головних уборів жінок залишався крузелер — хустка або чепчик із великою кількістю складок. Заміжні жінки носили на голові білі покривала. Від кінця XIV ст. серед знатних жінок був поширений енен — конусоподібний високий головний убір.

Окрасою чоловічого костюма періоду «карнавалу мод» були пояси, дзвіночки, фібули. До кінця XV ст. довгий одяг носили лише старші люди й посадові особи. Духовенство, лікарів, вчених, суддів називали «людьми в довгому одязі». Довгими також залишалися парадні шати королів.

Модним чоловічим одягом у цей період став жакет — короткий, звужений у талії і стягнутий поясом. До поясів підвішували на ланцюжку кинджал, шкіряний або парчевий капшук. Обов'язковою складовою костюма знаті були рукавички.

В одязі цього періоду дедалі помітнішою ставала станова відмінність. Костюм простих людей від часів Раннього середньовіччя майже не змінився. Лише в XV ст. поверх одягу жительки міст почали носити фартух, а на пояс вішали гаманці.

Цікаві факти

У середньовічній моді були популярними шлейфи. Найдовший шлейф мала право носити королева, трохи коротший — герцогині й принцеси. Церква вела боротьбу зі шлейфами, називаючи їх «диявольськими хвостами». Дамам, які їх носили, відмовляли у відпущенні гріхів. Проте протягом XV ст. шлейф залишався обов'язковим елементом придворного костюма.

Портрет жінки. Художник Петрус Крістус. 1450—1460 рр.

Зверніть увагу

У XIV ст. у Франції з'явилося взуття з довгими, загнутими догори носками — пулени. У Бургундії в XIV—XV ст. королівським особам належало носити взуття з носами у дві з половиною ступні (до 70 см), дворянам — у дві ступні, рицарям — у півтори, містянам — в одну і простим людям — у пів ступні (до 15 см). Щоб довгі носи не заважали ходити, їх пристібали ланцюжками до браслета біля коліна. Жіноче взуття було схоже на чоловіче, але його носи не були настільки довгими: цьому заважали довгі спідниці.

Електронний варіант

Готичний рицарський обладунок.

Розгляньте ілюстрацію. Що вказує на готичність обладунку?

У середні віки зазнало змін і бойове вбрання рицарів. Спочатку головним захистом рицаря була кольчуга. Під неї вдягали багатошарову стьобану куртку. Голову захищав круглий шолом. Зброю носили на поясі. Щит прикрашали спеціальні символи. Згодом почали виготовляти лати, які захищали все тіло рицаря. Шолом закривав і обличчя. На щитах зображали геральдичні знаки. Заможні рицарі оздоблювали лати золотом. Середньовічні рицарі неодмінно носили бороди.

Запитання і завдання

Знаємо

1. Де зародилася середньовічна мода?
   А Італія **Б** Чехія
   В Бургундія **Г** Англія
2. Який винахід дав можливість масово використовувати коней у господарстві?
3. Впишіть у визначені місця відсутні літери, щоб отримати назву винаходу Й. Гутенберга.

			Г					К			А			Я

Аналізуємо і пояснюємо

4. Яким був внесок Р. Бекона в розвиток знань у середні віки? Поясніть свою відповідь.
5. Винахід Й. Гутенберга вважають революційним. Із чим, на вашу думку, це пов'язано?
6. Чому церква боролася з модою, але не змогла її приборкати? Поясніть свою думку.

Застосовуємо і творимо

7. **Працюємо разом.** Метод «Мозковий штурм». Обговоріть проблему винаходів у середні віки. Чи можна стверджувати, що вони відбувалися всупереч церкві?
8. **Працюємо в малих групах.** Метод «Спільний проєкт». За додатковими джерелами підготуйте і презентуйте на практичному занятті або уроці узагальнення за розділом навчальний проєкт за темою «Європейська середньовічна мода».

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- зародження наукових знань у середні віки;
- технічні досягнення цієї доби;
- революційну суть винайдення книгодрукування;
- зміни в моді в середні віки.

Видавництво «Ранок»

§ 22. Формування централізованої держави у Франції. Столітня війна

1. Столітня війна

Що спричинило Столітню війну?

Поштовхом до **Столітньої війни** стали династичні суперечки. Після смерті всіх синів французького короля Філіпа IV Красивого знать проголосила королем Філіпа VI Довгого (1328—1350 рр.) із династії Валуа. Англійський король Едвард III, що був онуком Філіпа IV, висунув претензії на французький трон. У **1337 р.**, отримавши відмову й дізнавшись, що Філіп VI забрав у нього володіння на південному заході Франції, Едвард III оголосив війну.

Столітня війна почалася з морських набігів французів та англійців на узбережжя одне одного. Зрештою в 1340 р. два флоти зійшлися в морській битві біля містечка Слейсе, розташованого в гирлі річки Шельда, де англійці здобули переконливу перемогу. Війна перемістилася на суходіл, але лише в 1346 р. сталася перша велика битва біля міста **Кресі**, у якій французьку армію було вщент розгромлено завдяки діям англійських лучників. Вважають, що після цієї битви розпочався занепад рицарства.

Перемога дала змогу Англії захопити порт Кале, який став її головною базою для захоплення важливих міст і здійснення набігів у глиб території Франції для пограбування. Найактивніше це робив загін Чорного принца (так називали Едварда, сина англійського короля Едварда III). Французький король Жан II Добрий вирішив покласти край цьому. У 1356 р. біля містечка **Пуатьє** англійці здобули перемогу над численнішим військом французів. Франція опинилася на межі втрати державності. За полоненого короля англійці забажали викуп, що дорівнював майже трьом річним доходам Франції. **Дофін** Шарль, щоб

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які ознаки були притаманні монархії доби середньовічної політичної роздробленості?
2. Що таке станова монархія?
3. У чому полягала суть конфлікту між англійськими і французькими королями? Що стало приводом до війни між ними?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що таке Столітня війна, якими були її результати і наслідки;
- у чому полягає сутність і суспільне значення вчинку Жанни д'Арк;
- як завершилося об'єднання Франції.

А-Я Словник

Столітня війна — низка збройних конфліктів між Англійським королівством (і його союзниками) та Французьким королівством (і його союзниками) в 1337—1453 рр.

Дофін — титул спадкоємця французького престолу.

rnk.com.ua/107563
Для вас, допитливі

Шарль V Мудрий.
Середньовічна мініатюра.

Битва біля Слейсе. Мініатюра з «Хроніки...» Жана Фруассара. XV ст.

зібрати кошти, скликав Генеральні штати. У відповідь на прохання про виділення грошей учасники зборів, особливо представники третього стану, висунули вимогу засудити діячів, винних у проблемах Франції, та встановити контроль за збиранням податків і витратою державних коштів.

Спроба дофіна протидіяти реформам спричинила в 1357 р. повстання в Парижі. Його очолив прево (голова міської адміністрації) Етьєн Марсель. Повсталі захопили королівський палац і вбили декількох наближених Шарля. Фактично прево взяв на себе владу в країні. Проте дофін зміг утекти, і у Франції тепер було два правителі. У політичну боротьбу втрутився родич французького короля, король Наварри Шарль Злий. Він вдавано підтримав Етьєна Марселя, маючи намір захопити французький трон.

Тягар Столітньої війни ліг на плечі селян. Вимога до них здійснювати роботи з укріплення замків спричинила у травні **1358 р.** повстання, яке дістало назву **Жакерія** (французькі сеньйори презирливо називали всіх селян «жаками»). Повстання було придушене.

Франція була ослаблена й мала відновити сили, тому дофін Шарль у **1360 р.** уклав мир з Англією. Франція втрачала третину території, підтверджувала зобов'язання виплатити викуп за короля, натомість англійський король відмовлявся від претензій на французький престол.

Скориставшись миром, дофін Шарль, а тепер король Франції **Шарль V Мудрий** (1364—1380 рр.), упорядкував систему збирання податків, почав формувати апарат управління, переозброїв армію. Викуп за короля Жана II Доброго так і не було сплачено, він помер у полоні.

Абатство Мон-Сен-Мішель у Нормандії (Франція). Сучасний вигляд.

Під час Столітньої війни англійські війська брали його в облогу, але так і не змогли захопити.

Після відновлення воєнних дій у 1369 р. французька армія повністю звільнила територію Франції. Однак несподівано Шарль V помер.

Успадкувати владу мав 12-річний син короля Шарль VI. Різні придворні угруповання намагалися посадити на престол вигідного для них правителя. Цим скористалися англійці.

Восени 1415 р. англійська армія на чолі з королем Генрі V висадилася в Нормандії та біля села **Азенкур** знову розгромила французів. Англійці вступили до Парижа. За новим мирним договором **1420 р.** Франція та Англія об'єднувалися в одне королівство.

Король Генрі V, якого проголосили регентом і наступником французького престолу, узяв шлюб із дочкою Шарля VI. Син Шарля VI (дофін Шарль) був позбавлений права на успадкування престолу. Проте він не визнав договору та втік на південь Франції, де ще залишилися його прихильники. У той час померли Генрі V і Шарль VI. Знову спалахнула війна. Перешкодою на шляху англійців до повного підкорення країни стала фортеця Орлеана, яку вони взяли в облогу в 1428 р.

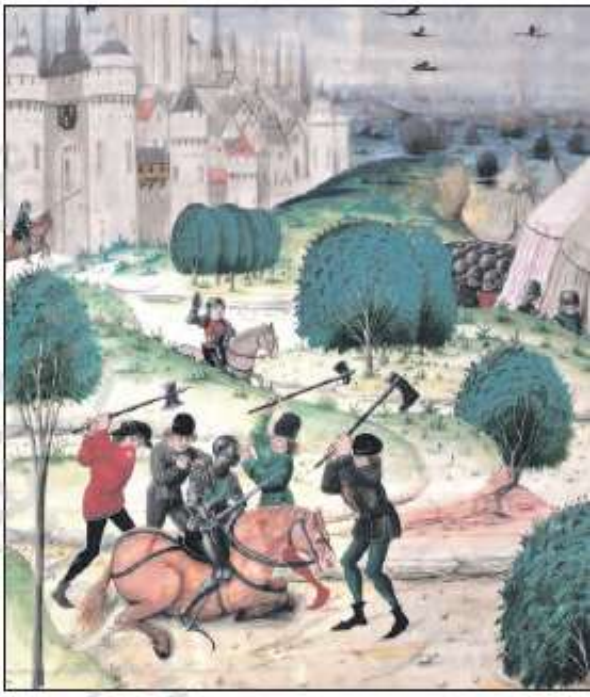

Жакерія. Повсталі селяни вбивають дворянина. Мініатюра з «Хроніки...» Жана Фруассара. XV ст.

Працюємо в парах. Складіть хронологію основних подій Столітньої війни за пунктом параграфа.

Зверніть увагу

Столітня війна розпочалася з династичного конфлікту та перетворилася на найтриваліше збройне протистояння в історії людства. Кількість населення Франції за ці роки скоротилася на дві третини (до воєнних втрат додалися смерті від чуми, голоду). Англія втратила майже всі свої володіння на континенті. Війна вплинула на розвиток військової справи. Замість старих феодальних армій у воєнних діях зросла роль найманої піхоти, набувало поширення використання вогнепальної зброї.

Працюємо з джерелом

Із хроніки Сен-Дені про Францію за часів Столітньої війни (1415 р.)

Жителі передмість і сіл вважали за краще ховатися в містах або тікати в ліси із дружинами, дітьми і всім скарбом, ніж зустрічатися з людьми короля (збирачами податків), яких вони боялися більше за ворога. Невдовзі вони справді відчули на собі, що не було жодної різниці між цими людьми й англійцями, бо ж ці люди грабували й чинили розбій лютіше. Силою вони забирали золото, гроші та все найцінніше. Їхня жорстокість наганяла такий жах, що священники забирали з церков і ховали в надійних місцях скарби, які належали Богові та святим, тому що грабіжники забирали все, що могли знайти за міськими стінами, і робили це без докорів сумління.

Працюємо в парах. Обговоріть і дайте відповіді на запитання. **1.** Як війна вплинула на життя у Французькому королівстві? **2.** Яких страждань завдала війна населенню? **3.** Чим можна пояснити поведінку королівських збирачів податків?

Облога Орлеана. Мініатюра XV ст.

2. Жанна д'Арк. Завершення Столітньої війни

Коронації якого монарха сприяла Жанна д'Арк?

У березні 1429 р. у дворі спадкоємця французького престолу дофіна Шарля з'явилася дівчина в чоловічому одязі. Вона сказала, що прийшла із села Домремі в Лотарингії, щоб визволити Орлеан, вигнати англійців із Франції та коронувати дофіна. Дівчину, яку звали Жанна, допустили до армії. У рицарському вбранні, із королівським прапором у руках вона стала символом майбутньої перемоги.

За 17 днів французька армія зняла облогу з Орлеана та здійснила рейд до Реймса — міста, де відбувалася коронація французьких королів. Коронація Шарля в Реймсі перетворила дофіна в очах французів на законного короля, а боротьба за короля у свідомості тогочасних людей дорівнювала боротьбі за країну.

Після коронації **Шарль VII Звитяжний** (1429—1461 рр.) почав із підозрою ставитися до **«Орлеанської діви»** (таке прізвисько отримала Жанна), вплив і популярність якої зростали. Король вирішив її позбутися. Жанну відправляли на ризиковані воєнні операції. Під час оборони міста Комп'єнь вона потрапила в полон до бургундців, що були союзниками англійців. Жанна постала перед англійським судом, який визнав її відьмою, а відтак піддав

ВИТЯГ З ПІДРУЧНИКА

сумніву законність коронації Шарля. За вироком суду дівчину спалили на багатті.

Хоча Жанна й загинула, розпочата нею справа мала позитивні наслідки для Франції. У 1436 р. Шарль VII вступив до Парижа, а до **1453 р.** всю територію Франції, крім міста Кале, було звільнено від англійців. Столітня війна закінчилася, хоч і без підписання миру. Шарль VII організував судовий процес, який посмертно виправдав Жанну та підтвердив законність влади короля.

3. Завершення становлення Франції

▸▸ Який король завершив становлення Франції?

Перемога Франції в Столітній війні створила передумови для завершення об'єднання країни. Це завдання виконав король **Луї XI (1461—1483 рр.)**.

Головною перешкодою на шляху Луї XI до об'єднання країни був герцог бургундський Шарль Сміливий, який мав значні володіння на сході Франції та в Нідерландах. На відміну від інших великих феодалів, які чинили опір Луї XI, Шарль Сміливий у своїх володіннях проводив таку саму політику, що і його суперник. Фактично конфлікт між Луї XI і Шарлем був протистоянням між двома державами.

У цій боротьбі перемогу здобув Луї XI. Шарль загинув у 1477 р. під час битви поблизу Нансі зі швейцарцями, яких підтримував Луї XI. Володіння Шарля захопив Луї XI, і Бургундська держава припинила існування. Також Луї XI зміг додати до своїх земель Пікардію на півночі, Беррі в центрі та Прованс на півдні Франції. Син Луї XI Шарль VIII приєднав останнє французьке володіння, що зберігало самостійність, — герцогство Бретань (1491 р.). Так завершився тривалий процес політичної централізації Франції, що розпочався за Капетингів, а завершився за правління династії Валуа. У XVI ст. Франція стала однією з наймогутніших держав Європи.

▸▸ Дайте оцінку правлінню Луї XI.

Жанна д'Арк під час облоги Орлеана. Художник Жюль Ежен Ленепве. 1886—1890 рр.

Цікаві факти

У 1920 р. Папа Римський оголосив Жанну д'Арк святою. Вона стала національним символом Франції. 8 травня у Франції відзначають День Жанни д'Арк.

Постать в історії

Луї XI був видатним політиком і дипломатом свого часу, а ще — першим французьким королем, влада якого була майже необмеженою. Його діяльність супроводжували війна, інтриги, підкупи, зради. Проте водночас він опікувався економічним розвитком держави.

rnk.com.ua/107564
Для вас, допитливі

Електронний додаток

Жанна д'Арк із білим прапором на коронації Шарля VII. Художник Жюль Ежен Ленепве. 80-ті рр. XIX ст.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- перебіг Столітньої війни, її результати та наслідки;
- завершення формування Франції.

Працюємо з хронологією

1337—1453 рр.	Столітня війна
1358 р.	Селянське повстання Жакерія
1461—1483 рр.	Правління французького короля Луї XI

Запитання і завдання

Знаємо

1. Унаслідок битви біля якого міста англійці втратили можливість підкорити Францію?
   А Кресі **Б** Орлеан
   В Париж **Г** Азенкур
2. Коли завершився процес політичної централізації Франції?
3. Впишіть відсутні літери, щоб отримати назву селянського повстання у Франції.

			Е			Я

Аналізуємо і пояснюємо

4. Висловіть припущення, чому Столітня війна тривала так довго.
5. Як, на вашу думку, Столітня війна вплинула на розвиток Франції?
6. Визначте, чим керувалася Жанна д'Арк, вирішивши стати на захист Франції. Дайте оцінку її діяльності для історії країни.
7. Чи можна стверджувати, що Столітня війна, яка розпочалася з династичного конфлікту, пришвидшила формування французької національної спільноти?

Застосовуємо і творимо

8. Покажіть на карті (форзац 2): 1) місця основних битв Столітньої війни; 2) район селянського повстання; 3) місце коронації дофіна Шарля.
9. **Працюємо в парах.** Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Через скільки років після початку Столітньої війни відбулася перша її битва? 2) Скільки років вела боротьбу Жанна д'Арк?
10. За додатковими джерелами складіть розповідь про битву під Пуатьє від особи французького рицаря або англійського лучника (на вибір).
11. За додатковими джерелами підготуйте короткі відомості для «Галереї історичних портретів» про історичних осіб, про яких згадувалося в параграфі.

§ 23. Англія та держави Скандинавії. Ганзейський союз

1. Англія в XIV—XV ст. Війна троянд

Що спричинило значні потрясіння в Англії в XIV—XV ст.?

Пандемія чуми 1346—1353 рр. і поразки в Столітній війні мали далекосяжні наслідки для Англії. Кількість населення скоротилася майже вдвічі. Щоб у цих умовах зберегти хоч мінімальні доходи, у 1377 р. парламент затвердив додатковий податок, який мали сплачувати всі піддані з 14-річного віку. Цей податок став важким тягарем для населення.

Крім того, у 60—70-ті рр. XIV ст. Англію охопив рух за реформування церкви. Його проповідником був священник і професор Оксфордського університету **Джон Вікліф**. Він заперечував владу пап, доводячи, що ті не мають отримувати від Англії данини. Священник закликав до конфіскації володінь церкви, здешевлення церковних обрядів.

Заклики Джона Вікліфа знайшли відгук у населення. Під впливом його ідей парламент прийняв статут, який забороняв звертатися до Папи Римського як до вищої установи в судово-церковних справах, а англійський король відмовився від сплати данини Папі тощо. Селянство ж сприйняло ідеї Джона Вікліфа як спонукання до виступу проти феодалів.

Обурене новими податками, англійське суспільство в **1381 р.** підняло повстання, яке очолив **Вот Тайлер**. Повсталі вступили до Лондона. Вірячи в «доброго короля», вони прагнули розповісти йому про утиски з боку феодалів та оголосити свої вимоги. Молодий король Річард II, щоб виграти час, удав захисника простих людей. Під час чергових переговорів Вота Тайлера було вбито. Селяни, втративши ватажка, були розгублені, і королівські загони швидко придушили повстання.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли Англія була завойована норманами? Які держави утворилися після цього у Скандинавії?
2. Якими були причини Столітньої війни?
3. Хто такі феодали?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як розвивалася Північна Європа в Пізнє середньовіччя;
- чому гострий конфлікт в Англії дістав назву Війна троянд;
- чим була зумовлена поява Ганзейського союзу;
- чому держави Скандинавії уклали Кальмарську унію.

Зверніть увагу

Соціальні виступи були наслідком змін в англійському суспільстві. Традиційний становий поділ на феодалів, духовенство й селянство не відповідав реаліям часу. З'являлися і збільшувалися нові прошарки суспільства: ремісники, торговці, купці та інші. Феодалів тепер більше непокоїли проблеми землі й прибутків, аніж слави й війни. Такі зміни в суспільстві призвели до нової громадянської війни.

rnk.com.ua/107565
Для вас, допитливі

Електронний інструмент "Рабочий зошит"

Убивство Вота Тайлера. Короля Річарда II зображено двічі: він спостерігає за вбивством (ліворуч) і звертається до натовпу (праворуч). Середньовічна мініатюра.

А-Я Словник

Ліврейний почет — загони найманців, що отримували плату від свого лорда й мали з ним письмовий договір про службу.

Проте спокій у країні не настав. Між родинами Ланкастерів і Йорків, що були нащадками короля Едварда III, спалахнув конфлікт за право на престол. Ланкастери наполягали на своєму спадковому статусі, а Йорки вважали, що пряма лінія споріднення з Едвардом III робить саме їх законними спадкоємцями.

Зрештою палацові інтриги переросли у громадянську війну, що дістала назву **Війна троянд (1455—1485 рр.)**, або Війна Червоної (елемент герба Ланкастерів) і Білої (елемент герба Йорків) троянд.

Початком Війни троянд вважають битву поблизу міста Сент-Олбанс 1455 р. Успіх був на боці Ланкастерів. Проте в 1461 р. представник Йорків став королем під ім'ям Едвард IV (1461—1483 рр.). Посівши престол, Едвард IV відібрав усі землі в Ланкастерів та їхніх прихильників. Роздаючи ці володіння знаті, він заручився її підтримкою.

Едвард IV сприяв розвитку торгівлі, проте за це вимагав від купців і банкірів усіляких подарунків і позик, які не повертав. Із парламентом він не знайшов спільної мови, тому скликав його рідко.

Після смерті Едварда IV королем мав стати його син Едвард V, але брат покійного короля герцог Річард Глостер наказав ув'язнити 13-річного Едварда V і його 10-річного брата в Тауері та проголосив себе королем Річардом III (1483—1485 рр.).

Річард III розумів, що війна остаточно зруйнувала старі відносини і суспільство прийме будь-якого короля, який забезпечить мир, знизить податки та наведе лад у державі. У цьому напрямі він і діяв, чим здобув прихильність населення. Однак ходили чутки про його причетність до смерті двох малолітніх синів Едварда IV. Зрештою противники Річарда III об'єдналися навколо одного з останніх Ланкастерів, який жив у вигнанні, Генрі Тюдора. Він зібрав військо та прибув із ним до Англії. Біля містечка Босворт зійшлися дві армії. Річарда III зрадили, його армія розбіглася, а сам він загинув на полі бою.

Любек — головне місто Ганзейського союзу. Сучасний вигляд.

Корону одразу передали Генрі Тюдору, який став королем **Генрі VII** (1485—1503 рр.). Щоб остаточно примирити сторони, Генрі VII одружився з єдиною представницею Йорків, а у своєму гербі поєднав червону та білу троянди. Війна тривалістю 30 років скінчилася.

Унаслідок війни майже вся родова аристократія Англії загинула на полях битв, і її заступила нова, яка сповідувала інші моральні принципи, була залежною від короля та не підтримувала феодальних звичаїв. Майже зникла система васалітету, а замість неї почала діяти система **ліврейних почтів**.

Отже, в Англії було зруйновано старі феодальні традиції та відбувалося становлення держави нового типу, що базувалася на необмеженій владі монарха й розгалуженій системі державного апарату.

Герб Тюдорів.

Поясніть символіку герба.

2. Ганзейський союз

Що зумовило появу Ганзейського союзу?

Особливою складовою Священної Римської імперії були міста, що підкорялися лише імператору. Відсутність сильної централізованої влади в імперії зумовлювала розвиток міського самоуправління, але не захищала від зазіхань сусідів. Це спонукало міста до об'єднання.

У 1241 р. міста Гамбург і Любек уклали між собою договір. Так виник **Ганзейський союз (Ганза)** — найбільше об'єднання купецьких міст, що вели посередницьку торгівлю. Остаточно союз сформувався в **1356 р.** У його складі офіційно було майже 80 міст Північної Німеччини, Балтії та нижньорейнських земель.

ОСНОВНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ШЛЯХИ ГАНЗИ

Печатка польського міста Ельблонг, що входило до Ганзи. 1350 р.

▸▸ Які регіони Європи охоплювали торговельні зв'язки Ганзи?

Зверніть увагу

Хоча Ганза не була політичним об'єднанням, вона відігравала важливу роль у політичному житті сусідніх держав. Так, у 1367 р. Ганза спільно зі Швецією і герцогством Мекленбург вела війну проти Данії. Перемога у війні дозволила їй узяти під контроль протоки з Північного в Балтійське море та дала право брати участь у виборах данського короля.

Ганзейський союз мав на меті утримати монопольне (виключне) право на торгівлю з Англією, Нідерландами, Скандинавськими країнами й руськими князівствами. Ганзейські факторії розміщувалися від Лондона до Великого Новгорода.

Від кінця XV ст. Ганза почала занепадати. Це було зумовлено переміщенням головних торговельних шляхів до Атлантичного океану та зростанням морської могутності Нідерландів і Англії.

Союзи німецьких міст

Ганза (XIV—XVII ст.)	Швабський союз міст (XIV—XVI ст.)	Союз рейнських міст (XIII—XIV ст.)
Об'єднання близько 200 північнонімецьких міст басейнів Північного й Балтійського морів	Об'єднання 22 міст Швабії, створене з ініціативи імператора Людовіка Баварського	Об'єднання міст, розташованих уздовж течії Рейну

Об'єднання в 1381 р.

Видавничий центр «Ранок»

3. Скандинавські держави. Кальмарська унія

▸▸ Що спричинило укладення Кальмарської унії?

Після епохи норманів (вікінгів) Скандинавія опинилася дещо осторонь подій, що відбувалися в інших регіонах середньовічної Європи. Події в Данії, Швеції, Норвегії та землях Балтії у XII—XV ст. майже не впливали на життя інших європейських країн, і навпаки. Майже всі відносини цих держав оберталися навколо питання контролю над торговельними шляхами в Балтійському морі.

Найбільш розвиненою серед Скандинавських країн була Данія. Її швидке піднесення розпочалось у середині XIV ст. Вагому роль у ньому відіграв **Вальдемар IV Аттердаг** (1340—1375 рр.). Проте його планам завадила поразка у війні проти Ганзи, що не бажала втрачати контроль над Балтійським морем. Дочка й наступниця короля **Маргарита (Маргрете)** продовжила політику батька, спрямовану на об'єднання Скандинавії під своєю владою. Цьому сприяло посилення натиску Ганзи й північнонімецьких князів на країни Скандинавії. Як дружина норвезького короля Гакона VI Маргарита в 1375 р. домоглася обрання на данський престол свого сина Олафа, який після смерті Гакона в 1380 р. успадкував і норвезький престол. Таким чином, Данія та Норвегія утворили **особисту унію**. Після смерті Олафа в 1387 р. Маргарита стала королевою Данії і Норвегії. У 1397 р., скориставшись міжусобицею у Швеції, вона спромоглася долучити до союзу Данії і Норвегії ще й Швецію. Формально королем Данії, Норвегії і Швеції було проголошено онука Маргарити Еріка II Померанського, але фактично управління зберігалося в її руках аж до 1412 р.

У **1397 р.** у шведському місті Кальмар Данія, Норвегія і Швеція уклали унію. За умовами **Кальмарської унії** на всі три країни поширювалася влада одного короля, але в кожній державі зберігалися свої закони й органи влади. Проте цей союз став «складеним, але не з'єднаним». Він не був союзом рівних держав,

Вальдемар IV Аттердаг. Середньовічна гравюра.

Працюємо з джерелом

Із договору про унію Данії, Норвегії та Швеції (1397 р.)

...Три королівства мають жити в любові й згоді... Проте якщо в одному з королівств почнеться війна, будь-який напад іноземців, то це буде стосуватися всіх трьох; кожне має допомогти іншому з усією відданістю й усіма силами, таким чином, щоб королівство залишалося у власному законі та праві...

▸▸ **Працюємо в парах.** Обговоріть, що мала забезпечити учасникам союзу ця угода.

А-Я Словник

Особиста унія — об'єднання двох або більше самостійних держав у союз під владою одного монарха. Він відповідно очолював і кожну державу, що уклала унію.

Кальмарська унія — особиста унія королівств Данії, Норвегії і Швеції під головуванням данських монархів у 1397—1523 рр.

Королева Маргарита коронує Еріка II Померанського королем Данії, Норвегії і Швеції. Вітраж у палаці Пена в Сінтрі (Португалія). XIX ст.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- розвиток держав Північної Європи;
- причини й наслідки Війни троянд в Англії;
- Ганзейський союз міст і його боротьбу за контроль над торговельними шляхами в Балтійському і Північному морях;
- причини укладення та зміст Кальмарської унії.

Працюємо з хронологією

1356 р.	Остаточне формування Ганзейського союзу
1381 р.	Повстання в Англії, очолюване Вотом Тайлером
1397 р.	Кальмарська унія
1455—1485 рр.	Війна троянд

у ньому головувала Данія. Поступово через послаблення зовнішньої загрози необхідність у ньому зменшилася. Від кінця XV ст. Швеція та Норвегія розпочали активну боротьбу за скасування унії та власну незалежність.

Запитання і завдання

Знаємо

1. За реформу церкви виступав
   А Вот Тайлер **Б** Річард Глостер
   В Генрі Тюдор **Г** Джон Вікліф
2. Коли було укладено Кальмарську унію?
3. Впишіть відсутні літери, щоб отримати назву моря, торговельні шляхи в якому контролював Ганзейський союз.

			Т						Е

Аналізуємо і пояснюємо

4. Поясніть, у чому полягав взаємозв'язок між Столітньою війною і Війною троянд.
5. Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що Війна троянд змінила англійську панівну верхівку суспільства? Поясніть свою думку.
6. Чи дійсно утворення Ганзейського союзу було зумовлене слабкістю влади у Священній Римській імперії? Поясніть свою думку.

Застосовуємо і творимо

7. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Скільки років минуло від завершення Столітньої війни до початку Війни троянд? 2) Скільки років тривала Війна троянд? 3) Пригадайте, чи в один рік відбувалися Жакерія у Франції і повстання Вота Тайлера в Англії. У якій частині століття (чверть, перша половина, друга половина тощо) вони відбулися?
8. В усній або письмовій формі за додатковими джерелами підготуйте розповідь за темою «Укладення Кальмарської унії».
9. **Працюємо разом.** Метод «Коло ідей». Обговоріть, чому на півночі Європи міста об'єднувалися для організації торгівлі, а в Середземному морі кожне місто існувало самостійно.

§ 24. Італійські держави в XIV–XV ст. Раннє Відродження

1. Розвиток Флоренції

Які італійські міста-держави були наймогутнішими в XIV—XV ст.?

На XIV—XV ст. припав розквіт італійських міст-держав. Наймогутнішими серед них стали Флоренція, Венеція і Генуя.

Флоренція за доби середньовіччя була одним із найбільш економічно розвинених міст Європи. Основу її багатства становило сукно, що виготовляли у великих майстернях. У середині XIV ст. налічувалося понад 200 суконних майстерень. Крім виробництва сукна, у Флоренції розвивалися виробництво шовкових тканин, обробка хутра та ювелірна справа. Флоренція також була найбільшим центром торговельно-лихварських і банківських операцій. Розташовані поряд із Римом флорентійські банки почали обслуговувати фінансові операції римських пап у всій Європі.

За формою правління Флоренція була республікою. Верховний орган влади — сеньйорію — очолював гонфалоньєр, який під час війни ще й командував міським ополченням.

Боротьбу за вищі посади в республіці вели декілька найбагатших родин міста. Від кінця XIV ст. найбільший вплив у місті мала **родина Медічі**. У **1397 р.** Джованні ді Біччі Медічі заснував у Флоренції банк. Згодом його син Козімо перетворив банк на наймогутніший фінансовий заклад Європи XV ст. Відділення банку були розташовані в Римі, Венеції, Неаполі, Мілані, Лондоні, Брюгге, Женеві та інших містах. Крім того, родина Медічі мала монопольне право на продаж складників для фарбування тканин, скла.

Козімо Медічі за допомогою свого багатства впливав на флорентійську політику. Він започаткував династію Медічі, за панування якої

ПРИГАДАЙТЕ

1. Чому на території сучасної Італії в середньовіччі не утворилося єдиної держави?
2. Якими були основні ознаки культури середньовіччя?
3. Чим відрізняються між собою романський і готичний стилі?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток найзаможніших італійських держав;
- як родина Медічі здійснювала управління Флоренцією;
- що забезпечувало багатство Венеціанської республіки.

Золотий флорин — монета, що засвідчила фінансову могутність Флоренції. Її широко використовували в міжнародній торгівлі.

Електронний інструмент "Рано"

Палаццо Веккьо (Палац Медічі) у Флоренції. Сучасний вигляд.

Лоренцо Медічі. Барельєф. Скульптор Андреа дель Верроккьо. 1478—1521 рр.

▸▸ Чим уславився зображений правитель Флоренції?

Флоренція стала найбагатшим італійським містом і центром мистецтв. Сам Козімо Медічі не обіймав державних посад, а втручався в політику опосередковано (у 1434—1464 рр.).

У 1469 р. правителем міста став онук Козімо — **Лоренцо Медічі Пишний**, що перебував при владі понад 20 років. За цей час у Флоренції панували добробут і мир, місто розбудовувалося. Заможно жили навіть селяни навколишніх сіл. Так, було зменшено податки і скасовано феодальні повинності.

Спираючись на підтримку населення, Лоренцо спробував законодавчо закріпити свою одноосібну владу. У 1480 р. замість попереднього колективного органу управління було утворено Раду сімдесяти — законодавчий і виконавчий орган управління, сформований із союзників та прихильників родини Медічі. Дві колегії — із зовнішньополітичних та фінансово-правових питань — перебували під контролем правителя республіки. При цьому важливі посади могли обіймати люди, що не належали до вищого стану, але мали управлінський хист.

Із часом народ почав убачати в родині Медічі тиранів. Крім того, через падіння цін на бавовну в банку виникли проблеми, що стало додатковим приводом до невдоволення. Родина Медічі мала в місті сильних суперників. У 1494 р., спираючись на французькі війська, вони вигнали Медічі з міста. У цей час на населення Флоренції значний вплив мали проповіді ченця-домініканця **Джироламо Савонароли**, який виступав проти багатства і розкоші. Він закликав до реформи церкви, критикував Медічі за їхнє заможне життя. Саме Джироламо Савонарола очолив Флоренцію, яка

Галатська вежа, збудована в 1348 р. як донжон у генуезькому передмісті в Константинополі. Сучасний вигляд.

була проголошена республікою. Проте суворе правління Джироламо Савонароли не сподобалося містянам. Цим негайно скористалися його суперники. Ченця звинуватили в єресі та в 1498 р. спалили на багатті. У 1512 р. Медічі повернулися до Флоренції.

2. Розвиток Венеції та Генуї

Коли Чорне море називали «Генуезьким озером»?

Міста-республіки Венеція і Генуя досягли найбільшої могутності в **XIII—XV ст.** Основним джерелом їхнього розвитку була посередницька торгівля в Середземному та Чорному морях, що приносила величезні прибутки. Основними товарами були прянощі, коштовне каміння, шовк, бавовна, хутро, а також раби.

Генуя почала здобувати автономію від Священної Римської імперії приблизно у XII ст., ставши містом-державою з республіканським устроєм (проіснувала до 1528 р.). Владу здійснювали загальні збори всіх торговельних компаній. Союз із Пізанською республікою дозволив Генуї звільнити західну частину

Цікаві факти

Лоренцо Медічі, як і його попередники, підтримував митців, збирав старожитності. До того ж він сам був письменником і поетом. Лоренцо Медічі заснував першу в Європі публічну бібліотеку, університет у Флоренції, сприяв розвитку університету в Пізі.

Зверніть увагу

Доступившись до влади, Джироламо Савонарола провів низку реформ:
- заборонив азартні ігри, танці та інші розваги, які вважав непристойними;
- закликав до покаяння та відмови від усього гріховного;
- упровадив нові релігійні свята та ритуали;
- змінив систему освіти в бік більшої релігійної спрямованості.

Електронний підручник "Грамота"

ТОРГОВЕЛЬНІ ШЛЯХИ ГЕНУЇ ТА ВЕНЕЦІЇ

Розгляньте картосхему і висловіть припущення, де перетиналися торговельні інтереси двох держав.

Портрет Джироламо Савонароли, створений після його страти. Художник Моретто да Брешіа. 1524 р.

Середземномор'я від піратів-сарацинів (арабських піратів із Північної Африки) і відвоювати острів Корсика, Балеарські острови та Прованс.

Поштовхом до швидкого піднесення республіки стала її активна участь у перших хрестових походах. Це забезпечило великі привілеї для генуезьких колоністів, які вирушили до Святої Землі.

Вершини могутності Генуя досягла в XIII ст. після укладення в **1261 р.** договору з імператором відродженої Візантії Михаїлом VIII Палеологом. В обмін на допомогу генуезці отримали одноосібне право користуватися протоками, що вели до Чорного моря, яке швидко стало «Генуезьким озером». Незабаром, у 1284 р., генуезький флот остаточно розгромив Пізу, а в 1298 р. — венеціанський флот.

Генуя володіла численними колоніями: іноді це були окремі будівлі (факторії), іноді — район у передмісті (як Галата під Константинополем), а ще подекуди генуезці контролювали цілі ост-

Видавництво «Ранок»

А-Я Словник

Венеціанська галера — корабель із трикутним вітрилом та веслами. Форма вітрила надавала йому маневровості, а завдяки веслярам він менше залежав від погодних умов.

Венеціанська галера. Художник Конрад Грюненберг. 1487 р.

рови та узбережжя (Корсика і північна частина Сардинії). Генуезькі колонії були в Криму: у Кафі (зараз Феодосія), на Таманському півострові тощо. Проникнення генуезців у східні моря відбувалося як шляхом дипломатичних домовленостей, так і через пряме військове вторгнення.

Генуя відігравала провідну роль у Середземномор'ї до поразки від Венеції в **1379 р.** Відтоді в торгівлі зі Сходом почали домінувати венеціанці.

Прагнення встановити контроль над торговельними шляхами сприяло завоюванню Венецією значних територій в Істрії, Далмації, Греції, Північній Африці, Сирії.

Великі багатства сприяли розвитку банків. Венеціанці одними з перших почали страхувати торговельні операції. Також венеціанські купці заволоділи торговельними шляхами через Гібралтарську протоку до Північної Європи. Могутнє місто, що розташовувалося на островах, поширювало владу і на континентальну частину. Згодом утворилися величезні володіння, які називалися Терраферма.

У XII—XIII ст. Венеція почала будувати **галери** й галеаси — торговельні судна, які вміщали 200 т вантажу. Більшість кораблів венеціанців будували на **Арсеналі** — першому великому промисловому підприємстві Європи.

Працюємо з джерелом

Розповідь очевидця про оснащення галери (1436 р.)

Там є широка вулиця, посеред якої море (канал), а з одного боку вікна в стінах будівель Арсеналу (склади)… Ось з'явилася галера, яку на буксирі тягнуть інші судна, і з одних вікон на неї почали передавати канатне спорядження, із других — припаси, із третіх — зброю… і коли галера досягла кінця вулиці, вона вже була повністю оснащена.

Працюємо в парах. Обговоріть і дайте відповіді на запитання. **1.** Де будували венеціанські галери? **2.** Про що свідчить описаний спосіб оснащення галери?

Цікаві факти

Величезні прибутки генуезцям приносила торгівля рабами. Найбільше рабів для генуезців постачали московські купці. Головним центром работоргівлі була Кафа.

Зверніть увагу

Для панування на торговельних шляхах Венеції доводилося здійснювати активну зовнішню політику. Щоб бути обізнаними у справах Європи, які могли вплинути на становище республіки, венеціанці першими почали відправляти спеціальних послів до європейських монархів. Їхнім головним завданням було повідомляти про події, що відбувалися в державах, де вони перебували.

У XV ст. Венеція стала головним морським торговельним центром Європи. Також їй вдалося взяти під контроль і суходільні торговельні шляхи на Апеннінському півострові. Деякі італійські міста навіть сплачували їй данину.

Працюємо в малих групах. Обговоріть і визначте спільне й відмінне в розвитку Флоренції і Венеції.

3. Ранній гуманізм і Відродження

Кого спочатку називали гуманістами? Що зумовило появу культури Відродження?

Наприкінці середніх віків культуру Західної Європи визначав підвищений інтерес до античності. Митці намагалися відродити й наслідувати традиції античних часів. Саме тому нову епоху назвали **Відродженням**, або **Ренесансом (XIV—XVI ст.)**. Хоча насправді це було не відродження, а становлення нової культури, яка поєднала в собі елементи двох культур — античної та середньовічної.

Шанувальники античності вважали, що насамперед потрібно пізнати людину. Від кінця XV ст. їх почали називати гуманістами. Зараз під словом «гуманізм» розуміють бачення світу, за якого людина є найвищою цінністю. Найважливішими людськими якостями гуманісти проголошували гідність і доблесть, але водночас не заперечували християнського вчення.

На порозі культури Відродження стояв відомий поет і філософ **Данте Аліг'єрі**. Він рано почав писати вірші. Усі вони були присвячені одній дівчині — Беатріче. Найвідомішим твором Данте є «Божественна комедія». Якщо Данте був попередником Відродження, то поет **Франческо Петрарка** — першим гуманістом цієї доби. Його уславила «Книга пісень», що містила 366 віршів (сонетів), присвячених коханій митця Лаурі. Послідовником і другом Петрарки був **Джованні Боккаччо**. Він також писав вірші, але славу йому принесла збірка зі 100 новел (оповідань) «Декамерон». Твори Петрарки та Боккаччо були написані живою народною італійською мовою.

Цікаві факти

Система управління в містах-республіках, особливо у Венеції, була складною. Венеціанську республіку очолював дож, якого обирали на довічний термін. Однак його владу обмежувала Велика рада — вищий законодавчий орган держави. У 1072 р. Велика рада постановила, що до її складу можуть увійти лише знатні особи. На той час знаттю вважали всіх заможних людей. Тому до венеціанської аристократії належали купці, розбагатілі моряки й солдати. Від кінця XIII ст. влада у Венеції зосередилася в руках вузького кола найбагатших родин. Для контролю за дожами й представниками знаті було створено спеціальні судові органи, що карали за спроби змінити державний устрій.

Видавництво «Ранок»

Данте читає «Божественну комедію» при дворі сеньйора Равенни Гвідо Новелло. Художник Андреа П'єріні. 1850 р.

Цікаві факти

Твір «Божественна комедія» Данте написаний у формі видіння: у темному лісі він раптово зустрічає давньоримського поета Вергілія, із яким вирушає в подорож до потойбічного світу. Вони долають дев'ять кіл Пекла, а потім з іншими героями — Чистилище і Рай. Поема розповідає про Флоренцію, пап, імператорів, ченців і святих, античних полководців і мудреців. Усі, кого зустрічає Данте, продовжують переживати почуття земного світу: гнів, гордість, презирство.

Серед творців нової культури були й художники. Важливим здобутком мистецтва цієї доби стала поява лінійної перспективи. Так, найважливіші фігури або речі середньовічні художники зображували на картинах більшими, ніж вони були насправді, незважаючи на те, де вони розташовані: на основному чи другорядному плані. Також художники намагалися передати індивідуальні риси людини, її характер.

Поширення набули картини світського характеру, з'явився новий жанр — портрет. У мистецтві нову епоху започаткував флорентієць **Джотто ді Бондоне**. Він писав портрети, ікони, фрески. Найвідомішою роботою Бондоне вважають розпис церкви в Падуї. На фресках він зобразив Ісуса, Діву Марію, апостолів як земних людей — розумними, чесними, красивими, сміливими.

Тілесність, об'ємність фігур, лінійна перспектива в повному обсязі вперше з'явилися у творчості флорентійця **Мазаччо**. Найвідомішою стала сцена «Вигнання з Раю» із його фрески в церкві Флоренції. Усі наступні художники Відродження навчалися на картинах Бондоне й Мазаччо.

Франческо Петрарка. Фреска Андреа дель Кастаньйо. Близько 1450 р.

Весна. Художник Сандро Боттічеллі. 1480 р.

Поцілунок Юди. Фреска Джотто ді Бондоне. 1304—1306 рр.

Джованні Боккаччо. Фреска Андреа дель Кастаньйо. Близько 1450 р.

Вершиною Раннього Відродження в мистецтві вважають живопис **Сандро Боттічеллі**. Його картини «Весна», «Народження Венери» передають розуміння не лише зовнішньої, але й внутрішньої краси.

Принципи Відродження знайшли втілення і в скульптурі. Так, флорентієць **Донателло** відродив античні традиції, створивши круглу скульптуру. Така статуя була самостійним витвором, а не частиною оздоблення храму. Її можна було споглядати з усіх боків. Найвидатнішим твором Донателло стала скульптура біблійного персонажа Давида.

Філіппо Брунеллескі розробив закони лінійної перспективи в архітектурі та розв'язав складні інженерні завдання зі створення величезних куполів над соборами. Головним у його творчості стало зведення купола собору Санта-Марія-дель-Фйоре у Флоренції.

Культура Відродження змінила уявлення про світ, життя, людину та її чесноти. Людина стала центром світотворення.

Працюємо в парах. **1.** Чому, на вашу думку, гуманізм і культура Відродження виникли в італійських державах? **2.** Які міста стали центрами культури Відродження?

Видавничий центр

Поклоніння волхвів. Художник Мазаччо. 1425—1428 рр.

Запитання і завдання

Знаємо

1. Що було основою багатства Генуї та Венеції?
   - **А** завойовницькі війни
   - **Б** колоніальні загарбання
   - **В** морська торгівля
   - **Г** банківська система
2. Яка родина Флоренції володіла найбільшим банком?
3. Переставте літери так, щоб отримати назву золотої монети однієї із середньовічних італійських республік.

И	Н	Ф	Л	О	Р

Аналізуємо і пояснюємо

4. Висловіть аргументоване судження про те, що реформи Джироламо Савонароли у Флоренції були приречені.
5. На прикладах діяльності окремих представників родини Медічі поясніть, якою може бути роль особистості в історії.
6. Чому на території Італії існували республіки, а в усій Європі затвердилася монархічна влада?
7. Доведіть, що виникнення гуманізму і культури Відродження було закономірним явищем.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- наймогутніші італійські республіки, основу їхнього багатства і процвітання;
- зародження гуманізму і культури Відродження.

Працюємо з хронологією

1397 р.	Заснування банку Медічі у Флоренції
XIII—XV ст.	Розквіт морської торгівлі Генуї та Венеції
XIV—XVI ст.	Епоха Відродження

Видавництво "Ранок" Підручник

Собор Санта-Марія-дель-Фйоре у Флоренції. Сучасний вигляд.

Святий Георгій. Скульптор Донателло. 1417 р.

Застосовуємо і творимо

8. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Скільки років родина Медічі перебувала при владі у Флоренції? 2) Укажіть хронологічні межі панування Генуї в торгівлі на Середземному та Чорному морях. 3) Через скільки століть відродився інтерес до епохи античності після її занепаду?

9. **Працюємо в малих групах.** За допомогою додаткових джерел складіть добірку експонатів до експозиції віртуального музею за темою «Історія морської торгівлі в Середземномор'ї в середні віки». Поясніть доцільність кожного експоната.

10. Складіть таблицю «Видатні діячі Відродження XIV—XV ст.».

11. **Працюємо разом.** За додатковими джерелами виконайте одне із завдань (на вибір): 1) підготуйте презентацію за темою «Флорентійська республіка»; 2) складіть розповідь про Флорентійську республіку від особи одного з її жителів.

ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА

§ 25. Утворення Іспанського королівства. Завершення Реконкісти. Відкриття португальців

1. Утворення Іспанського королівства. Завершення Реконкісти

▸▸ Яка подія стала завершенням Реконкісти?

На початку XIV ст. Реконкіста більш ніж на 100 років припинилася. Держави, що утворилися завдяки Реконкісті, вирішували внутрішні проблеми: подолання пандемії чуми та економічних криз, зміцнення королівської влади тощо. У цих державах існувала станово-представницька монархія. Спочатку в Кастилії королі скликали на раду лише світську та церковну знать. Згодом на її засідання почали запрошувати представників міст і навіть селянських громад. Так виникли збори представників станів — **кортеси**. На них затверджували нові податки та закони. Кортеси були першим у Європі парламентом, у роботі якого брало участь селянство.

У 1474 р. наступник арагонського престолу **Фернандо** взяв шлюб із королевою Кастилії **Ізабелль**. Датою об'єднання двох королівств у єдину Іспанію вважають **1479 р.**, коли

ОБ'ЄДНАННЯ ІСПАНІЇ

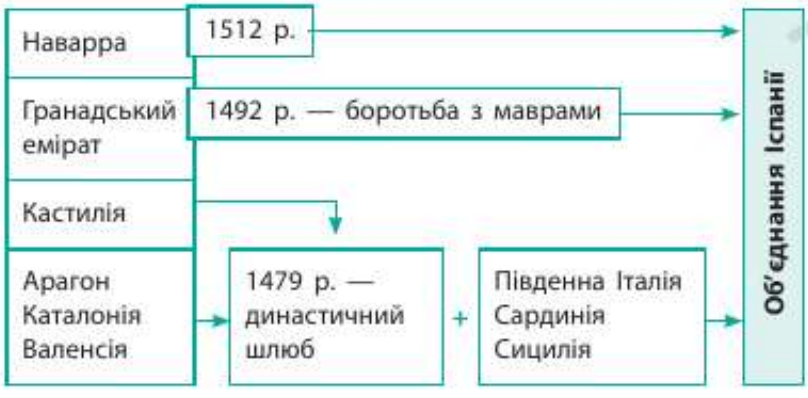

▸▸ Які держави утворили Іспанське королівство?

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке Реконкіста?
2. Якими були її здобутки на початок XIV ст.?
3. Що таке станово-представницька монархія?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як завершилася Реконкіста;
- яка доля спіткала арабське та єврейське населення Іспанії;
- чому Португалія почала освоювати простори Атлантичного океану.

А-Я Словник

Кортеси (у перекладі з іспанської мови — «королівський двір») — у період феодалізму органи станового представництва в країнах Піренейського півострова. Спочатку в кортесах засідали лише дворяни й духовенство. Згодом право надсилати своїх представників отримали й міста. У роботі кортесів Кастилії брало участь також вільне селянство, у той час як в Арагоні воно не мало представництва.

Електронний інструктивний матеріал

Батальський монастир Святої Марії-Переможниці. Сучасний вигляд.

Монастир почав будувати в 1386 р. король Жуан I на честь перемоги в битві поблизу Алжубарроти. Ця споруда є одним із найкращих зразків португальської готики, її зараховано до Світової спадщини ЮНЕСКО.

!! Зверніть увагу

Об'єднання Іспанії відбулося ціною загибелі або вигнання людей та економічного застою багатьох районів. Проте наслідки проявилися дещо пізніше. Саме в цей час Христофор Колумб відкрив Америку, із якої до Іспанії надійшло стільки золота і срібла, що занепад господарства спочатку майже не вплинув на життя в країні.

Фернандо вступив на престол Арагону. Проте процес об'єднання Кастилії та Арагону розтягнувся на роки. Дві частини держави суттєво різнилися.

Фернандо та Ізабелль активно взялися за формування єдиної держави. Вони мали намір знищити все, що їм заважало: місцеві вольності, комунальні права, привілеї дворян тощо. Після зміцнення влади Фернандо та Ізабелль перейшли до завоювання Гранади (Гранадського емірату). У **1492 р.** вона опинилася під владою Іспанії, і Реконкісту було завершено.

Спочатку арабському населенню (маврам) дозволили залишити їхню землю та віру. Проте згідно з указом 1502 р. маври та євреї мали або прийняти християнство, або залишити Іспанію. Масовий виїзд маврів і євреїв призвів до занепаду торгівлі, ремесел, сільського господарства, знелюднення великих територій.

2. Відкриття португальців. Енріке Мореплавець

▸▸ Що спонукало португальців до морських експедицій?

Під час Реконкісти на Піренейському півострові в 1139 р. виникло Португальське королівство. У XIV ст. в ньому змінилася династія. Першим представником нової династії був **Жуан I**. У **1385 р.** в битві поблизу Алжубарроти він здобув перемогу над королем Кастилії та остаточно відстояв незалежність свого королівства. Одружившись з англійською принцесою, Жуан I на століття заклав підвалини союзу Англійського та Португальського королівств. Один із синів короля став відомий як **Енріке Мореплавець**.

Перший морський похід Енріке здійснив разом із батьком у **1415 р.**, завоювавши місто Сеута на африканському узбережжі. Тут до нього потрапили досить точні карти арабських мореплавців. Це спонукало його до думки організувати морські експедиції по золото і прянощі. А щоб опанувати нові торговельні шляхи, треба було обігнути Африку.

Прянощі допомагали середньовічній людині зберігати м'ясо, тому попит на них у Європі був значним. Цей чинник став однією із причин бурхливого розвитку мореплавства та відкриття нових земель.

У середні віки головним морським кораблем була каравела, здатна перевозити 200 т вантажів. Однак вона не витримувала тривалих морських подорожей. Енріке її вдосконалив: полегшив конструкцію для збільшення водомісткості, додав три косих вітрила, завдяки чому каравела могла йти проти вітру.

Для будівництва нових кораблів Енріке Мореплавець заснував кілька верфей. У **1418 р.** він створив морехідну школу в Сагреші, куди приймали вихідців з усіх станів. Разом із фахівцями з морської справи з усієї Європи у школі особисто викладав і Енріке. Завдяки його зусиллям морехідна школа **Вілла де Інфанта** стала першим у європейській історії науковим центром. Зрештою ці заходи дозволили споряджати експедиції для пошуку шляху до Індії. Це в 1498 р. втілив Васко да Гама.

Головним здобутком Енріке Мореплавця стало освоєння ближньої до Європи Атлантики. Завдяки експедиціям було відкрито і приєднано до Португалії острови Зеленого Мису, Азорські острови, острів Мадейра. Фактично Енріке Мореплавець започаткував створення Португальської колоніальної імперії.

Португальські мореплавці першими в Європі змогли пройти через мис Нун на заході Африки та побудувати кілька фортів на узбережжі Гвінеї. Із нових земель везли золото, коштовності та рабів. Ці здобутки на довгі століття забезпечили існування європейського колоніалізму. На нових землях португальці засновували плантаційні господарства, зокрема для вирощування цукрової тростини, де працювали раби. Із тростини виробляли цукор, який продавали в Європі, і ром для торгівлі з місцевими племенами.

Як ревний католик, Енріке для місіонерської діяльності створив духовний орден, який назвали «Орден Христа».

ЕКСПЕДИЦІЇ ЕНРІКЕ МОРЕПЛАВЦЯ

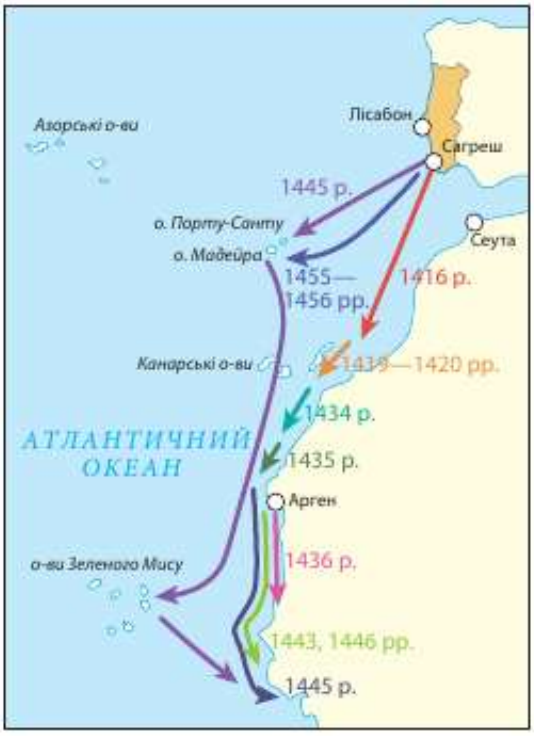

Які землі було відкрито завдяки експедиціям, організованим Енріке Мореплавцем?

Цікаві факти

Незважаючи на своє прізвисько, у морські походи Енріке Мореплавець виходив лише три рази. Проте він був організатором численних морських експедицій, що сприяли розширенню географічних знань і розвитку морської торгівлі.

rnk.com.ua/107566
Для вас, допитливі

Португальська каравела. Сучасний малюнок.

▸▸ Які вдосконалення робили каравелу придатною для подорожі океаном?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- завершення Реконкісти та її результати й наслідки;
- здобутки португальців у морських експедиціях, організованих Енріке Мореплавцем.

Працюємо з хронологією

1385 р.	Перемога Португалії над Кастилією. Португалія відстояла свою незалежність. Утвердження нової династії
1415 р.	Захоплення португальцями Сеути
1418 р.	Створення морехідної школи в Сагреші
1479 р.	Утворення Іспанського королівства
1492 р.	Завершення Реконкісти

Запитання і завдання

Знаємо

1. Укажіть останню державу арабів на Піренейському півострові.
   А Кордовський емірат **Б** Астурія
   В Гранадський емірат **Г** Андалусія
2. Що спонукало португальських мандрівників до морських експедицій?
3. Запишіть у клітинки назви держав, династичний союз між якими утворив Іспанське королівство.

				О	Н	,				Т	И			

Аналізуємо і пояснюємо

4. Чому в Іспанії після завершення Реконкісти розпочалися переслідування маврів та євреїв? Поясніть свою відповідь.
5. Чи дійсно завершення Реконкісти було неможливе без об'єднання християнських держав? Поясніть чому.
6. На прикладі діяльності Енріке Мореплавця поясніть, за яких умов особа може впливати на події в державі та світі.

Застосовуємо і творимо

7. Покажіть на карті (с. 133) Гранадський емірат.
8. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Скільки століть тривала Реконкіста? 2) Яка держава Піренейського півострова першою завершила Реконкісту: Португалія чи Іспанія?
9. **Працюємо в малих групах.** Складіть структурно-логічну схему про завершення Реконкісти.
10. **Працюємо в парах.** Складіть таблицю «Відкриття португальців», указавши назви земель і роки цих подій.
11. На гербі Енріке Мореплавця було написано: «Талант до добрих справ». Підготуйте есе, визначивши, чи відповідав життєвий шлях принца цьому напису.

Підручник для ознайомлення

§ 26. Священна Римська імперія та держави Центрально-Східної Європи. Гуситський рух

1. Священна Римська імперія. «Золота булла»

Що таке «Золота булла»?

У середині XIV ст. політичний центр Священної Римської імперії перемістився в Чеське королівство. Імператор **Карл IV** (1346—1378 рр.) із династії Люксембургів одночасно був і чеським королем. Він розумів, що утримувати імперію під своєю владою він не зможе. Тому Карл IV Люксембург вирішив закріпити становище, за яким імперія лише об'єднувала окремі самостійні князівства, міста тощо. У **1356 р.** він проголосив **«Золоту буллу»**. Цей документ підтверджував порядок вибору імператора курфюрстами більшістю голосів. «Золота булла» законодавчо закріпила привілеї князів на вищий суд, розробку копалень, карбування власної монети, стягування мита. Дозволено було вести «законно оголошені» війни. Проте війни васалів проти верховного сеньйора були заборонені. «Золота булла» стала основним документом для видання законів аж до ліквідації імперії в 1806 р.

Із XV ст. у титулі імператорів з'явилося доповнення — «німецької нації». Державу почали називати просто «Імперія» або «Німеччина».

2. Правління династії Ягеллонів у Центрально-Східній Європі

На правління в яких державах претендувала династія Ягеллонів?

У Священній Римській імперії поглиблювалася децентралізація, а держави Центрально-Східної Європи в цей час після укладення династичних уній об'єднували сили

ПРИГАДАЙТЕ

1. Хто такі курфюрсти?
2. Коли Римська імперія стала «Священною»?
3. Які королівства утворилися в Центрально-Східній Європі?
4. Кого в середні віки називали єретиками?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- чому в XIV ст. центр Священної Римської імперії перемістився в Чеське королівство, а на початку XVI ст. вона стала Священною Римською імперією німецької нації;
- що змусило імператора видати «Золоту буллу»;
- які династії вели боротьбу за контроль над державами Центрально-Східної Європи;
- хто такі гусити і якими були наслідки гуситських війн.

Видавництво "Ранок"

Польські рицарі XIII—XIV ст. Художник Ян Матейко.

для протистояння зовнішнім загрозам: із півночі — Тевтонському ордену, із заходу — Священній Римській імперії, зі сходу — Московській державі, із півдня — туркам-османам.

Зі смертю Казимира III Великого в Польському королівстві перервалася династія П'ястів. Влада перейшла до угорського короля Лайоша (Людовіка) I Великого з династії Люксембургів. Лайош, як і Казимир, не мав сина, тому прагнув забезпечити двох своїх дочок коронами. У 1374 р. він погодився укласти Кошицькі привілеї, відповідно до яких в обмін на надання права на престол одній із дочок шляхта здобувала більше прав. У 1385 р. старшу дочку Марію одружили із Сигізмундом (Жигмондом) Люксембургом, який став королем Угорщини, Хорватії, Чехії (Богемії) та імператором Священної Римської імперії. Інша дочка — Ядвіга — була коронована як королева Польщі. Проте під тиском польської шляхти, яка не бажала, щоб їхня держава була під владою імперії, її видали заміж за великого князя литовського Ягайла. У **1385 р.** між Польським королівством і Великим князівством Литовським було укладено **Кревську унію.** Натомість унію Польського та Угорського королівств скасували.

Ягайло дав обіцянку «землі свої Литви і Русі приєднати на вічні часи до Польського королівства» і разом із підданими прийняти католицтво. Після церемонії хрещення, одруження з Ядвігою і коронації (1386 р.) він почав правити під ім'ям **Владислав II Ягайло** (1386—1434 рр.). У 1387 р. Ядвіга була проголошена королевою Русі, тим самим забравши Галичину в Марії. Отже, Центрально-Східна Європа була розділена між Священною Римською імперією та унією Польського королівства та Великого князівства Литовського. Об'єднавшись, вони змогли позбутися небезпеки з півночі. У **1410 р.** у **Грюнвальдській битві** було розгромлено Тевтонський орден. Натомість Велике князівство Литовське за правління князя Вітовта усунуло монгольську загрозу та тимчасово приборкало зазіхання на землі Русі Московської держави. Вітовт розширив кордони Великого князівства Литовського до Чорного моря, ставши головним претендентом на спадщину Русі.

ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА в XIII—XV ст.

Празький грош (срібна монета).

Ядвіга і Ягайло. Скульптор Томаш Оскар Сосновський.

▸▸ Поміркуйте, у чому полягає символічність скульптури.

Владислав III Варненчик. Художник Марчелло Баччареллі. 1768—1771 рр. Своє прізвисько правитель отримав після загибелі в битві з турками-османами під Варною.

У 1429 р. у Луцьку відбувся з'їзд монархів Центрально-Східної Європи. Фактично вирішувалося питання про розподіл впливу в регіоні. Папа Римський та імператор Священної Римської імперії, надавши Вітовту королівський титул, прагнули схилити ситуацію на свій бік. Проте через протидію поляків корона до Вітовта не доїхала, а потім він несподівано помер. Велике князівство Литовське залишилося в унії з Польським королівством.

У 1434 р. помер і Владислав II Ягайло. Його син Владислав від шлюбу з руcько-литовською князівною Софією Гольшанською (відомий в історії під ім'ям **Владислав III Варненчик**) у 1440 р. став також і угорським королем під ім'ям Уласло I. Він об'єднав сили держав Центрально-Східної Європи перед загрозою турків-османів. Проте зупинити їхній наступ Владиславу III не вдалося, а сам він загинув у битві під Варною.

Наступником Владислава III став його брат **Казимир IV Ягеллончик**, який був одночасно правителем Великого князівства Литовського та Польського королівства до 1492 р. Він ліквідував удільний устрій Великого князівства Литовського, упорядкував закони («Судебник великого князя Казимира»), розширив кордони Польського королівства до Балтійського моря, зробив васалом Тевтонський орден, домігся утвердження свого сина Владислава (Вацлава) на чеському (1471 р.) та угорському (1490 р.) престолах.

Водночас загострювалася ситуація на сході й півдні з боку Великого князівства Московського, яке активно захоплювало нові землі, і Кримського ханату, за яким стояла Османська імперія. Усвідомлюючи загрозу від Московської держави та прагнучи позбутися її впливу на власні володіння, Казимир IV сприяв поділу Київської митрополії православної церкви на Київську і Московську.

Таким чином, наприкінці XV ст. династія Ягеллонів правила Чеським, Угорським, Польським королівствами та Великим князівством Литовським.

У цей час з'явився ще один претендент на контроль над регіоном — династія Габсбургів, яка остаточно утвердилася у Священній Римській імперії.

Працюємо в парах. Обговоріть і визначте, які держави змагалися за вплив у Центрально-Східній Європі.

3. Ян Гус і гуситські війни

Які головні релігійні питання спричинили спалах гуситських війн?

За правління імператора Карла IV Люксембурга в Чеському королівстві швидко зростали міста, розвивалися торгівля й промисли. Він перебудував Прагу, заснував Празький університет (1346 р.). Однак у всіх діях правитель спирався на німецьких переселенців. У суспільстві посилювався конфлікт між чехами й німцями, які мали різні права. Наростало невдоволення католицькою церквою, яка стрімко втрачала довіру людей. Усе це стало підґрунтям до появи в Чеському королівстві потужного національно-релігійного руху, який назвали **гуситськими війнами**, а його прибічників — **гуситами**. Ця назва походить від імені чеського проповідника, професора Празького університету **Яна Гуса**.

Ян Гус критикував обряд причастя, який у католицькій церкві був різним для священників і світських осіб. Священники причащалися хлібом і вином (як «плоттю і кров'ю» Христа), а прості люди — лише хлібом. Ян Гус доводив, що спочатку всі християни причащалися однаково. Його викликали на церковний собор, який проходив у місті Констанц. Проповідника оголосили єретиком і в 1415 р. спалили на багатті.

Страта Яна Гуса стала приводом до спалаху невдоволення. Кожен стан чеського суспільства мав свою мету боротьби, але всіх об'єднувало прагнення домогтися реформування церкви й позбутися засилля німців.

Повстання почалося в Празі в **1419 р.** Поступово повстанці заволоділи всією територією Чеського королівства. Після смерті короля

Спалення Яна Гуса.
Мініатюра з хроніки 1485 р.

Чому було страчено Яна Гуса?

А-Я Словник

Гуситські війни — національно-релігійний рух у Чеському королівстві в першій половині XV ст.

Гусити — послідовники вчення Яна Гуса, учасники суспільного руху в Чеському королівстві за реформу католицької церкви та покращення життя населення.

!! Зверніть увагу

Основні ідеї вчення Яна Гуса:
- Біблія є єдиним джерелом віри. Віряни мають безпосередньо звертатися до Біблії, а не до Папи Римського або інших представників церкви.
- Усі люди рівні перед Богом незалежно від становища в суспільстві.
- Церква має бути бідною, відмовитися від володіння майном. Засуджується продаж церковних посад і стягування плати за здійснення церковних таїнств.

Бойовий віз гуситів. Сучасна реконструкція.

▸▸ Які переваги надавав такий віз у боротьбі з рицарською кіннотою?

rnk.com.ua/107567
Працюємо з джерелом

☑ Цікаві факти

Гусити розробили нову тактику ведення бою. Важкі бойові вози вони ставили колом і сковували ланцюгами, що забезпечувало надійний захист під час атаки кінноти. Знесиливши противника, гусити переходили в наступ. Крім того, вони почали застосовувати легкі гармати, які встановлювали на вози. Завдяки цьому гуситське військо, яке було переважно пішим, перемагало імперських рицарів.

Вацлава (Венцеслава) IV гусити оголосили про позбавлення його наступника імператора Сигізмунда (Жигмонда) Люксембурга чеського престолу. Учасники руху змінили державний устрій. Управління було зосереджено в руках сейму — зборів представників усіх станів. Гусити створили сильну армію на чолі з досвідченими полководцями.

Найбільшими досягненнями гуситів стали конфіскація церковних володінь, скасування десятини, реформування церкви та її обряду.

Папа Римський та імператор Священної Римської імперії, намагаючись придушити гуситський рух, п'ять разів оголошували проти них хрестові походи. Однак військо хрестоносців зазнавало поразок. Гусити не тільки оборонялися, а й самі здійснювали походи за межі Чеського королівства.

Коли основну мету гуситів, здавалося, було досягнуто, серед учасників руху виникли суперечності. Гусити розділилися на чашників (послідовники Яна Гуса, які причащали простих вірян із чаші) і таборитів (назва походить від гори Табор, де розташувався центр руху).

Чашники вимагали скасування привілеїв церкви та церковного землеволодіння, спрощення церковного обряду, запровадження богослужіння чеською мовою і причащання двома способами. Політичною вимогою чашників було створення незалежної чеської монархії.

Таборитів очолив **Ян Жижка**, а після його смерті — Прокіп Великий та Прокопій Малий. Посилаючись на заповіді Христа, таборити вимагали відмовитися від особистого майна й передати його до спільної скарбниці, а також скасувати податки. Вони заперечували поклоніння святим мощам і стверджували, що будь-хто може вести богослужіння, навіть жінка (це було неприпустимо в ті часи). Деякі таборити наполягали не на реформі, а на ліквідації церкви. Чашників підтримували дворяни, вище духовенство; таборитів — частина дворян, селяни та інші бідні верстви населення. Суперечки між таборитами й чашниками призвели до відкритого протистояння. У битві біля Ліпан **1434 р.** таборити зазнали поразки.

Зрештою чашники уклали з католицькою церквою угоду, яка передбачала скасування десятини, причащання двома способами, здійснення бого-

служіння чеською мовою (згодом цю поступку було скасовано). У Чеському королівстві, хоча й ненадовго, виникла національна церква, яка мала свої етнічні особливості. Для католицької церкви цей рух став попередником боротьби за оновлення та реформу церкви (Реформації).

Запитання і завдання

Знаємо

1. За якого правителя Прага стала центром Священної Римської імперії?
   А Рудольфа Габсбурга
   Б Яна I Ольбрахта
   В Карла IV Люксембурга
   Г Філіпа II Августа
2. Коли імператор видав «Золоту буллу»?
3. Переставте літери, щоб отримати прізвище полководця і національного героя Чехії. Яким був його внесок у розвиток держави?

К	И	Ж	А	Ж

Аналізуємо і пояснюємо

4. Поясніть, у чому полягала необхідність видання «Золотої булли».
5. Як було створене Велике князівство Литовське? Чому воно стало однією з наймогутніших держав Центрально-Східної Європи? Якими були мета та наслідки укладення Кревської унії?
6. На прикладі гуситів висловіть припущення, що об'єднує народ у боротьбі за незалежність.
7. Як ви вважаєте, чи можна було уникнути конфлікту таборитів і чашників?

Застосовуємо і творимо

8. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Скільки років тривали гуситські війни? 2) Скільки років минуло від укладення Кревської унії до об'єднання Великого князівства Литовського та Польського королівства в 1569 р.?
9. **Працюємо в парах.** За додатковими джерелами складіть добірку експонатів до експозиції віртуального музею «Гуситські війни».

Ян Жижка. Художник Ян Вілімек.

Постать в історії

Ян Жижка — полководець і національний герой Чехії. Він походив із родини дрібної шляхти, усе життя був найманцем у війську різних країн. Ян Жижка брав участь у Грюнвальдській битві (1410 р.), битві під Азенкуром (1415 р.), став лідером таборитів. У бою Ян Жижка втратив зір, але продовжував успішно командувати військом. Він помер від чуми в 1430 р.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- «Золоту буллу» імператора Карла IV;
- прагнення Ягеллонів об'єднати Центрально-Східну Європу під своєю владою;
- причини, результати та наслідки гуситського руху.

Працюємо з хронологією

1356 р. — Оголошення «Золотої булли» імператором Священної Римської імперії

1385 р. — Кревська унія

1419—1434 рр. — Гуситські війни

Електронний підручник "Ранок"

§ 27. Дезінтеграція Золотої Орди. Унезалежнення Московської держави

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які руські князівства чинили опір монгольській навалі?
2. Коли утворилася Золота Орда?
3. Що таке ярлик?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що призвело до дезінтеграції Золотої Орди та які це мало наслідки;
- чому Кримський ханат і Московська держава стали головними суперниками в боротьбі за спадщину Золотої Орди.

Цікаві факти

Слово «калита» означає «грошовий мішок». Іван Калита увійшов в історію як князь-скнара. Про його багатства складали легенди. Проте насправді всі статки князя могли вміститися в одній скрині.

Словник

«Велика Зам'ятня» («Велике Замішання») — низка міжусобних війн у Золотій Орді в другій половині XIV ст., що спричинили її занепад.

1. Дезінтеграція (розпад) Золотої Орди

▸▸ Яка подія стала вирішальною в розпаді Золотої Орди?

До XIV ст. терени Золотої Орди охоплювали степові простори від Дніпра до Аральського моря, а також підкорені держави.

Часом найвищої могутності Золотої Орди стало правління хана **Узбека** (1312—1342 рр.). Щоб зміцнити своє становище, він централізував владу та усунув можливих претендентів на престол із династії Чингісидів. Хан Узбек замінив їх на представників місцевих кланів, які не належали до нащадків Батия та не могли законно претендувати на титул хана. Також він оголосив іслам державною релігією.

Хану підпорядковувалися також князівства Русі, які платили данину Чингісидам. Хан Узбек підтримав московських князів як найслабших на той час. Він одружив свою сестру з московським князем Юрієм Даниловичем. Цим скористався наступник Юрія — його брат **Іван Данилович Калита**, який різними засобами (хитрощі, доноси, убивства) намагався отримати ханський ярлик, що давав право на збирання данини для Золотої Орди. Зрештою в **1328 р.** Іван Калита отримав ярлик, відібравши його у тверського князя. Московське князівство фактично стало опорою ханів Золотої Орди.

Після смерті хана Узбека його онук Бердібек, щоб утримати владу, знищив усіх своїх родичів. Проте через два роки його теж убили. Спалахнула боротьба за владу, і протягом двох десятиліть **(1359—1381 рр.)** на престолі змінилося понад 25 ханів. Цей період дістав назву **«Велика Зам'ятня» («Велике Замішання»).**

У цей час Золота Орда була на межі занепаду і розпаду. Так, зокрема Королівство Руське

Видавництво «Ранок»

звільнилося від її залежності ще на початку XIV ст. Інші українські землі вивели з-під ординської влади литовські князі після перемоги в битві на Синіх Водах (1362 р.). Київщину, Поділля, Волинь і Сіверщину приєднали до складу Великого князівства Литовського.

На владу в Золотій Орді претендували навіть не представники Чингісидів. Найвідомішим був емір Мамай, якому вдалося зібрати під своєю зверхністю більшість володінь Золотої Орди.

Московські князі були на боці законних представників ханського роду, що зумовило їхній конфлікт із Мамаєм. Московським князем на той час був **Дмитро Іванович**. На відміну від своїх попередників, які діяли хитрістю та обманом, Дмитро більшість питань вирішував силою. Майже щороку йому доводилося воювати. У 1375 р. Дмитро організував похід проти Твері, якій Мамай дав ярлик, та примусив її визнати його владу.

Зрештою московське військо зійшлося з військом Мамая на Куликовому полі в 1380 р. Дмитро Іванович здобув перемогу, за що отримав прізвисько **Донський**. Це підірвало сили Мамая, і згодом він зазнав поразки від законного хана Тохтамиша. Значна частина істориків заперечує факт битви або її масштаби, спираючись на археологічні дослідження на Куликовому полі. Проте ця подія згодом стала одним із чинників розриву відносин між Московською державою та Золотою Ордою.

У 1382 р. монгольський хан Тохтамиш, який повернув собі владу в Золотій Орді, несподівано підступив до Москви та спалив її. Це були дії із залякування населення за невчасну сплату данини. Князь Дмитро швидко відбудував місто, звів перші кам'яні стіни. А із Золотою Ордою були відновлені традиційні відносини: московський князь мав ярлик на збирання данини з руських князівств для хана.

Хоча Тохтамишу вдалося відновити єдність Золотої Орди, сталося чергове потрясіння. У 1368 р. монголів вигнали з Китаю. Нова

Тамерлан із військом виступає проти хана Тохтамиша. Мініатюра 1533 р.

Якими були наслідки війни Тамерлана й Тохтамиша для Золотої Орди?

Цікаві факти

Незадовго до своєї смерті в 1389 р. Дмитро Іванович змінив порядок успадкування престолу в Московській державі. Він домігся від свого брата відмови від права на престол на користь свого сина. Тепер влада великого князя московського переходила від батька до сина, а не до брата.

Підручник "Ранок"

Цікаві факти

Символом влади золотоординського хана була його кочова ставка — «ордобазар» із тронним шатром. Де б не перебував хан, «ордобазар» завжди подорожував із ним.
У 1452 р. «ордобазар» захопив перший кримський хан Хаджі Герай. Відтоді кримського хана вважали правителем усієї Золотої Орди.
Велике князівство Московське сплачувало данину Кримському ханату аж до кінця XVII ст.

династія Мін прагнула ізоляції Китаю, що спричинило занепад Великого шовкового шляху, який проходив монгольськими володіннями. Це призвело до війни між Тохтамишем та еміром Тамерланом (Тимуром), який об'єднав під своєю владою монгольські володіння в Середній Азії, за контроль над шляхами, що ще функціонували.

У 1391 р. Тамерлан вщент розгромив війська Золотої Орди в битві на річці Кандурча, а в 1395 р. на річці Терек (Північний Кавказ). Саме ці битви та розорення економічних центрів на Волзі й Причорномор'ї стали смертельним ударом для Золотої Орди.

Після розгрому Тохтамиш переховувався в литовського князя Вітовта. На знак подяки за свій порятунок хан виписав особливий ярлик, яким передав під владу литовського князя землі Русі. У 1399 р. Вітовт і Тохтамиш здійснили спільний похід проти правителів, які захопили владу в Золотій Орді, але зазнали поразки в битві на річці Ворскла.

Фактичним правителем Золотої Орди став темник Едигей. Усі спроби Тохтамиша здолати його не мали успіху (відбулося 16 битв). Зрештою Тохтамиш потрапив у засідку і загинув.

Едигей відродив Золоту Орду. У 1408 р. він спалив Москву, вимагаючи поновлення сплати данини. Проте держава не мала колишньої могутності. Економічні центри перебували в занепаді. Влада трималася лише на силі зброї. Зрештою в 1419 р. Едигея було вбито, і Золота Орда почала стрімко розпадатися. Виникли Сибірський ханат (20-ті рр. XV ст., остаточно сформувався в другій половині століття), Узбецький ханат (1428 р.), Казанський ханат (1438—1445 рр.), Кримський ханат (1441—1449 рр.), Казахський ханат (1465 р.), Астраханський ханат (1466 р.), Ногайська Орда (40-ві рр. XV ст.), якою правили нащадки Едигея, тощо.

У 1459 р. після смерті хана Кічі-Мухаммеда Золота Орда припинила своє існування. Однак боротьба за її спадщину тривала.

Кримськотатарський лучник. Художник Вацлав Павлішак. XIX ст.

Видавництво "Ранок"

ЗОЛОТА ОРДА ЗА ПРАВЛІННЯ ХАНА УЗБЕКА ТА ЗА ЧАСІВ ЕДИГЕЯ

1. Які території втратила Золота Орда порівняно з часами хана Узбека? **2.** Що спричинило такі територіальні зміни?

2. Боротьба за спадщину Золотої Орди

Які держави змагалися за спадщину Золотої Орди? Хто став головним спадкоємцем влади ханів?

Землі, що залишилися після розпаду Золотої Орди, отримали назву Велика Орда. У 1474 р. хан Великої Орди **Ахмат** (1459—1481 рр.), скориставшись боротьбою за владу синів першого кримського хана Хаджі Герая, захопив Крим. Він також почав вимагати від Московської держави покори. Союзником хана Ахмата був великий князь литовський і польський король Казимир IV.

Однак на спадщину Золотої Орди претендувала й Османська імперія. У 1475 р. султан Мехмед II захопив генуезькі колонії в Криму, зокрема Кафу, і знищив князівство Феодоро (вони були союзниками Золотої Орди). Ахмат спробував домовитися з Мехмедом II, але султан підтримав Менглі Герая (сина Хаджі Герая), який у 1478 р. погодився стати васалом імперії. Похід хана Ахмата на Московську державу також завершився безрезультатно — так званим «стоянням на річці Угрі» **(1480 р.)**. Ахмат

Підручник у друці

Генуезька фортеця Кафа. Сучасний вигляд.

так і не вступив у бій із московським військом, оскільки отримав звістку про вторгнення шайбанітів у його володіння. Це була одна з орд, що утворилася після розпаду Узбецького ханату. Мухаммад Шайбані (нащадок Чингісхана) спробував відвоювати землі Поволжя в Ахмата, але зазнав поразки.

У цій ситуації великий князь московський Іван III зумів залучити на свій бік кримського хана Менглі Герая (1478—1515 рр.), намовивши його напасти на землі Казимира IV. У 1482 р. хан Менглі Герай пограбував і спалив Київ. Відтоді українські землі, що входили до складу Великого князівства Литовського й Польського королівства, стали об'єктом набігів кримських татар.

У **1502 р.** Кримський ханат розгромив Велику Орду та став володарем спадщини Золотої Орди. У **1521 р.** великий московський князь Василь III визнав васальну залежність від кримського хана й зобов'язався платити йому данину, як раніше Золотій Орді. Це тривало ще 200 років.

3. Унезалежнення Московської держави

За правління великого князя **Івана III** (1462—1505 рр.) Московська держава в 1471 р. підпорядкувала Великий Новгород, а в 1485 р. — Твер, трохи згодом — Рязань і Псковську республіку. Їх підкорення супроводжувалося винищенням і переселенням місцевого населення та заселенням цих земель московськими завойовниками. Іван III оголосив себе «государем усієї Русі». У документах почала з'являтися назва «Росія» (грецький переклад назви «Русь»). До того ж його одруження з імовірною родичкою останнього візантійського імператора Зоєю (Софією) Палеолог дало змогу Московській державі претендувати на роль центру православ'я після загибелі Візантійської імперії.

При Івані III існував дорадчий орган — Боярська дума, членів якої князь призначав із-поміж знаті. До порад думи князі зазвичай дослухалися. Було запроваджено систему

Цікаві факти

У першому збірнику законів Великого князівства Московського — Судебнику — було чітко визначено владні повноваження посадових осіб, норми покарання за злочини. Судебник закріпив залежність селян від їхніх землевласників. Було встановлено Юріїв день (26 листопада), за тиждень до якого й тиждень після якого селянину дозволялося переходити до нового господаря. Крім того, Іван III започаткував створення центральних урядових установ — приказів, що відповідали за певні сфери управління державою.

rnk.com.ua/107846
Для вас, допитливі

ВИДАВНИЦТВО «РАНОК»

«кормлінь» (утримання населенням намісників, призначених великим князем московським).

Важливою справою Івана III було створення в 1497 р. першого збірника законів Московської держави — Судебника.

Отже, за Івана III було загалом завершено об'єднання насильницьким шляхом північно-східних земель Русі в Московську державу, посилено центральну владу (тобто зміцнено владу великого князя).

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- події, які призвели до дезінтеграції Золотої Орди;
- боротьбу за спадщину Золотої Орди;
- процес унезалежнення Московської держави.

Працюємо з хронологією

1359—1381 р.	«Велика Зам'ятня» («Велике Замішання») в Золотій Орді
1459 р.	Припинення існування Золотої Орди
1480 р.	«Стояння на річці Угрі»
1521 р.	Велике князівство Московське визнало васальну залежність від Кримського ханату та зобов'язалося платити йому данину

Запитання і завдання

Знаємо

1. Який хан перебрав на себе владу ханів Золотої Орди після припинення її існування?
   А кримський **Б** казанський
   В астраханський **Г** сибірський
2. Скільки років тривала в Золотій Орді «Велика Зам'ятня»?
3. Переставте літери та прочитайте ім'я хана, який став засновником династії Гераїв.

Ж	І	Д	Х	А

Аналізуємо і пояснюємо

4. Підтвердьте фактами те, що після смерті хана Бердібека в Золотій Орді почалася міжусобиця.
5. Чи можна стверджувати, що під час усобиць у Золотій Орді московські князі завжди зберігали вірність монгольським ханам? Чому?
6. Підтвердьте або спростуйте твердження, що прийняття ісламу як державної релігії Золотої Орди мало визначальний вплив на її розвиток.
7. Якими були причини унезалежнення Московської держави? Дайте аргументовану відповідь.
8. Порівняйте політику князя Івана III та перших московських князів. Зробіть висновок.

Застосовуємо і творимо

9. Розв'яжіть хронологічну задачу. Скільки часу минуло від початку «Великої Зам'ятні» до розпаду Золотої Орди?
10. **Працюємо разом.** Метод «Синтез думок». Як розвивалися відносини московських князів із Золотою Ордою? Як це вплинуло на піднесення Московської держави?
11. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення за темою «Політика Кримського ханату щодо Великого князівства Литовського: від союзу до ворожнечі».

Електронний підручник "Ранок"

§ 28. Утворення Османської імперії. Імперія Тамерлана

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими були причини занепаду Візантійської імперії?
2. Із якими противниками вела боротьбу Візантійська імперія?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як виникла Османська імперія, землі якої в період найбільшого розширення розкинулися на трьох континентах;
- завдяки чому туркам-османам вдалося здійснити значні завоювання;
- чому хрестові походи проти турків-османів завершилися поразкою;
- як загинула Візантійська імперія;
- до яких наслідків призвели завоювання турків-османів.

1. Утворення держави турків-османів

▸▸ Коли і як утворилася держава турків-османів?

У XIII ст. у Малу Азію переселилися кочові тюрки (етнічно близькі до сельджуків), які тікали від монгольської навали. Ці племена розселилися на сельджуцько-візантійському прикордонні. Вони здійснювали набіги на Візантію або наймалися до візантійців на службу та брали участь у їхній боротьбі проти болгар, сербів і навіть сельджуків. Поступово кочівники почали створювати свої князівства-емірати, які після занепаду держави сельджуків здобули незалежність. Серед їхніх правителів — емірів — найвідомішим був Осман. Він розширив кордони своїх володінь, об'єднав під своєю владою інші тюркські племена, яких почали називати турками-османами. Державу турків-османів було утворено в **1299 р.** Згодом еміри Османської держави прийняли титул султана.

2. Завоювання османських султанів у Європі та Азії

▸▸ Що сприяло завоюванням турків-османів?

Коли на заході Малої Азії зростала й могутнішала держава турків-османів, їхні сусіди перебували в занепаді. Наступники Османа скористалися цією ситуацією. Син Османа Орхан захопив у Малій Азії місто Бурса, яке стало першою столицею османів. Потім його військо переправилося через Босфор і захопило місто Галліполі. Османи опинилися в Європі. Наступний правитель османів султан Мурад I (1362—1389 рр.) переніс столицю держави

Мілош Обілич убиває султана Мурада I. Гравюра з німецького видання «Історії». 1694 р.

Видавництво «Ранок»

Зверніть увагу

У 1396 р. біля міста Нікопол командувач французького загону граф Жан Неверський (майбутній герцог Бургундії Жан Безстрашний), прагнучи слави, почав битву, не дочекавшись прибуття основних сил. Вона перетворилася на бійню. Загинуло декілька тисяч християн. Французькі хроніки розповідають, що Жана Безстрашного султан наказав відпустити, сказавши, що він приніс християнам більше лиха, ніж османське військо.

Розправа турків-османів із полоненими європейськими рицарями під Нікополом. Мініатюра з «Хроніки...» Жана Фруассара. XV ст.

в європейську частину своїх володінь місто Адріанополь і спрямував військо на Балкани.

У **1389 р.** на Косовому полі зійшлися османська й сербська армії. Османська армія кількісно вдвічі переважала сербську, проте серби билися відчайдушно. Сербський патріот Мілош Обілич зміг потрапити в табір османів і вбити Мурада I. Сербське військо перейшло в наступ, але син султана Баязід розгромив його.

Баязід I, який став султаном, підкорив Македонію, Болгарію, частину Сербії та Албанії, а також розширив володіння в Малій Азії.

3. Перший хрестовий похід проти османів. Призупинення османських завоювань

▸▸ Що змусило турків-османів призупинити завоювання на початку XV ст.?

Завоювання турків-османів непокоїли Захід. Папа Римський оголосив проти них хрестовий похід. У **1396 р.** військо хрестоносців, яке складалося з рицарів Священної Римської імперії, Французького, Угорського, Польського, Чеського королівств, під командуванням Сигізмунда (Жигмонда) Люксембурга зустрілося з турками-османами біля міста Нікопол (Болгарія) та було повністю розбите.

Візантійська імперія опинилася сам-на-сам з турками-османами. Із її колишніх територій залишилися Константинополь і незначні володіння в Греції. У 1399 р. турки-османи оточили місто. Не сподіваючись узяти його штурмом, вони готувалися до тривалої облоги. Однак несподівано середньоазійський правитель Тамерлан розгромив у **1402 р.** під Анкарою султана Баязіда. Турки-османи відступили від Константинополя, а їхня держава тимчасово розпалася. Ця поразка турків-османів подовжила існування Візантійської імперії ще на 50 років.

Мавзолей Гур-Емір у Самарканді (зараз Узбекистан). Сучасний вигляд. Тут були поховані Тамерлан і його нащадки.

Постать в історії

Майбутній правитель **Тамерлан (Тимур)** народився в 1336 р. поблизу міста Кеш (тепер Шахрисабз, Узбекистан) у родині вождя одного з місцевих племен. Він рано почав брати участь у воєнних походах і швидко завоював авторитет. В одній із битв Тимур дістав важке поранення. Він втратив два пальці на правій руці, а права нога внаслідок травми зрослася криво. Через це решту життя Тимур шкутильгав, за що дістав зневажливе прізвисько, яке трансформувалось у європеїзоване «Тамерлан» — «Кульгавий Тимур».

4. Спроба відродити імперію Чингісхана

▸▸ Завдяки чому Тамерлану вдалося створити імперію?

Турки-османи активно просувалися на захід, а на сході в цей час у них з'явився серйозний противник — Тамерлан. У 1370 р. він став правителем Мавераннахру (регіон у Середній Азії, який сьогодні охоплює Узбекистан, Таджикистан, Киргизстан і частину Казахстану). Тамерлан прагнув відновити імперію монголів. Проте він не міг стати ханом через те, що не був нащадком Чингісхана. Прагнучи очолити імперію, він одружився з представницею Чингісидів та відтоді називав себе «зятем родини Чингісхана».

Тамерлан розпочав низку завойовницьких походів, які поширилися на значну частину Азії. Так, він завдав вирішальної поразки Золотій Орді. У 1398 р. Тамерлан захопив Делі, столицю Делійського султанату, і вчинив там жорстоку різанину та пограбування. Він приборкав султана Єгипту та підкорив Багдад і Дамаск, у 1402 р. здобув перемогу над турками-османами в битві під Анкарою. Без особливих зусиль правитель захопив фортецю хрестоносців Смірну (зараз Ізмір), яку турки-османи не могли взяти 20 років. Також Тамерлан планував вторгнення в Китай, але в 1405 р. несподівано помер.

Зверніть увагу

Тамерлан багато уваги приділяв науці й будівництву, сприяв розвитку торгівлі та господарства. Він заснував у столиці держави Самарканді медресе. Тамерлан залишив після себе десятки монументальних архітектурних споруд, а деякі з них увійшли до скарбниці світової культури. Тамерлан піклувався переважно про процвітання Мавераннахру. Він привозив з усіх завойованих земель майстрів, архітекторів, ювелірів, будівельників. Тамерлан був також відомий своєю показовою щедрістю. Він часто роздавав милостиню та допомагав нужденним.

▸▸ Як характеризує Тамерлана напис на дверях його палацу «Ак-Сарай» в Шахрисабзі: «Якщо ви маєте сумніви щодо нашої могутності, подивіться на наші споруди»?

Підручник передано безкоштовно

ІМПЕРІЯ ТАМЕРЛАНА

Скульптурний портрет Тамерлана. Реконструкція.

▸▸ На території яких сучасних держав поширювалася влада Тамерлана?

Після смерті Тамерлана його імперія почала швидко розпадатися. Останній представник династії Тамерлана Бабур був витіснений із Самарканда. Однак у 1504 р. Бабур захопив Кабул, згодом здійснив завоювання Індії (битва біля міста Паніпат) і заснував імперію Великих Моголів.

▸▸ Чому Тамерлану не вдалося відновити імперію Чингісхана?

5. Другий хрестовий похід проти турків-османів

▸▸ Якими були результати хрестових походів проти турків-османів?

Із 1413 р. султан Мехмед I знову почав відновлювати державу турків-османів. Його син Мурад II, який вступив на престол у 1421 р., продовжив наступ на Балканах. Він зайняв Салоніки, Македонію, Боснію, наступав на Сербію та Болгарію, Валахію, Трансільванію, загрожував Угорщині та Хорватії, а Константинополь фактично був заблокований.

Обороною Угорського королівства від турків-османів керував досвідчений полководець **Янош Гуняді**, якому вдалося тричі відбити наступ турків-османів.

Ці перемоги надихнули європейських рицарів на боротьбу за звільнення християн з-під османської влади. Папа Римський Євгеній IV у 1443 р. оголосив хрестовий похід. Проте під проводом короля Владислава III зібралося лише 25 тис. осіб, переважно з Угорщини, Чехії, Сербії та Валахії. Військом командував Янош Гуняді, якому вдалося здобути кілька перемог над турками-османами в Сербії, а потім зайняти болгарське місто Софія.

Підручник
Видавництво

rnk.com.ua/107568
Для вас, допитливі

Битва під Варною. Художник Станіслав Хлебовський. XIX ст.

▸▸ Який момент битви зобразив художник?

!¦! Зверніть увагу

Наслідки поразки Другого хрестового походу проти турків-османів:
- зникли перешкоди для здобуття турками-османами Константинополя;
- було перекрито торговельний шлях через українські землі зі Сходу на Захід;
- Валахія (Мунтенія) та Молдова (Волощина) позбулися залежності від Польського королівства, але стали васалами Османської імперії;
- почалися походи на Галичину турецьких і молдавських військ, спустошливі набіги кримських татар;
- було захоплено значну територію володінь угорського короля.

☑ Цікаві факти

У 1439 р. на соборі у Флоренції Папа Римський Євгеній IV уклав з Константинопольським Патріархом Йосифом II унію, до якої приєднався і Київський (фактично Московський) митрополит Ізидор. Однак ця унія на той час не знайшла розуміння ні в Москві, ні в Константинополі, ні серед православної частини населення Польського королівства й Великого князівства Литовського.

У серпні 1444 р. в Сегеді (Сегедині) навіть був підписаний прийнятний для Угорщини і Сербії мирний договір.

Тим часом об'єднаний флот Венеції, Бургундії та Папи Римського вирушив до Константинополя, щоб перекрити для турків Босфор і Дарданелли. Дізнавшись про це, король Владислав III вирішив порушити підписаний мир і продовжив похід. (Папа Римський звільнив Владислава від клятви на Біблії під час підписання миру в Сегеді.) У похід рушило лише 20 тис. воїнів (переважно угорські, чеські, польські рицарі, було кілька загонів із Галичини та Поділля). Серби відмовилися порушити мир.

У вересні **1444 р.** військо перейшло через Дунай і рушило до Варни, а звідти Чорним морем мало дістатися Константинополя. Турки-османи кількістю 60 тис. осіб зустріли його біля Варни. Під час битви турки-османи оточили загін короля, що вирвався вперед, і знищили його. Король теж загинув. Яношу Гуняді вдалося врятувати залишки війська від розгрому.

6. Утворення Османської імперії

▸▸ Яка подія призвела до появи нової імперії?

У 1451 р. османський престол посів 16-річний султан **Мехмед II (1451—1481 рр.)**, який відновив завоювання. У квітні 1453 р. османський флот (130 кораблів) увійшов у Мармурове море. Артилерія почала обстрілювати

Константинополь. Перший штурм було відбито. Спроба турків-османів здійснити підкоп під стіни теж виявилася невдалою. Останньою перемогою захисників міста був прорив п'ятьох суден зі зброєю та продовольством. Мехмед II, щоб повністю відрізати шляхи постачання міста, наказав флоту увійти в бухту Золотий Ріг. Однак вхід до неї перекривав масивний ланцюг. Тоді турки за ніч спорудили дерев'яний настил і, змастивши його жиром, перетягнули флот по ньому з Босфору в бухту. Із гармат, що були розміщені на кораблях, вони почали обстрілювати місто з півночі. У травні **1453 р.** османська армія рушила на штурм Константинополя, і через дві години місто впало.

Кілька днів завойовники грабували місто, а 60 тис. візантійців (ромеїв) було продано в рабство. Мехмед II в'їхав на коні в собор Святої Софії, наказав збити з нього хрест і встановити півмісяць. Собор став найбільшою мечеттю мусульманського світу. Константинополь було перейменовано на Стамбул, почалася його відбудова. Узяття столиці Візантії стало не лише початком 30-річного періоду переможних походів султана, за які його назвали «Завойовник», а й народженням **Османської імперії**.

Мехмед II захопив решту візантійських володінь, установив повне панування над Сербією, Боснією, Валахією. У 1469 р. османи вторглися на землі Священної Римської імперії, а в 1477 р. вступили у володіння венеціанців. Відтоді венеціанці перетворилися із їхнього союзника на суперника.

Після падіння Константинополя завершився великий період європейської історії. Християнська цивілізація втратила один зі своїх центрів. Це мало далекосяжні наслідки. Майбутнє Європи було тепер орієнтоване на католицький Захід.

Завдяки завоюванням Мехмеда II Османська імперія вступила в найблискучіший період свого існування, який тривав до 20-х рр. XVII ст.

Численна армія, у якій служили добре навчені воїни, сприяла зростанню Османської імперії. Чітка централізація держави давала

Мехмед II. Художник Костянтин Капідаглі. 1804—1806 рр.

Працюємо з джерелом

Із «Записок яничара» Костянтина Михайловича (XV ст.)

…Порядок управління в Турецькій землі перш за все заснований на тому, що султан усі замки у своїх землях зайняв яничарами, міцно тримає їх у своїх руках і нікому з вельмож не віддає; і те місто, яке має в управлінні замок, султан зайняв своїми людьми. Тих яничарів, що перебувають у замку, також тримає сам… Платню вони отримують від двору кожну чверть року без затримок, а одяг дають їм раз на рік.

Працюємо в парах. Обговоріть і дайте відповіді на запитання. **1.** На яку особливість в управлінні державою вказує яничар? Порівняйте з управлінням у європейських державах. **2.** Чим яничари відрізнялися від європейських рицарів?

rnk.com.ua/107569
Працюємо з джерелом

Електронне навчальне видання "РАНОК"

А-Я Словник

Сипахи — особлива кіннота, до якої від часів Мехмеда II набирали турків, що отримували від держави земельну ділянку із селянами або торговельний ряд, млин тощо. На дохід від них сипах міг придбати собі озброєння та найняти невеликий загін збroєносців.

Яничари (у перекладі з турецької мови — «новий воїн») — регулярна піхота в Османській імперії, створена султаном Мурадом I, що існувала в 1365—1826 рр. Її кількість сягала 80—100 тис. осіб. Яничари становили основу особистої гвардії султана та фактично були його рабами. Деякі історики навіть вважають яничарів першим регулярним військом у Європі.

можливість збирати війська кількістю понад 200 тис. осіб, а європейські армії налічували лише по кілька десятків тисяч осіб. Османська армія мала у складі кавалерію (**сипахів** та інших); піхоту, у якій вирізнялися особливі інженерні, охоронні й інші загони; артилерію, якій не було рівних у Європі; підрозділи **яничарів**.

7. Османська імперія наприкінці XV ст.

▸▸ Яка держава зуміла зупинити османські завоювання наприкінці XV ст.?

Головним джерелом прибутків Османської імперії стали війни. Господарство розвивалося завдяки зусиллям підкорених народів. Немусульмани сплачували податки, які інколи становили половину вирощеного врожаю. Частину населення продавали в рабство на невільницьких ринках. Натомість мусульмани або сплачували незначний податок, або взагалі звільнялися від нього (несли військову службу).

На чолі Османської імперії стояв султан, який на початку XVI ст. став ще й халіфом — релігійним лідером мусульман. При султані діяла вища рада — диван, яка виконувала дорадчі функції.

Османська імперія була єдиною воєнною державою середньовіччя. Її державний устрій та адміністративна структура підпорядковувалися потребам війни. Провінції (на початок XVI ст. їх було 16) поділялися на округи, їхні правителі здійснювали як цивільні, так і військові функції. Вони очолювали ополчення сипахів і місцеві підрозділи яничарів. Сипахи в окрузі в мирний час виконували обов'язки охоронців та збирачів податків. Чиновники також отримували за службу землю — великі володіння, які було заборонено передавати в спадок. Проте зазвичай посада переходила від батька до сина. Така система управління імперією виявилася найбільш вдалою за часів, коли територія зростала, а землі було багато. Незначні податки із селян перекривала воєнна здобич.

!¦ Зверніть увагу

Яничарами ставали юнаки 12—16 років, яких було взято в полон або забрано в батьків на землях, приєднаних до Османської імперії, як «податок кров'ю» з християнського населення. Це стосувалося болгарських, сербських, українських, албанських, вірменських, грецьких, грузинських, боснійських дітей. Згодом їх виховували в суворих ісламських традиціях у турецьких родинах, а пізніше — у монастирях-казармах. Яничари не лише опановували військове мистецтво, але й вивчали літературу, мови, право, теологію, каліграфію. Навчання тривало шість років. Після цього вони могли зробити кар'єру службовця.

Видавництво «Ранок»

ЗАВОЮВАННЯ ТУРКІВ-ОСМАНІВ ТА УТВОРЕННЯ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (XIV—XV ст.)

Османська армія до взяття Константинополя в 1453 р. Середньовічна мініатюра.

Янош Гуняді — полководець, неофіційний правитель Угорщини за часів короля Владислава III. Невідомий художник. XVII ст.

У другій половині XV ст. наступ османів удалося пригальмувати. Головною перепоною стало Угорське королівство. Полководець Янош Гуняді здобув перемогу над османами в битві під Белградом у 1456 р. Це на 70 років зупинило просування Османської імперії в Європу.

Син Я. Гуняді був обраний королем на ім'я **Матяш I Корвін** (1458—1490 рр.). Він навів лад у державі, упорядкувавши систему управління, фінанси, суди, військо (створив постійне наймане військо — «Чорну армію»). На державну службу він брав людей за професійними ознаками, а не за знатністю. Король законодавчо закріпив відносини між селянами й феодалами. Успішні заходи Матяша I у внутрішній політиці забезпечили йому можливість проводити активну зовнішню політику. Він не тільки зупинив османів, а й став перешкодою для Габсбургів у підкоренні Центрально-Східної Європи.

Проте всі ці здобутки були втрачені після смерті Матяша I, а Угорське королівство незабаром захопила Османська імперія.

8. Культура турків-османів XIV—XV ст.

Культура яких народів справила найбільший вплив на культуру турків-османів?

Оселившись у Малій Азії в XI ст., попередники турків — сельджуцькі огузи — тривалий час перебували під культурним впливом Ірану, а також Вірменії та Візантії. На основі традицій мистецтва Ірану, Вірменії та частково Візантії в Малій Азії склався «сельджуцький» архітектурний стиль, головними особливостями будівель якого були високий портал, прикрашений вишуканим орнаментом по каменю, і конічний купол, запозичений, імовірно, у вірмен. Кращими пам'ятками цього стилю були медресе Чіфте-Мінаре в Ерзурумі (XII ст.), Каратай у Коньї (XIII ст.) та Індже-Мінарелі (XIII ст.) із різьбленим порталом та мінаретом.

Матяш I Корвін. Художник Андреа Мантенья. XV ст.

За турків-османів цей стиль змінив так званий «стиль Бурси», який панував у XIV—XV ст. Його пам'ятками є мечеть Улу-Джамі в Бурсі (межа XIV—XV ст.) та Єшиль-Джамі (Зелена мечеть).

Мечеті султана Мехмеда II (1463 р.) і султана Баязіда II (1501—1506 рр.) у Стамбулі засвідчили перехід від «стилю Бурси» до класичного турецького стилю, що сформувався на візантійських традиціях (центрально-купольні мечеті, побудовані за зразком церкви Святої Софії).

Мечеть Улу-Джамі. Сучасний вигляд.

Турецька література за часів сельджуків тривалий час розвивалася під потужним перським впливом. Син відомого поета Малої Азії Джелал ад-Діна Румі, який писав перською мовою, — Султан Валад — почав писати вірші турецькою мовою. Відомими турецькими поетами XIV ст. були Ашик-паша, Юнус Емре і Бурхан ад-Дін Сіваський.

Розквіт турецької художньої літератури відбувся в XV ст. Її найвидатнішим представником був поет Неджаті. Темами його віршів були весна, кохання, горе, розлука тощо. Відомим поетом був Хамді Челебі, автор поеми «Лейлі і Меджнун» та інших творів. Поетеса Міхрі-хатун і поет Месіхі оспівували земне кохання та обстоювали світський характер поезії. До кінця XIV ст. історичні твори (щоправда, дуже нечисленні) створювали перською мовою. У XV ст. нащадок поета Ашик-паші, Ашик-паша-заде, і Нешрі започаткували історичну літературу турецькою мовою.

Визначте особливості становлення культури Османської імперії. Чому найбільші успіхи були в архітектурі та літературі?

Запитання і завдання

Знаємо

1. Яка битва визначила долю Сербії?
   А на Косовому полі **Б** під Нікополом
   В під Анкарою **Г** під Варною
2. Який султан завоював Константинополь?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- перебіг подій, результатом яких стало утворення Османської імперії;
- хрестові походи європейських правителів та причини їхніх поразок;
- завоювання Тамерлана;
- останні роки існування Візантійської імперії.

Працюємо з хронологією

1299 р.	Утворення держави турків-османів
1389 р.	Битва на Косовому полі
1396 р.	Битва під Нікополом
1402 р.	Битва під Анкарою
1444 р.	Битва під Варною
1451—1481 рр.	Правління султана Мехмеда II
1453 р.	Узяття турками-османами Константинополя. Утворення Османської імперії

Цікаві факти

В Османській імперії існував дивний звичай, що стосувався виконання смертних вироків. Якщо до смерті було засуджено високопосадовця, він міг спробувати зберегти своє життя. Для цього засуджений мав пробігти певну відстань швидше за ката. Щоправда, зазвичай молоді й витривалі кати були спритнішими за товстих і розпещених чиновників.

3. Переставте літери, щоб отримати назву столиці держави Тамерлана.

Р	Н	А	М	Д	А	К	С	А

Аналізуємо і пояснюємо

4. Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що наприкінці XV ст. Угорське королівство стало головною перешкодою для завоювань турків-османів? Дайте аргументовану відповідь.
5. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що Тамерлан зупинив османські завоювання? Поясніть свою відповідь.
6. **Працюємо в парах.** Обговоріть і визначте переваги війська турків-османів.

Застосовуємо і творимо

7. Використовуючи карту (с. 207), визначте, які держави знищили турки-османи під час своїх завоювань XIV—XV ст.
8. Навчальна гра «Знайдіть, покажіть і розкажіть». Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в три команди. Представник(-ця) першої команди називає географічний об'єкт, пов'язаний із темою уроку. Представник(-ця) другої команди показує його на карті. Представник(-ця) третьої команди розповідає про цей об'єкт або пов'язану з ним подію. Потім команди міняються ролями. Виграє команда, яка зробила найменше помилок.
9. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Скільки років минуло від Першого до Другого хрестових походів проти турків-османів? 2) Скільки років минуло від отримання османськими правителями титулу султана до завоювання ними Константинополя?
10. **Працюємо в малих групах.** За додатковими джерелами складіть добірку експонатів до експозиції віртуального музею «Історія створення Османської імперії».
11. Складіть хронологічну таблицю османських завоювань.

Видавництво «Ранок»

§ 29. Китай за часів династії Мін. Загибель Делійського султанату. Віджаянагарська імперія

1. Китай за правління династії Мін

Якими були відмінності в управлінні Китаєм за династії Мін порівняно з попередньою династією?

Династія Мін (1368—1644 рр.) була останньою династією Китаю, якою правили етнічні китайці — ханьці. Її засновник і перший імператор **Чжу Юаньчжан (Хун-у)**, незважаючи на просте походження, був досить освіченою людиною. За нової династії Китай повернувся до конфуціанства, даосизму. Тибетський буддизм, який фактично був у часи монгольської династії Юань державною релігією, втратив вплив.

Чжу Юаньчжан відновив традиційну китайську систему управління. Проте він негативно ставився до чиновників, уважаючи, що вони спотворюють його розпорядження та можуть вчинити змову. Із метою боротьби з хабарництвом у країні розпочалися гоніння, жертвами яких стали 40 тис. чиновників. Також була відновлена триступенева система складання екзаменів. Владу, яку запровадив імператор, можна охарактеризувати як освічену деспотію.

Було проведено аграрну реформу. Більшість земель ставали державними, передавалися в користування селянським громадам. Кожен селянин сплачував помірний земельний податок і виконував державні повинності.

Для визначення розмірів податку в 1370 р. було проведено перепис населення і майна (надалі такі переписи стали регулярними). Для збільшення кількості робочої сили було скасовано рабство. Володіти рабами дозволялося лише членам імператорської родини. Також імператор кожному зі своїх родичів

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли монголи завоювали Китай?
2. Яким було монгольське правління в Китаї?
3. Хто був засновником Делійського султанату? Яку релігію сповідували його правителі?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток Китаю часів династії Мін;
- що змінилося в управлінні Китаєм завдяки реформам Чжу Юаньчжана;
- із якою метою китайський мореплавець Чжен Хе здійснив далекі морські експедиції;
- чому занепав Делійський султанат;
- які нові держави боролися за владу над півостровом Індостан.

rnk.com.ua/107570
Для вас, допитливі

Електронний додаток "Ранок"

Ділянка Великої Китайської стіни, зведена за часів династії Мін. Сучасний вигляд.

надав в управління частину держави. На півночі Китаю потрібно було забезпечити захист від кочівників. Тривали роботи з відновлення й добудови Великої Китайської стіни.

Згодом родичі імператора, кількість яких збільшувалася, стали основою нової земельної аристократії в Китаї. Це призвело до ослаблення династичної влади.

Держава взялася за відновлення старої системи іригації та розвитку нової, запозиченої з В'єтнаму. Також упроваджувалися нові сільськогосподарські культури: батат (солодка картопля) та арахіс. Ці заходи допомогли швидко забезпечити населення продовольством. Водночас у сільському господарстві не відбувалося жодних технологічних змін. Навпаки, селяни повернулися до мотичного землеробства, відмовившись від обробітку землі плугом. Значну увагу приділяли розвитку ремесла, особливо виробництву порцеляни, шовку, бавовняних тканин, паперу, скла, тобто виробів, призначених на продаж в інші країни.

Імператор Чжу Юаньчжан (Хун-у) із династії Мін. Середньовічна мініатюра.

Гасло правління імператора Чжу Юаньчжана — «Хун-у» (у перекладі — «потужна войовничість») — стало його другим ім'ям.

Почалася перебудова китайських міст. Населення деяких із них налічувало до 1 млн осіб. Їхня структура не змінювалася аж до XX ст. Одним із нововведень архітектури Мін була кольорова полив'яна черепиця.

Третій імператор із династії Мін **Юн Ле (Чжу Ді)** (1403—1424 рр.) у **1421 р.** переніс

Пекін. «Заборонене місто». Сучасний вигляд. Сьогодні палац налічує 8707 кімнат.

столицю держави до Пекіна, де був зведений палацовий комплекс **«Заборонене місто»**. Щоб засвідчити свою велич, імператор Юн Ле проводив активну зовнішню політику. Імперія зміцнила й розширила свої кордони: завоювала Юньнань, підкорила В'єтнам, установила контроль над Монголією та Тибетом, відбила спробу Японії захопити Корею, правитель якої був васалом Китаю. За часів династії Мін китайці активно переселялися до Індокитаю та Індонезії, де створили цілі китайські поселення. Юн Ле організував експедиції в Океанію.

Найбільше експедицій — сім (офіційно їх називали «великими посольствами») — до Індії, Індонезії, Індокитаю, Малайзії, Перської затоки та навіть до берегів Африки здійснив адмірал **Чжен Хе** в **1403—1433 рр.**

Порівняння китайського корабля з каравелою.

Великий корабель (баочуан) Чжен Хе. Сучасна реконструкція.

Працюємо з джерелом

Із промови п'ятого імператора династії Мін Чжу Чжанцзі (Сюаньде) після повернення останньої експедиції Чжен Хе (1433 р.)

Ми не маємо бажання отримувати речі з далеких країн, але розуміємо, що їх надіслали зі щирими почуттями. Оскільки вони приїхали здалеку, їх необхідно просто прийняти, але це не привід для привітань.

- Поміркуйте, чим було зумовлене таке ставлення імператора до результатів експедицій.

Порцелянова ваза часів династії Мін.

Зверніть увагу

За часів Мін виробництво порцеляни сягнуло вершин майстерності. Головним його центром стало поселення Цзіндечжень у провінції Цзянсі. Вироби вирізнялися яскравими розписами, багато їхніх зразків є витворами мистецтва. Розвивалися й інші ремесла — ткацтво, різьблення по лаку та дереву.

В експедиціях брали участь десятки великих кораблів (найбільших у світі на той час) та понад 30 тис. осіб. Ці подорожі значно збагатили знання китайців про світ.

Від другої половини XV ст. почався поступовий занепад Китаю. Імператори відмовилися від політики розширення. Китай перейшов до оборони. Проте можливостей для утримання армії та флоту не було, і влада зосередила свою діяльність на суходолі. Усі морські здобутки було забуто. Цим одразу скористалися японські пірати, які здійснювали набіги на узбережжя Китаю, і європейські мореплавці, які опанували його торговельні шляхи.

Отримавши в спадок від Юанів залишки колись могутньої китайської культури, династія Мін зуміла її відродити.

У період династії Мін набули розвитку література та мистецтво. Першість у літературі належала поезії. Відомими поетами цих часів були Гао Ці, Лі Дун-ян тощо. У XVI—XVII ст. активно розвивалася жіноча поезія. Також у цей період були створені видатні прозові твори китайської літератури: історичні (Ло Гуаньчжун, «Роман трьох царств»), пригодницькі (Ші Найань, «Річкове прибережжя»), казково-фантастичні (У Чен-ень «Подорож на Захід») тощо. Усі ці твори написані мовою, близькою до народної розмовної мови (байхуа). Вона стала основою сучасної китайської літературної мови.

Доба Мін була часом розквіту живопису. Загалом у живописі часів Мін виокремлюють два напрями — «академічний» (так звана «школа Чже») та «аматорський» (або «школа У»). Перша, видатним представником якої був Дай Цзінь, наслідувала традиції доби Південної Сун. Друга поєднувала у своїй творчості живопис і каліграфію та поезію. Відомими її представниками були Шень Чжоу, його учень Вень Чженмін, а також Тан Інь та Цю Ін.

- **Працюємо разом.** Метод «Уявний мікрофон». Чому за часів династії Мін підкреслювалася її «китайськість»?

Видавництво «Ранок»

2. Індія

▸▸ Яка подія підірвала сили Делійського султанату?

Від середини XIII ст. на тривалий час головною загрозою для Делійського султанату стали напади монголів. Їх вдалося відбити, але це призвело до знесилення держави.

Смертельного удару султанату завдав Тамерлан. Його метою було пограбування країни. У **1398 р.** 120-тисячна армія Тамерлана пройшла містами Північної Індії. Він наказав знищити 100 тис. полонених. Місто Делі, яке не чинило опору, теж зазнало пограбувань і вбивств. У **1399 р.** Тамерлан повернувся до Самарканда, куди пригнав полонених в Індії ремісників. Їх використовували для будівництва соборної мечеті на честь перемоги.

Після спустошливої навали на місці Делійського султанату утворилося два десятки держав. У цей час сформувалася **Віджаянагарська імперія**, що займала весь південь півострова Індостан за річкою Крішна. Вона існувала в **1336—1565 рр.** Держава досягла вершини могутності в 1422—1446 рр. за правління Девараї II, який здійснив завойовницькі походи в Бірму та на Шрі-Ланку.

У XV—XVI ст. головним противником Віджаянагарської імперії був Бахманійський султанат на заході півострова. Зрештою він розпався на окремі князівства, які, проте, змогли об'єднатися та завдали Віджаянагарській імперії вирішальної поразки.

Міжусобиці послабили Індію. Вона виявилася незахищеною перед загрозою європейського проникнення, яке почалося в XVI ст., та не змогла протистояти вторгненню моголів на чолі з Бабуром **(1526 р.)**.

Тамерлан перемагає делійського султана. Мініатюра XVI ст.

Цікаві факти

Делійські султани для потреб двору часто зводили великі ремісничі майстерні. Так, у майстернях султана Ала-уд-Діна працювало 17 тис. ремісників (у тому числі 7 тис. будівельників). У майстернях султана Мухаммада Туглака працювало 4 тис. ткачів.

rnk.com.ua/107571
Для вас, допитливі

Запитання і завдання

Знаємо

1. Хто став засновником династії Мін?

А Чжу Юаньчжан (Хун-у) **Б** Гао Ці
В Чжен Хе **Г** Юн Ле (Чжу Ді)

2. Поясніть значення поняття «освічена деспотія».

Видавництво "Ранок"

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- розвиток Китаю часів правління династії Мін;
- здобутки Китаю цієї доби;
- події на півострові Індостан у XIV—XV ст.

Працюємо з хронологією

1336—1565 рр.	Віджаянагарська імперія
1368—1644 рр.	Правління династії Мін у Китаї
1398—1399 рр.	Похід Тамерлана в Індію
1403—1433 рр.	«Великі посольства» Чжен Хе
1526 р.	Захоплення Бабуром Індії

3. Впишіть відсутні літери й дізнайтеся ім'я завойовника, який завдав вирішальної поразки Делійському султанату.

			Е	Р			

Аналізуємо і пояснюємо

4. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що розважлива земельна й податкова політика сприяла швидкому відновленню Китаю після монгольського панування? Поясніть чому.
5. Яким було значення періоду правління перших імператорів династії Мін? Дайте аргументовану відповідь.
6. Чи є правильним твердження, що подорожі Чжен Хе не вплинули на розвиток Китаю? Поясніть свою думку.
7. Порівняйте розвиток Китаю за часів династій Юань і Мін.
8. Чому за часів династії Мін у сільському господарстві Китаю відбувся перехід від орного до мотичного землеробства? Чи було це кроком назад? Поясніть свою думку.

Застосовуємо і творимо

9. Знайдіть на карті (с. 56) події, пов'язані з розвитком держав на території півострова Індостан. 1) У якому році Тамерлан здійснив похід на Делі? 2) Яка імперія була заснована на півострові Індостан у XIV ст.? 3) Коли припинив існування Делійський султанат?
10. Розв'яжіть хронологічні задачі. 1) Укажіть хронологічні межі існування Делійського султанату. 2) Скільки років тривало монгольське панування в Китаї? 3) За скільки років до подорожі Х. Колумба, що відбулася в 1492 р., здійснив першу експедицію Чжен Хе?
11. **Працюємо в малих групах.** За додатковими джерелами складіть добірку експонатів до експозиції віртуального музею «Подорожі Чжен Хе».
12. Виконайте завдання (на вибір). 1) Складіть повідомлення для соціальної мережі за темою «Велика Китайська стіна часів династії Мін», «Заборонене місто». 2) Складіть розповідь про правління першого імператора династії Мін.

ВИДАВНИЦТВО РОМАНЕНКО

rnk.com.ua/107344 Практичне заняття

rnk.com.ua/107345 Узагальнення

rnk.com.ua/107346 Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю

ПІЗНЄ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (СЕРЕДИНА XIV - XV СТ.)

"МАЛИЙ ЛЬОДОВИКОВИЙ ПЕРІОД"

"ВЕЛИКИЙ ГОЛОД"

ЧУМА-"ЧОРНА СМЕРТЬ"

ПОЯВА КНИГОДРУКУВАННЯ

ЗАГИБЕЛЬ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ, ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ

ДИНАСТІЯ МІН

СТОЛІТНЯ ВІЙНА

"ВЕЛИКА ЗАМ'ЯТНЯ"

ТАМЕРЛАН

ПІДНЕСЕННЯ МОСКВИ. ІВАН III

ПОВСТАННЯ ВОТА ТАЙЛЕРА

ВІЙНА ТРОЯНД

ІЗАБЕЛЛЬ КАСТИЛЬСЬКА

ФЕРНАНДО АРАГОНСЬКИЙ

ЕНРІКЕ МОРЕПЛАВЕЦЬ

ГАНЗЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

КАЛЬМАРСЬКА УНІЯ

ЯН ГУС

ГУСИТСЬКІ ВІЙНИ

КРЕВСЬКА УНІЯ

ГРЮНВАЛЬДСЬКА БИТВА

РАННІЙ ГУМАНІЗМ

РАННЄ ВІДРОДЖЕННЯ

Видавництво "Ранок"

Узагальнення до курсу

Епоха середньовіччя тривала понад тисячоліття й докорінно змінила світ і життя людей. Вона увібрала в себе Велике переселення народів, хрестові походи, піднесення та занепад великих імперій, звичаї сільського життя і бурхливий розквіт міст, видатні винаходи й переслідування вільнодумства.

За десять століть сформувалося нове суспільство, повністю змінився вигляд Європи та Азії. Саме в середньовіччі виникло багато народів і країн, що існують зараз. Навала варварів знищила античний світ. Проте коріння європейської цивілізації збереглося.

Християнство стало силою, що об'єднала Європу. Виник і перетворився на одну зі світових релігій іслам. Однак, на відміну від християнства, він не став єдиною релігією Сходу, а існував поряд з іншими. Тому східні середньовічні суспільства помітніше відрізнялися одне від одного, ніж європейські.

Середньовічне суспільство виявило здатність постійно вдосконалюватися, знаходити нові форми розвитку, розширювати світогляд. Відкриття Америки перегорнуло чергову сторінку історії. Проте це вже інша, Нова історія.

rnk.com.ua/107347
Плани-схеми
та характеристики різних
форм роботи з підручником

rnk.com.ua/107348
Методи інтерактивного
навчання та розвитку
критичного мислення

Венеціанський Арсенал, заснований на початку XII ст. Сучасний вигляд.

Видавництво "Ранок"

Термінологічний покажчик

Алод, 12
Античність, 6
Арабський халіфат, 47
Бенефіцій, 12
Булла, 119
Бюргери, буржуа, пополани, 89
«Варварські королівства», 9
Васал, 12
Вексель, 92
«Велика Зам'ятня» («Велике Замішання»), 194
«Велика хартія вольностей» 1215 р., 105
Венеціанська галера, 177
Відродження (Ренесанс), 6
Вікінги, нормани, варяги, 25
Внутрішня колонізація, 71
Воєнна демократія, 4
Ганза (Ганзея, Ганзейський союз), 91
Генеральні штати, 98
Гільдія, 91
Готичний стиль, 85
Громада, 78
Гусити, 191
Гуситські війни, 191
Диспут, 83
Домен, 95
Дофін, 161
Духовно-рицарські ордени, 126
Експансія, 47
Етнографія, 7
Етнічна спільність, 75
Єпископ, 33
Єресь, 81
Єретик, 81
Жебрущі ордени, 83
Зовнішня колонізація, 72
Ікона, 22
Іконоборство, 20
Інквізиція, 82
Ісмаїліти, 140
Історичні джерела, 7
Кальмарська унія, 171
«Каролінзьке відродження», 12
Клан, 115
Клюнійський рух, 35
Комуна (міська), 93
Коран, 45
Кортеси, 183
Кочова імперія, 115
Курултай, 137
Лихварство, 92
Лорд-протектор, 106
Ліврейний почет, 168
Магдебурзьке право, 93
Майстер, підмайстер, учень, 90
Медресе, 50
Мечеть, 50
Міграція, 69
Міняйло, 92
Мозаїка, 22
Монарх, 12
Оброк, 78
Особиста унія, 171
Паломництво, 45
Панщина, 78
Парламент, 106
Патриціат, 90
Плебеї (плебс), 90
Пророк, 45
Реконкіста, 132
Релігійний фанатизм, 150
Рицар, 12
Романський стиль, 85
«Салічна правда» («Салічний закон»), 11
Свята Земля, 72
Середні віки (середньовіччя), 6
Середньовічна політична роздробленість, 75
Сипахи, 206
Станово-представницька монархія, 98
Столітня війна, 161
Султан, 115
Суспільний стан, 75
Схоластика, 80
Теократична монархія, 49
Університет, 50
Феод, 75
Феодалізм, 74
Фреска, 22
Халіф, 47
Халіфат, 47
Хрестові походи, 124
Християнізація, 34
Церковна ієрархія, 32
Цехи, 90
Шляхта, 98
Яничари, 206
Ярлик, 140

rnk.com.ua/107572
Основні терміни і поняття

Видавництво "Ранок" Підручник

Основні дати і події

Кінець V — XV ст. — історія середніх віків.

Кінець V — середина XI ст. — Раннє середньовіччя.

486 р. — заснування Франкської держави.

VI ст. до н. е. — XIII ст. — будівництво Великого китайського каналу.

527—565 рр. — правління імператора Юстиніана I.

VII ст. — початок розгортання державотворчих процесів у слов'янства.

VII—XII ст. — «раджпутський період» в історії Індії.

610 р. — Мухаммад оголосив вчення ісламу, а через три роки почав його проповідувати.

618—907 рр. — правління династії Тан у Китаї.

622 р. — хіджра — початок ісламського літочислення.

623 р. — утворення Князівства Само — найдавнішої слов'янської держави.

630 р. — об'єднання арабів навколо ісламу.

632 р. — виникнення Арабського халіфату.

661—750 рр. — правління династії Омеядів.

681—1018 рр. — існування Першої Болгарської держави.

VIII — початок IX ст. — боротьба населення Індії з арабськими завойовниками.

Кінець VIII — середина XI ст. — епоха норманів (вікінгів) в історії Європи.

726—843 рр. — боротьба іконоборців та шанувальників ікон у Візантії.

736 р. — заснування раджпутами поселення, яке в майбутньому стало містом Делі.

750—1258 рр. — правління династії Аббасидів.

756—929 рр. — Кордовський емірат.

800 р. — утворення Франкської імперії.

IX—XI ст. — початок будівництва замків у середньовічній Європі.

843 р. — розпад Франкської імперії.

867—1081 рр. — правління Македонської династії.

896 р. — «віднайдення батьківщини» союзом семи угорських племен на чолі з князем Арпадом.

X ст. — поширення назви «Франція» щодо Західнофранкського королівства.

X—XI ст. — відродження давніх і поява нових міст у Західній Європі.

X—XIII ст. — формування основних суспільних станів у середньовічній Західній Європі.

919 р. — виникнення Німецького королівства.

960—1279 рр. — правління династії Сун у Китаї.

962 р. — проголошення Папою Римським відновлення Римської імперії на Заході.

1000 (1001) р. — виникнення Угорського королівства.

XI ст. — виникнення перших комун у містах Північної Італії.

Середина XI — середина XIV ст. — Зріле (Високе) середньовіччя.

1025 р. — виникнення Польського королівства.

1038—1194 рр. — імперія турків-сельджуків.

1054 р. — розкол християнської церкви на католицьку та православну.

1066 р. — битва під Гастінгсом. Нормандське завоювання Англії.

1073—1085 рр. — реформи Папи Римського Григорія VII в католицькій церкві.

1077 р. — «ходіння в Каноссу».

1085 р. — перетворення Чеської держави на королівство.

1088 р. — виникнення першого в середньовічній Європі університету в місті Болонья в Італії.

1095 р. — виступ Папи Урбана II у Клермоні із закликом звільнити Святу Землю від мусульман.

1096—1291 рр. — хрестові походи.

1099 р. — узяття Єрусалима хрестоносцями.

Кінець XII ст. — поява магдебурзького права.

XIII—XV ст. — розквіт морської торгівлі Генуї та Венеції.

ВИДАВНИЦТВО «ГЕНЕЗА»

Середина XIII ст. — утворення Великого князівства Литовського.

1204 р. — узяття Константинополя хрестоносцями.

1206—1227 рр. — правління Чингісхана.

1206—1526 рр. — Делійський султанат.

1209 р. — виникнення Ордену францисканців.

1209—1229 рр. — Альбігойські війни.

1212 р. — вирішальна битва Реконкісти біля Лас-Навас-де-Толоса.

1215 р. — виникнення Ордену домініканців.

1215 р. — підписання «Великої хартії вольностей».

1217 р. — коронація правителя Сербії.

1222 р. — «Золота булла» угорського короля.

1254 р. — Римська імперія почала офіційно називатися Священною.

1258 р. — припинення існування Арабського халіфату.

1265 р. — утворення «парламенту Монфора» в Англійському королівстві.

1273 р. — початок правління династії Габсбургів.

1279—1368 рр. — правління в Китаї династії Юань.

1291 р. — утворення Швейцарського союзу.

1291 р. — падіння Акри, останньої столиці Єрусалимського королівства. Завершення епохи хрестових походів.

1299 р. — утворення держави турків-османів.

XIV—XVI ст. — епоха Відродження.

Середина XIV — XV ст. — Пізнє середньовіччя.

1302 р. — скликання Генеральних штатів у Французькому королівстві.

1309—1377 рр. — «авіньйонський полон» пап.

1315—1317 рр. — «великий голод» у Європі.

1320 р. — відновлення єдності Польського королівства.

1335 р. — укладення у Вишеграді військового і торговельного союзу Угорського, Чеського й Польського королівств.

1336—1565 рр. — Віджаянагарська імперія.

1337—1453 рр. — Столітня війна.

1346—1353 рр. — пандемія чуми в Європі, відома як «чорна смерть».

1356 р. — оголошення «Золотої булли» імператором Священної Римської імперії.

1356 р. — остаточне формування Ганзейського союзу.

1358 р. — селянське повстання Жакерія.

1359—1381 р. — «Велика Зам'ятня» («Велике Замішання») в Золотій Орді.

1368—1644 рр. — правління династії Мін у Китаї.

1378—1417 рр. — Велика західна схизма.

1381 р. — повстання в Англії, очолюване Вотом Тайлером.

1385 р. — Кревська унія.

1385 р. — перемога Португалії над Кастилією. Португалія відстояла свою незалежність. Утвердження нової династії.

1389 р. — битва на Косовому полі.

1396 р. — битва під Нікополом.

1397 р. — заснування банку Медічі у Флоренції.

1397 р. — Кальмарська унія.

1398—1399 рр. — похід Тамерлана в Індію.

1402 р. — битва під Анкарою.

1403—1433 рр. — «великі посольства» Чжен Хе.

1415 р. — захоплення португальцями Сеути.

1418 р. — створення морехідної школи в Сагреші.

1419—1434 рр. — гуситські війни.

1444 р. — битва під Варною.

1451—1481 рр. — правління султана Мехмеда II.

1453 р. — узяття турками-османами Константинополя. Утворення Османської імперії.

1455—1485 рр. — Війна троянд.

1459 р. — припинення існування Золотої Орди.

1461—1483 рр. — правління французького короля Луї XI.

1479 р. — утворення Іспанського королівства.

1480 р. — «стояння на річці Угрі».

1492 р. — завершення Реконкісти.

1521 р. — Велике князівство Московське визнало васальну залежність від Кримського ханату та зобов'язалося платити йому данину.

1526 р. — захоплення Бабуром Індії.

Підручник Ранок

Зміст

Рожер II. Мозаїка.

Луї XI. Художник Якоб де Літтемонт. 1469 р.

Річард III. Невідомий художник. 1520 р.

Передмова 3

§ 1. Повторення. Вступ 4

Розділ I. РАННЄ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
(кінець V — середина XI ст.)

§ 2. Виникнення «варварських королівств». Франкська держава 9

§ 3. Візантійська імперія 17

§ 4. Епоха норманів (вікінгів) 25

§ 5. Християнська церква в Ранньому середньовіччі 32

§ 6. Формування держав Центрально-Східної Європи 37

§ 7. Арабський халіфат 44

§ 8. Китай 54

§ 9. Індія 61

Практичне заняття «Перші середньовічні держави» 66

Узагальнення за розділом I 66

Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом I 66

Історична скарбниця 67

Розділ II. ЗРІЛЕ (ВИСОКЕ) СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
(середина XI — середина XIV ст.)

§ 10. Людина в середньовіччі 68

§ 11. Середньовічне європейське суспільство 74

§ 12. Християнська церква 80

§ 13. Європейське середньовічне місто 88

§ 14. Французьке королівство 95

§ 15. Англійське королівство 101

§ 16. Священна Римська імперія та італійські держави 108

§ 17. Розквіт і занепад Візантійської імперії. Імперія турків-сельджуків. Держави Центрально-Східної Європи 115

§ 18. Хрестові походи на Близький Схід і в Балтію. Початок Реконкісти 124

Видавничий дім «Освіта»

§ 19. Китай за часів династії Сун. Імперія Чингісхана. Династія Юань. Делійський султанат 136
Практичне заняття «Наслідки хрестових походів» 145
Узагальнення за розділом II 145
Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом II 145
Історична скарбниця 146

Розділ III. ПІЗНЄ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (середина XIV — XV ст.)

§ 20. Кліматичні зміни. «Чорна смерть». Велика західна схизма і криза папства 147
§ 21. Наукові й технічні досягнення середньовіччя. Мода 155
§ 22. Формування централізованої держави у Франції. Столітня війна 161
§ 23. Англія та держави Скандинавії. Ганзейський союз 167
§ 24. Італійські держави в XIV—XV ст. Раннє Відродження 173
§ 25. Утворення Іспанського королівства. Завершення Реконкісти. Відкриття португальців 183
§ 26. Священна Римська імперія та держави Центрально-Східної Європи. Гуситський рух 187
§ 27. Дезінтеграція Золотої Орди. Унезалежнення Московської держави 194
§ 28. Утворення Османської імперії. Імперія Тамерлана 200
§ 29. Китай за часів династії Мін. Загибель Делійського султанату. Віджаянагарська імперія 211
Практичне заняття «Кочові імперії» 216
Узагальнення за розділом III 216
Тестові завдання для підготовки до тематичного контролю за розділом III 216
Історична скарбниця 217
Узагальнення до курсу 218
Плани-схеми та характеристики різних форм роботи з підручником 218
Методи інтерактивного навчання та розвитку критичного мислення 218
Термінологічний покажчик 219
Основні дати і події 220

Енріке Мореплавець. Художник Нуну Гонсалвіш. XV ст.

Казимир IV Ягеллончик. Невідомий художник. 1645 р.

Осман. XVIII ст.

Підручник вилучено

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Видавництво "Ранок"

Навчальне видання

ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович

«ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ»
Підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Провідні редакторки *Л. А. Шведова, Н. П. Гур'єва*
Редакторка *С. С. Павлюченко*
Технічний редактор *А. В. Пліско*
Художнє оформлення *В. І. Труфена, Т. В. Задорожної*
Коректорка *Н. В. Красна*

Підписано до друку 25.06.2024. Формат 84×108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 23,52. Обл.-вид. арк. 20,47.
Наклад 82 005 пр. Зам. 8204-2024.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Космічна, 21а, Харків, 61145; вул. Деревлянська, 13, к. 331б, Київ, 04119.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7548 від 16.12.2021.
E-mail: office@ranok.com.ua

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРІАДА-ПАК»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків 61052.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5340 від 15.05.2017.
Тел. +38 (057) 712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

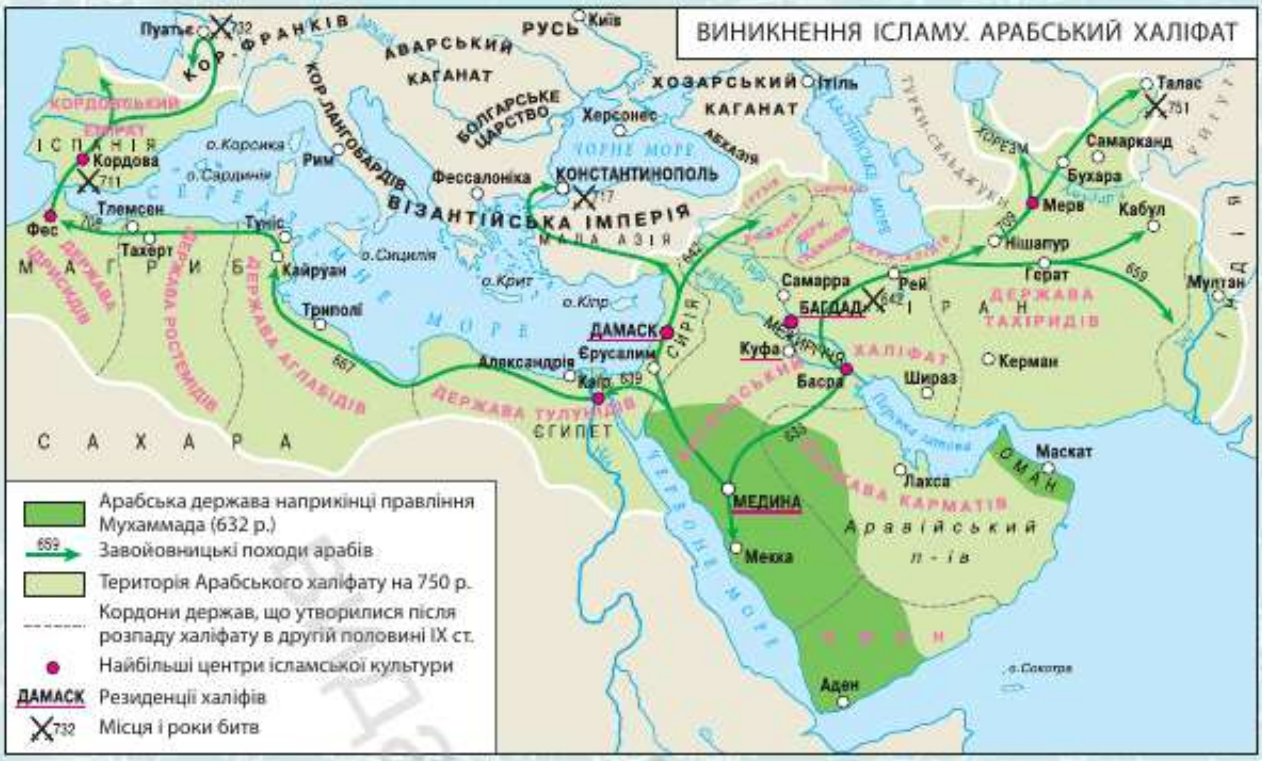
ВИНИКНЕННЯ ІСЛАМУ. АРАБСЬКИЙ ХАЛІФАТ
Пуатьє
КОР. ФРАНКІВ
АВАРСЬКИЙ КАГАНАТ
РУСЬ
Київ
ХОЗАРСЬКИЙ КАГАНАТ
Ітіль
Талас
751
Самарканд
Бухара
Мерв
Кабул
Нішапур
Герат
Мултан
ІСПАНІЯ
Кордова
711
Фес
Тлемсен
Тахерт
Туніс
Кайруан
Тріполі
Рим
Фессалоніка
КОНСТАНТИНОПОЛЬ
717
ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ
МАЛА АЗІЯ
Херсонес
БОЛГАРСЬКЕ ЦАРСТВО
ЧОРНЕ МОРЕ
Абхазія
ХОРЕЗМ
ТУРКИ-СЕЛЬДЖУКИ
Самарра
Рей
642
БАГДАД
ДАМАСК
Єрусалим
Александрія
Каїр 639
Куфа
Басра
Шираз
Керман
ДЕРЖАВА ТАХІРИДІВ
ДЕРЖАВА ІДРИСИДІВ
ДЕРЖАВА РОСТЕМІДІВ
ДЕРЖАВА АГЛАБІДІВ
ДЕРЖАВА ТУЛУНІДІВ
ЄГИПЕТ
МЕДИНА
Мекка
Маскат
Лахса
ОМАН
Аравійський п-ів
Аден
о.Сокотра
о.Корсика
о.Сардинія
о.Сицилія
о.Крит
о.Кіпр
С А Х А Р А
Арабська держава наприкінці правління Мухаммада (632 р.)
Завойовницькі походи арабів
Територія Арабського халіфату на 750 р.
Кордони держав, що утворилися після розпаду халіфату в другій половині IX ст.
Найбільші центри ісламської культури
ДАМАСК Резиденції халіфів
Місця і роки битв

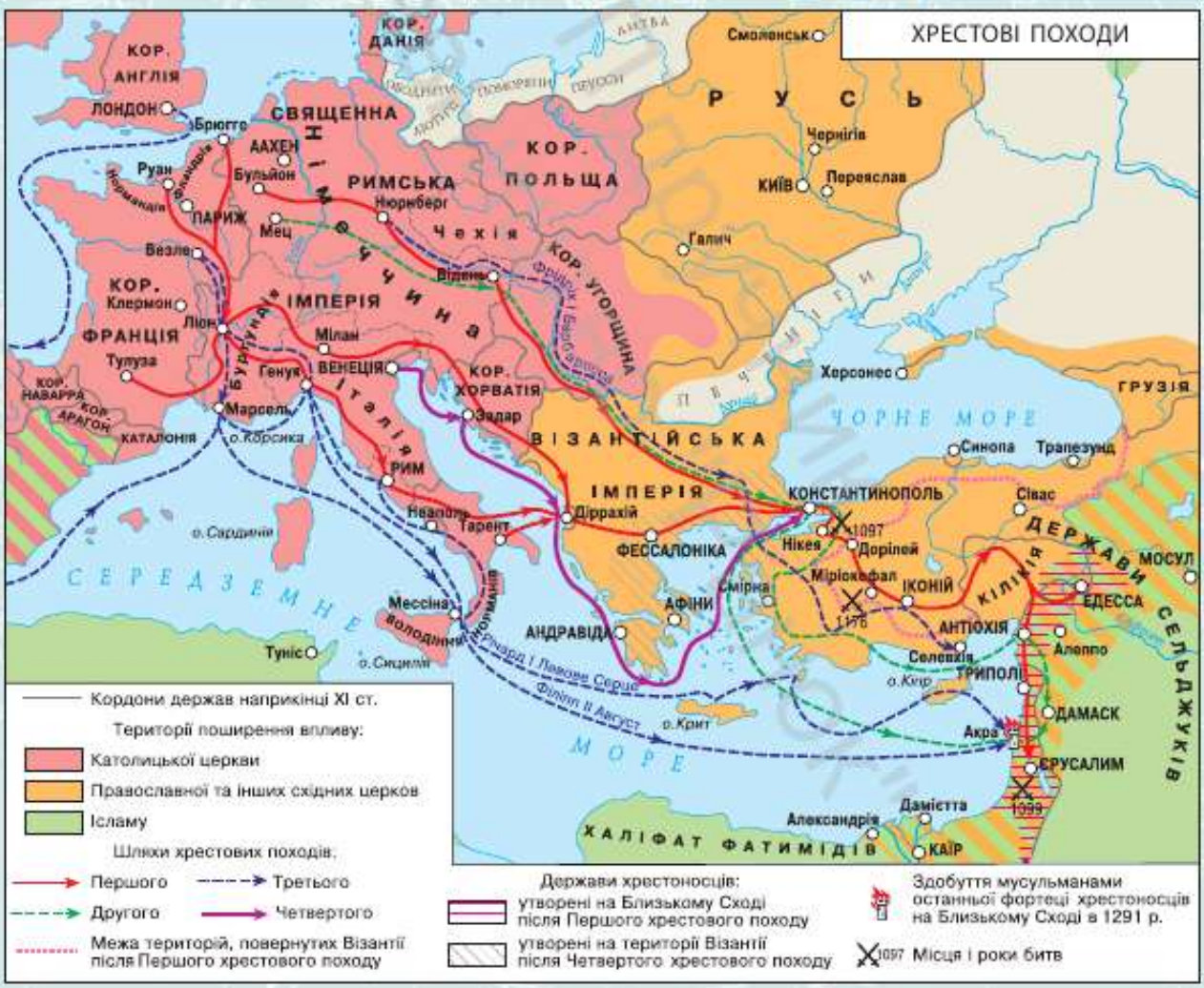
ХРЕСТОВІ ПОХОДИ
КОР. ДАНІЯ
КОР. АНГЛІЯ
ЛОНДОН
Брюгге
СВЯЩЕННА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ
Аахен
Нормандія
Руан
Бульйон
ПАРИЖ
Мец
Нюрнберг
Безле
Чехія
КОР. ПОЛЬЩА
Смоленськ
РУСЬ
Чернігів
КИЇВ
Переяслав
Галич
Відень
КОР. УГОРЩИНА
КОР. Клермон
ФРАНЦІЯ
Ліон
Тулуза
Генуя
Мілан
ВЕНЕЦІЯ
Італія
КОР. ХОРВАТІЯ
Задар
КОР. НАВАРРА
КОР. АРАГОН
КАТАЛОНІЯ
Марсель
о.Корсика
РИМ
Неаполь
Тарент
о.Сардинія
Дуррахій
ФЕССАЛОНІКА
ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ
Херсонес
ГРУЗІЯ
ЧОРНЕ МОРЕ
Синопа
Трапезунд
КОНСТАНТИНОПОЛЬ
1097
Нікея
Дорілей
Сівас
ДЕРЖАВА СЕЛЬДЖУКІВ
МОСУЛ
Міріокефал
1176
ІКОНІЙ
КІЛІКІЯ
ЕДЕССА
Смірна
АФІНИ
АНДРАВІДА
Мессіна
Туніс
о.Сицилія
АНТІОХІЯ
Алеппо
Селевкія
ТРІПОЛІ
о.Кіпр
о.Крит
ДАМАСК
Акра
ЄРУСАЛИМ
1099
Александрія
Дамієтта
КАЇР
ХАЛІФАТ ФАТИМІДІВ
Кордони держав наприкінці XI ст.
Території поширення впливу:
Католицької церкви
Православної та інших східних церков
Ісламу
Шляхи хрестових походів:
Першого
Другого
Третього
Четвертого
Межа територій, повернутих Візантії після Першого хрестового походу
Держави хрестоносців:
утворені на Близькому Сході після Першого хрестового походу
утворені на території Візантії після Четвертого хрестового походу
Здобуття мусульманами останньої фортеці хрестоносців на Близькому Сході в 1291 р.
Місця і роки битв

АНГЛІЯ у XII—XV ст.

- Англійське королівство в другій половині XV ст.
- Володіння Ланкастерів (Червона троянда)
- Володіння Йорків (Біла троянда)
- Англійські володіння у Франції в середині XII ст.
- Володіння Плантагенетів
- Володіння Елеонори Аквітанської
- Межа володінь Генрі II Плантагенета (1154—1189 рр.)
- Володіння французького короля та його васалів

Вибір червоної та білої троянд. Художник Генрі Артур Пейн. 1908 р.

ФРАНЦІЯ В СЕРЕДНІ ВІКИ

- Домен французького короля на середину XII ст.
- Графство Тулузьке напередодні Альбігойських війн (1196 р.)
- Головні фортеці альбігойців
- Володіння французького короля напередодні Столітньої війни (1337 р.)
- Володіння англійського короля
- Межа територій, приєднаних до англійських володінь за миром у Бретіні (1360 р.)
- Межа територій, контрольованих англійцями на 1429 р.
- 1356 — Головні битви Столітньої війни
- Бургундські володіння за правління Шарля Сміливого (на 1477 р.)
- Кордони Французького королівства наприкінці XV ст.

Всесвітня історія

підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти

Особливості підручника

- Підручник допоможе опанувати знання з історії середніх віків
- Завдання до параграфів, карт, ілюстрацій, історичних джерел сприятимуть успішному засвоєнню матеріалу
- Практичні заняття та узагальнення знань за розділами дадуть змогу відпрацювати навчальні вміння і навички

Електронний інтерактивний додаток

- Інтерактивні тестові завдання до кожного параграфа
- Цікаві візуальні матеріали
- Підсумкові інтерактивні роботи до кожного розділу

Видавництво "Ранок"

ISBN 978-617-09-8757-0
2511162677
9 786170 987570

Електронний інтерактивний додаток до підручника доступний за QR-кодом або посиланням
rnk.com.ua/106127